

ODESA **ВІСНИК**
NATIONAL UNIVERSITY **ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО**
HERALD **УНІВЕРСИТЕТУ**
Volume 21. Issue 2 (40). 2016 **Том 21. Випуск 2 (40). 2016**
SERIES PSYCHOLOGY ***СЕРІЯ ПСИХОЛОГІЯ***

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD

Series: Psychology

Scientific journal

Published four times a year

Series founded in July, 2006

Volume 21. Issue 2 (40). 2016

Odesa
«Astroprint»
2016

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Психологія

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 21. Випуск 2 (40). 2016

Одеса
«Астропринт»
2016

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (*головний редактор*), **В. О. Іваниця**, д-р біол. наук (*заступник головного редактора*), **С. М. Андрієвський**, д-р фіз.-мат. наук, **Ю. Ф. Ваксман**, д-р фіз.-мат. наук, **В. В. Глебов**, канд. іст. наук, **Л. М. Голубенко**, канд. філол. наук, **Л. М. Дунаєва**, д-р політ. наук, **В. В. Заморов**, канд. біол. наук, **О. В. Запорожченко**, канд. біол. наук, **О. А. Іванова**, д-р наук із соц. комунікацій, **В. С. Круглов**, канд. фіз.-мат. наук, **В. Г. Кушнір**, д-р іст. наук, **В. В. Менчук**, канд. хім. наук, **М. О. Подрезова**, директор Наукової бібліотеки, **Л. М. Солдаткіна**, канд. хім. наук, **В. І. Труба**, канд. юрид. наук, **В. М. Хмарський**, д-р іст. наук, **О. В. Чайковський**, канд. філос. наук, **Є. А. Черкез**, д-р геол.-мінерал. наук, **Є. М. Черноіваненко**, д-р філол. наук

Редакційна колегія серії:

Т. П. Вісковатова — д-р психол. наук (*науковий редактор*), **В. І. Подшивалкіна** — д-р соціол. наук (*заступник наукового редактора*), **З. О. Кіреєва** — д-р психол. наук, **Т. П. Чернявська** — д-р психол. наук, **Н. В. Родіна** — д-р психол. наук, **Ж. П. Вірна** — д-р психол. наук, **Л. В. Засєкіна** — д-р психол. наук, **В. Й. Боцелюк** — д-р психол. наук

Відповідальний редактор **Кононенко Оксана Іванівна** — канд. психол. наук, доцент

Editorial board of the journal:

I. M. Koval, DrSc (Politicalology) (*Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia**, DrSc (Biology) (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andriievskiy**, DrSc (Physico-mathematical Sciences), **Yu. F. Vaksman**, DrSc (Physico-mathematical Sciences), **V. V. Hliebov**, CandSc (History), **L. M. Holubenko**, CandSc (Philology), **L. M. Dunaieva**, DrSc (Politicalology), **V. V. Zamorov**, CandSc (Biology), **O. V. Zaporozhchenko**, CandSc (Biology), **O. A. Ivanova**, DrSc (Social Communications), **V. Ye. Kruhlov**, CandSc (Physico-mathematical Sciences), **V. G. Kushnir**, DrSc (History), **V. V. Menchuk**, CandSc (Chemistry), **M. O. Podrezova**, Director of the Scientific Library, **L. M. Soldatkina**, CandSc (Chemistry), **V. I. Truba**, CandSc (Jurisprudence), **V. M. Khmarskyi**, DrSc (History), **O. V. Chaikovskiy**, CandSc (Philosophy), **Ye. A. Cherkez**, DrSc (Geological and Mineralogical Sciences), **Ye. M. Chernoiivanenko**, DrSc (Philology)

Editorial board of the series:

T. P. Viskovatova — DrSc (Psychology) (*Scientific editor*), **V. I. Podshivalkina** — DrSc (Sociology) (*Deputy scientific editor*), **Z. O. Kireyeva** — DrSc (Psychology), **T. P. Chernyavska** — DrSc (Psychology), **N. V. Rodina** — DrSc (Psychology), **J. P. Virna** — DrSc (Psychology), **L. V. Zasyekina** — DrSc (Psychology), **V. Y. Boche-lyuk** — DrSc (Psychology)

Executive editor **Kononenko Oksana** — CandSc (Psychology)

З 17-го тому
«Вісник ОНУ. Серія: Психологія»
має власну подвійну нумерацію

ЗМІСТ

Білова Маргарита Едуардівна Вплив стереотипізованих статево-рольових уявлень на рівень тривожності особистості в умовах трансформації соціальних відносин	7
Бугайцова Анастасія Сергіївна Самодостатність та самодетермінація особистості в умовах трансформації соціальних відносин	14
Галицька Маріанна Олександрівна Психоемоційна безпека жінки на ранньому етапі материнства	22
Гога Наталія Павловна Место психологической безопасности личности в структуре базисных убеждений школьников и студентов	30
Гусакова Марина Петровна Симбиотические отношения в семье как предпосылка формирования и нарушения психологической безопасности ее членов	38
Данильченко Тетяна Вікторівна Моделі суб'єктивного соціального благополуччя	47
Дементьєва Капітоліна Георгіївна Соціально-психологічні чинники ризику в художній діяльності артистів цирку	58
Емельянова Анна Ивановна Управление конфликтом как фактор развития организации	64
Зуєва Альона Олександрівна Особливості соціально-психологічної безпеки особистості старої людини в умовах трансформації соціальних відносин	74
Каменская Наталія Леонидовна, Иванова Майя Дмитриевна Трудовая мотивация сотрудников таможенных органов в контексте трансграничной безопасности	82
Кабанцева Анастасія Валерьевна Проблема определения психологических критериев надежности профессиональной деятельности водителей автотранспорта	89
Каменська Наталія Леонідівна, Кременчуцька Маргарита Костянтинівна Рівень соціального інтелекту як прогностична компонента професійної успішності студентів	98
Кириченко Ольга Миколаївна Розвиток професійної компетенції студентів-психологів	107
Коваль Анна Шамільєвна Психологічні особливості соціально-політичних конфліктів в умовах трансформації соціальних відносин	114

Колот Светлана Александровна Эмоциональное обусловливание психологической безопасности личности	121
Лазорко Ольга Вікторівна Професійна безпека у вимірі працездатності особистості в період активної професійної реалізації	131
Панченко Олег Анатольевич, Антонов Виктор Григорьевич, Гуменюк Вадим Васильевич Информационная безопасность личности в условиях изменяющихся социокультурных ценностей	140
Панченко Олег Анатольевич, Кабанцева Анастасия Валериевна, Зайцева Наталья Александровна, Харламова Ольга Павловна, Гуменюк Вадим Васильевич Безопасность дорожного движения: человеческий фактор	150
Пундев Владимир Васильевич Проблемы и основные закономерности билингвального речевого развития человека	160
Равлюк Галина Іванівна Кореляційний аналіз соціальних уявлень молоді про шлюбні стосунки	167
Чернявська Тетяна Павлівна Психологічні чинники управління ризиками у бізнесі	178
Шинкаренко Олена Євгенівна Демократичні вибори та соціально-політична і соціально-психологічна безпека особистості в умовах трансформації соціальних відносин	187
Інформація для авторів	197

УДК 159.923

Білова Маргарита Едуардівна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної і прикладної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
e-mail: p_margarita@ukr.net
ORCID 0000–0002–5483–0347

**ВПЛИВ СТЕРЕОТИПІЗОВАНИХ СТАТЕВОРОЛЬОВИХ УЯВЛЕНЬ
НА РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН**

У статті представлені результати дослідження взаємозв'язку гендерних стереотипів і тривожності індивіда. Невідповідність моделей поведінки, рис характеру, особливостей особистості гендерним стереотипам, що спирається на типові для даної культури норми і санкції, може знаходити відображення у підвищенні рівня тривожності особистості. За результатами дослідження показано наявність взаємозв'язку між гендерними уявленнями про себе і тривожністю індивіда.

Ключові слова: гендерні стереотипи, рівень тривожності індивіда, статево-рольові уявлення.

Постановка проблеми. Україна зараз переживає важкий процес трансформування економічних, соціально-політичних, духовно-моральних відносин, як внутрішніх, так і зовнішніх, прагнучи стати повноправним членом міжнародного співтовариства. Досягнення цієї мети пов'язане з вирішенням цілого ряду завдань, які вимагають об'єднання всіх сил суспільства. Основою об'єднання може бути захист і підтримка прав людини, одним з головних напрямків є забезпечення рівності та рівноправності чоловіків і жінок. У контексті сучасного соціуму відбувається значний перегляд чоловічої і жіночої ролі, відбуваються багатовимірні процеси зміни розподілу професійних обов'язків, соціального статусу, можливостей особистісної реалізації, які стають все більш відокремленими від статевої приналежності. У зв'язку з цим питання, які безпосередньо пов'язані з психологічними особливостями людини, зумовленими його статтю, в даний час є найбільш актуальними.

Дослідження в галузі психології статі та гендерних стереотипів відображено в роботах Ю. Є. Альошина, А. Г. Асмолова, А. І. Белкіна, А. Бекома, С. Бема, Т. В. Бендас, Ш. Берна, В. О. Васютинського, О. Вейнінгер, А. С. Волович, В. О. Геодакян, Т. С. Говорун, Д. М. Ісаєва, В. М. Кагана, І. С. Кона, О. С. Кочеряна, В. Кришталь, Д. Майерса, З. Фрейда, К. Хорні, Е. Еріксона, Д. Таннен та ін. У світі наукових досліджень важливо підкреслити проблему невідповідності типових уявлень про моделі поведінки особистості тієї чи іншої статі. Відомо, що тривожність виступає як стабільна, або ситуативна властивість особистості, що полягає у схильності до

прояву підвищеного занепокоєння, тривоги і страху в специфічних соціальних ситуаціях. Більш того, тривожність може бути розглянута як один з основоположних аспектів індивідуальних відмінностей.

Як правило, певний рівень тривожності необхідний для активної діяльності особистості. Однак необхідною умовою мобілізації діяльності є оптимальний рівень тривожності. Підвищений же рівень тривожності, засвідчуючи про суб'єктивне неблагополуччя особистості, пригнічує вплив на діяльність, визначаючи деструкцію її динаміки. Високий рівень тривожності створює загрозу психічному стану особистості, будучи основою псевдоневротичних станів. Високий рівень тривожності впливає на такі аспекти життєдіяльності особистості, як динаміка поведінки, психічний і фізіологічний стан, рівень продуктивності діяльності, якість соціального функціонування особистості.

Проблему тривожності освітлено в роботах А. Бандури, К. Томаса, Д. Г. Скотта, О. Г. Антонової-Ткаченко, О. Л. Анцупова, О. М. Бандурки, З. І. Білоусової, В. Е. Бойко, Л. М. Карамушки, Н. Л. Коломинського, Г. В. Ложкіна, М. І. Пірен, Г. С. Саллівана Т. М. Титаренко, К. Хорні, Е. Фромма, Р. Х. Шакурова. Більшість авторів показує, що тривожність — один з основних параметрів індивідуальних відмінностей та, в цілому, є суб'єктивним проявом неблагополуччя особистості. Сучасні дослідження тривожності спрямовані на розрізнення ситуативної тривожності, пов'язаної з конкретною зовнішньою ситуацією, і особистісної тривожності, що є стабільною властивістю особистості, а також на розробку методів аналізу тривожності як результату взаємодій особистості та її оточення. Однак аналіз наукової літератури показує, що гендерний аспект тривожності розглянуто недостатньо. Це визначило актуальність проблематики даної роботи.

Мета статті довести результати дослідження взаємозв'язку гендерних стереотипів і тривожності індивіда.

Результати дослідження.

На початку дослідження ми припустили, що існують гендерні відмінності в інтенсивності переживання тривоги й рівнів тривожності у чоловіків і жінок.

У дослідженні брали участь 40 осіб: 20 чоловіків і 20 — жінок. Вік від 20 до 40 років, середній вік — 31,35 років — представники різних професій. З них 26 осіб перебувають у шлюбі (чоловіків — 10, жінок — 16) та 14 осіб — не перебувають у шлюбі (чоловіків — 10, жінок — 4).

Випробовуваним було запропоновано заповнити анкету гендерних ролей С. Бем. Опитувальник використовується для виявлення ступеню вираженості маскулітних і фемінних характеристик, а також дозволяє визначити тип особистості: маскулітний, фемінний, андрогенний. Для виявлення рівня тривожності у досліджуваних була обрана методика виміру рівня тривожності Дж. Тейлора в адаптації Т. А. Немцінова.

Коефіцієнт кореляції Спірмена виступав як метод, обраний для математичної обробки даних рангової кореляції. Для додаткових розрахунків був використаний кластерний аналіз.

На першому етапі ми запропонували випробовуваним заповнити опитувальник психологічної статі для визначення гендерних ролей у індивідів різної фізичної статі.

За результатами дослідження можна сказати, що володарями маскулінних якостей є тільки чоловіки в кількості 9 осіб (22,5 % від усієї вибірки), в такому випадку про чоловіків говорять як про владних, незалежних, домінуючих, активних, сміливих, неемоційних, упевнених, відповідальних, незалежних, допитливих і схильних до ризику.

Андрогенні риси мають як чоловіки (11 чол.), так і жінки (6 чол.) — загальна чисельність 42,5 %.

Це означає, що у такої особистості представлені істотні риси як маскулінного, так і фемінного типу, причому вони представлені гармонійно і взаємодоповнювано. Таким людям легше інтегруватися в соціумі через підвищені адаптивні можливості андрогенного типу.

Фемінінні риси мають тільки жінки в кількості 14 чол. Це 35,0 % від усієї вибірки. Про таких жінок говорять як про ніжних, ласкавих, дбайливих, м'яких, слабких, емоційних, чутливих, але в той же час відповідальних, чуйних, нормативних, здатних до емпатії.

Далі було проведено тестування на визначення рівнів тривожності осіб з різними уявленнями про свою психологічну стать. Були отримані наступні дані:

До групи з низьким рівнем тривожності увійшло 16 осіб (40 % випробовуваних) — 12 — чоловіки, 4 — жінки. Розподіл за гендерною статтю: маскулічних — 7 осіб; фемінних — 2 особи; андрогенних — 7 осіб.

До групи із середнім рівнем тривожності увійшло 14 осіб (35 % випробовуваних) — 6 — чоловіків, 8 — жінок. З них володіють маскулічними якостями — 2 особи; фемінними — 6 осіб; андрогенними — 6 осіб.

До групи з високою тривожністю увійшло 10 осіб (25 % випробовуваних) — 2 — чоловіки і 8 — жінок. Випробовувані з маскулічними якостями відсутні, фемінних — 6 осіб; андрогенних — 4 особи.

До категорії індивідів з низькою тривожністю відносяться люди, які сприймають більшість труднощів, що з'являються, адекватно їх об'єктивній емоційній насиченості. Загрозливими для них стають в основному ситуації, що являють собою реальну небезпеку для життя, що ставлять його на межу між життям і смертю. Вони досить впевнені в собі, у своїх починаннях.

У категорію з високим рівнем тривожності входять індивіди, які емоційно гостріше, ніж низькотривожні, реагують на повідомлення про невдачу, причому ця боязнь у них домінує над прагненням до досягнення успіху. Такі особистості гірше працюють в стресових ситуаціях, схильні сприймати загрозу своїй самооцінці і життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій і реагувати дуже вираженим станом тривожності. Якщо в індивіда високий рівень тривожності, то це дає підставу припускати в нього появу стану тривожності в різноманітних ситуаціях, особливо коли вони стосуються його компетенції та престижу. При середньому рівні особистісної тривожності людина відчуває себе комфортно, зберігає емоційну рівновагу, працездат-

ність переважно в ситуаціях, до яких він вже встиг адаптуватися, в яких він знає, як себе вести, знає міру своєї відповідальності. Така людина надає підвищену значимість окремим елементам ситуації або знаходить у собі сили і можливість контролювати власні емоційні переживання. Така людина прагне об'єктивно оцінити виниклі ситуації. У кожної людини існує свій оптимальний або бажаний рівень тривожності — це так звана корисна тривожність. Оцінка людиною свого стану в цьому відношенні є для нього істинним компонентом самоконтролю і самовиховання.

На підставі аналізу даних можна сказати, що з високим рівнем тривожності в даній вибірці переважають жінки (8 чол.), а чоловіків всього двоє (андрогенний тип). За гендерною статтю — високою тривожністю характеризується як фемінний (6 осіб), так і андрогенний тип особистості — 4 особи. Подальше було проведено аналіз взаємозв'язку уявлень особистості про свої гендерні ролі та рівнів тривожності індивіда. Щоб визначити взаємозв'язок тривожності з досліджуваними параметрами, ми використовували кореляційний аналіз, в який включили соціодемографічні дані та отримали наступні результати.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки тривожності

	Стать	Вік	Шлюб	Індекс IS
Тривожність	0,421**	0,228	0,157	0,356*

Примітки: ** — достовірність на рівні $p < 0,01$; * — достовірність на рівні $p < 0,05$

З отриманих даних видно, що такий параметр, як тривожність, значимо корелює з фізіологічною та гендерною статтю. Це дає нам привід припустити, що жінка, відчуваючи зовнішнє і внутрішнє несхвалення певних характеристик своєї особистості з позицій стереотипізованих уявлень про належну поведінку певної статі, відчуває себе більш тривожно і невпевнено.

Чоловіки в сучасному суспільстві, на відміну від жінок, отримують підтвердження уявленням про свої гендерні ролі і намагаються впливати на інших людей і керувати ними, головувати в суспільстві. Їм легше вільно висловлювати свої погляди і думки. Для них більш характерні агресія і домінування, імпульсивність і бажання ризикувати, напруга і розслаблення. Такі характеристики пояснюються «чоловічою біологічною силою».

Оскільки жіночий стереотип включає такі риси, як м'якість, чутливість, примхливість, мрійливість, невпевненість у собі, то можна припустити, що більш тривожними є жінки з переважаючими фемінними якостями в характері. Вони більше орієнтовані на сім'ю і дітей, ніж на кар'єрне зростання. Найчастіше такі жінки бувають ранимі й емоційні, важко переживають критику на свою адресу. Їх поведінка відповідає нормативним уявленням і установкам соціуму про роль жінки, але не відповідає їхнім внутрішнім настановам, звідси підвищена тривожність.

З метою розширення інформації про отримані дані було проведено двокроковий кластерний аналіз, який дозволив нам згрупувати всі досліджувані ознаки:

У перший кластер увійшло 62,5 % досліджуваних, у другій кластер увійшло 37,5 % піддослідних.

У перший кластер увійшли: 20 чоловіків, 5 жінок. З них маскулінного типу — 9 осіб; андрогенного типу — 15 осіб; фемінного типу — 1 особа. Загальний рівень групової тривожності середній з тенденцією до низького рівня.

В даний кластер увійшли всі чоловіки та більшість жінок андрогенного типу, що може свідчити про те, що їх декларована гендерна ідентичність не вступає в протиріччя з їх моделлю поведінки.

У другий кластер увійшли жінки (15 чол.) переважно фемінного типу, майже всі вони заміжні. Випробовувані мають середній рівень тривожності з тенденцією до високого.

У фемінних жінок більш виражена сенситивність (ранимі, чутливі, легко засмучуються), недовірливі. Саме шлюб пред'являє жінці типові для даної культури норми і санкції, вони більш орієнтовані на сім'ю, тоді як успіх у кар'єрі викликає у фемінних жінок тривогу, асоціюється з небажаними наслідками: втратою жіночності, втратою значущих відносин з соціальним оточенням. Крім того, відчуваючи провину перед дітьми і чоловіком, підсвідомо прагне відмовитися від професійної кар'єри, тим більше що культурні традиції не схвалюють дружин, котрі домоглися більшого успіху в порівнянні з їхніми чоловіками. Все це може знаходити відображення у підвищенні рівня тривожності особистості.

Отже, кластерний аналіз ще раз підтвердив взаємозв'язок стереотипних гендерних уявлень особистості та її тривожності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. За умов сучасної трансформації суспільства відбувається подальша зміна гендерних стереотипів та гендерних ролей. Усе більше жінок відмовляються від традиційно приписаних їм гендерних ролей і опановують нові соціальні сфери й відповідні соціальні ролі. Усе частіше чоловіки беруть на себе такі функції, які раніш не були притаманні більшості чоловіків. Складність ситуації для особистості полягає тут у необхідності поєднання різних статеворольових моделей поведінки. Боротьба, а в нашому суспільстві ломка традиційної системи статевої ролі та стереотипів серйозно впливає на психіку і поведінку чоловіків і жінок.

Невідповідність моделей поведінки, рис характеру, особливостей особистості гендерним стереотипам, що спирається на типові для даної культури норми і санкції, може знаходити відображення у підвищенні рівня тривожності особистості.

Емпіричний аналіз дослідження показав наявність взаємозв'язку між гендерними уявленнями про себе і тривожністю індивіда ($R_{sp} = 0,356$, $p < 0,05$).

Гендерні стереотипи, підкріплені нормами і санкціями суспільства, змушують жінку прагнути їм відповідати, а оскільки відповідність фемінній жіночій ролі в сучасному суспільстві ускладнена, це змушує їх турбуватися. Висока фемінність у жінок зовсім не є гарантією психічного благополуччя. Результати дослідження можуть бути використано практичними та

соціальними психологами для більш ефективної розробки корекційних і розвиваючих програм в руслі проблеми гендерних стереотипів особистості і засвоєння нормативних гендерних ролей, більше того, дослідження гендерних стереотипів є важливим для розробки методів на шляху досягнення соціальної рівності чоловіків і жінок.

Список використаних джерел та літератури

1. Будіянський М. Ф. Гендерні та вікові прояви агресії неповнолітніх / М. Ф. Будіянський // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Психологія. — 2012. — Т.17. № 8(20). — С. 354–364.
2. Котлова Т. Б. Библиографический обзор исследований по проблемам гендерных стереотипов / Т. Б. Котлова, Т. Б. Рябова // Женщина в российском обществе. — 2001. — № 3/4. — С. 25–38.
3. Емірлі'ясова С. С. Про необхідність руйнування стереотипів: гендерний аспект / С. С. Емірлі'ясова // Вісник Запорізького національного університету. — 2009. — № 2. — С. 20–27.
4. Мельник Ю. П. Об'єктивація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці / Ю. П. Мельник // Вісник Житомирського державного університету. — 2010. — № 45. — С. 112–120.

REFERENCES

1. BudIyanskiy M. F. (2012). Genderni ta vikovi proyavi agresii nepovnoItInIh. [Gender and age aggression minors]. *Visnik ONU imeni I. I. Mechnikova. PsihologIya — Bulletin of Mechnikov ONU. Psychology*, 17, 354–364.
2. Kotlova T. B. (2001). Bibliograficheskiy obzor issledovaniy po problemam gendernyih stereotipov. [A bibliographic review of research on gender stereotypes]. *Zhenschina v rossiyskom obshchestve — Woman in Russian society*, 3/4, 25–38.
3. Emirilyasova S. S. (2009). Pro neobhIdnist ruynuvannya stereotipiv: genderniy aspekt. Conceptual gender discourse media. [On the need for the destruction of stereotypes: the gender aspect]. *Visnik Zaporizhskogo natsionalnogo universitetu — Bulletin of Zaporizhzhya National University*, 2, 20–27.
4. Melnik Yu. P. (2010). Ob'yektivatsiya gendernih stereotipiv u suchasniy lingvistichniy nauki. [Objectification of gender stereotypes in modern linguistic science]. *Visnik Zhitomirskogo derzhavnogo universitetu — Bulletin of Zhytomyr State University*, 45, 112–120.

Белова Маргарита Эдуардовна

кандидат психологических наук, доцент
доцент кафедры социальной и прикладной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ВЛИЯНИЕ СТЕРЕОТИПИЗИРОВАННЫХ ПОЛОРОЛЕВЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ НА УРОВЕНЬ ТРЕВОЖНОСТИ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме

В статье представлены результаты исследования взаимосвязи гендерных стереотипов и тревожности индивида. Несоответствие моделей поведения, черт характера, особенностей личности гендерным стереотипам, опирающиеся на типичные для данной культуры нормы и санкции, может находить отражение в повышении уровня тревожности личности. Результаты исследования показали

наличие взаимосвязи между гендерными представлениями о себе и тревожностью индивида.

Ключевые слова: гендерные стереотипы, уровень тревожности индивида, полоролевые представления.

Belova M. E.

Ph.D., docent of Department of Social and Applied Psychology. Odessa I. I. Mechnikov national university

THE IMPACT OF STEREOTYPED GENDER-ROLE ATTITUDES ON THE LEVEL OF ANXIETY PERSONALITY IN CONDITIONS THE TRANSFORMATION OF SOCIAL RELATIONS

Abstract

In the context of modern society there is a significant revision of the male and female roles, multidimensional processes of change taking place and distribution of professional duties, social status, personal realization opportunities, which are becoming increasingly separated from sex. The article presents the results of studies on the relationship of gender stereotypes and the anxiety of the individual. Inappropriate behavior peculiarities of personality, traits, gender stereotypes, based on the typical culture of the norms and sanctions can be reflected in the increase in the level of anxiety of the individual. The results of research showed a relationship between gender representation of the person about himself and the individual's anxiety. By gender status higher levels of anxiety are characterized by women. By gender status of high anxiety are characterized as feminine and androgynous style. The research has confirmed the hypothesis of the existence of the relationship between gender perceptions about themselves and the individual anxiety ($R_{sp} = 0,356$, $p < 0,05$). Gender stereotypes enshrined norms and sanctions of society, forced a woman to strive to meet them. In modern society, compliance feminine female role is complicated. Assessing his behavior as inappropriate gender stereotypes, women experience concern thereby increasing the level of anxiety.

Key words: gender stereotypes, the level of anxiety of the individual, gender-role attitudes.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2016

УДК 159.9.072+159.9.075

Бугайцова Анастасія Сергіївна

аспірант кафедри загальної та диференціальної психології
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
E-mail: oltremare@rambler.ru
ORCID: 0000–0002–8204–313X

САМОДОСТАТНІСТЬ ТА САМОДЕТЕРМІНАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

В статті викладено результати емпіричного дослідження взаємозв'язку параметрів самодостатності та самодетермінації. Наведено опис рівневої структури самодостатності, показано взаємозалежність самодостатності та автономії і самовираження. Встановлено усереднені психологічні характеристики за досліджуваними параметрами у пересічній особистості.

Ключові слова: самодостатність, самодетермінація, автономія, самовираження, рівні самодостатності.

Постановка проблеми. Сучасне життя людини сповнене стохастичних суспільно-культурних та економіко-політичних трансформацій, які мають не лише позитивний вплив на розвиток та гармонізацію життєдіяльності особистості, але й елімінують її соціальну адаптацію, психологічну та соціальну безпеку, знижують стресостійкість, незалежність, цілеспрямованість, самодостатність та самодетермінацію. Проте соціальний світ, який оточує особистість і в якому вона реалізується, може не просто пригнічувати, а й кидати виклик — чи зможе людина стати (залишитися) особистістю на тлі тих трансформованих реалій життя, та які новоутворення вона явить світу через деякий період, коли подолає усі негативні впливи часу великих очікувань та значних перетворень. Тому на перший план виходить питання визначення особистості самодостатної та самодетермінованої, котра відстоює власні інтереси, цілісна, помірно незалежна від втручання ззовні, яка сама себе виховує та «укріплює» власний індивідуально-психологічний стрижень, будь то у соціальних відносинах чи практичній предметній діяльності.

Відповідно, **метою статті** є визначення специфіки самодостатності та самодетермінації в умовах трансформації соціальних відносин.

Здавна питання самодетермінації та самодостатності цікавили не тільки пересічних громадян, а й наукову спільноту (А. Маслоу, Е. Еріксон, Ф. Перлз, Е. Фром, К. Шелдон, Е. Десі, Г. О. Гордєєва та ін.). Зокрема, видатний науковець в області соціальної, політичної філософії, релігієзнавства С. Латре (Stijn Latre) визначав актуальний стан розвитку покоління сьогодення як першочергове питання соціокультурного значення. Він вважає, що теперішній світ «змушує людей бути чесними з собою та переживати аутентичне життя». Питання свободи слова та самовираження

не так гостро порушуються, але мають особливе місце у сфері задоволення потреби самоідентифікації та самоствердження в соціальному плані. Для демонстрації складнощів та ймовірного порушення соціально-психологічної безпеки, коли людині важко виразити себе (оскільки самовизначення є не тільки приватним, але й публічно детерміноване) та легко відчутти гнітючий вплив соціального оточення, вчений наводить проблему релігійної самоідентифікації. Автор розкриває історичні витоки, окреслює соціально обумовлені трансформації, які призводять до прояву автономії та самовираження особистості на шляху до трансцендентального [2; 139].

Методологія та методи. Виникає ряд актуальних теоретико-емпіричних питань: визначення ролі самоідентифікації в умовах сучасного розвитку соціуму; шляхи наближення індивіда до набуття та затвердження самодостатності особистості як ресурсу персональної психологічної та соціально-психологічної безпеки; специфіка взаємозв'язку самоідентифікації та самодостатності. Виділені питання особливо важливі в умовах сучасної трансформації економічно-правового простору й соціокультурних явищ та подій, тож на передній план виходить потреба психологічної діагностики даних особистісних характеристик.

Для цього необхідно створити практичний фундамент ефективного діагностичного інструментарію, який чітко та легко забезпечить визначення параметрів самоідентифікації та самодостатності. З цією метою було створено авторські методики «Опитувальник структурних компонентів самодостатності» (ОСКС), який визначає структурні компоненти самодостатності: самостійність, незалежність, самоефективність, цілеспрямованість, дистанціювання, альтруїзм, автономність та самопізнання. «Опитувальник ціннісних орієнтацій самодостатності» (ОЦС) діагностує наявність ціннісних орієнтацій самодостатності (егофільна, гедонічна, фрикативна, акзигитивна, дівідарна, фратернативна, глорична, пугнічна, гностична, альтруїстична, солітюдна, екстингуативна, енігматична, аскетична та теософічна), на основі котрих виводяться три рівні самодостатності: праксіологічний, акмеологічний та трансцендентальний. «Багаторівневий аналіз структури самодостатності» (МАСС) вимірює типи самодостатності за рівнями, на основі рушійних сил, за аспектами життєдіяльності.

Показники самоідентифікації вивчалися за допомогою тесту самоідентифікації К. Шелдона та Е. Десі (в адаптації Є. М. Осіна). Вибірку склали студенти ПНПУ імені К. Д. Ушинського (235 осіб). Було здійснено кількісний (кореляційний — див. Табл. 1) та якісний аналіз первинних даних.

Результати дослідження. Наведемо результати кореляційного аналізу показників тестів.

Проаналізуємо взаємозв'язки структурних компонентів самодостатності (ОСКС) та параметрів самоідентифікації. Додатно на різному рівні значущості з самоідентифікацією корелюють самостійність, самоефективність, цілеспрямованість. Дистанціювання від'ємно зв'язано з самовираженням як показником самоідентифікації. Важливо відмітити, що параметр «автономія» самоідентифікації та схожий показник «автономність» самодостатності взагалі не пов'язані між собою. У дослідженні самодостатності

автономність описується як здатність жити наодинці, комфортно та без зовнішнього втручання. У тесті самодетермінації автономія представляється як впевненість у можливості вибору в життєвих ситуаціях, а самовираження, інакше кажучи, це переживання життя відповідно до власних бажань, потреб та цінностей. Таким чином, автономність як аспект самодостатності не завжди може бути наслідком автономії як вибору в конкретній життєвій ситуації. Автономність передбачає більш глобальну, домінуючу характеристику людини, яка може характеризуватись оточуючими як прояв її автономії.

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу між показниками тестів

Показники методики МАСС та самодетермінації			Показники методики ОСКС та самодетермінації						
	At	Sf-exp		At	Sf-exp				
Conv		143*	Sd	168**					
Prx	139*		Se	266**	292**				
Asc		145*	Pp	213**	152*				
Sf-Tr	152*	163*	Ds		-152*				
Показники методики ОЦС та самодетермінації									
	Fra	Gl	Pu	Gn	Sol	Eni	Asc	Acme	Trnsc
At	185**	136*	245**	183**		-190**	-130*	265**	155*
Sf-exp	230**				-164*	-190**	178**		-195**

Примітки: тут і надалі 1) Sd — самостійність, Se — самоефективність, Pp — цілеспрямованість, Ds — дистанціювання; Conv — конвенціональна самодостатність, Prx — практиологічний рівень самодостатності, Asc — акмеологічний рівень самодостатності, Sf-Tr — самотрансцендентальна самодостатність; Fra — фратернативна, Gl — глорична, Pu — пугнічна, Gn — гностична, Sol — солітюдна, Eni — енігматична та Asc — аскетична ціннісні орієнтації, Acme — акмеологічний рівень, виділений в методиці ОЦС, Trnsc — трансцендентальний рівень самодостатності; 2) нулі та коми опущені; 3) позначка ** свідчить про коефіцієнт кореляції $\rho < 0.01$; * — $\rho < 0.05$; 4) $n = 235$.

Окремого обговорення потребує єдиний від’ємний зв’язок між параметрами дистанціювання та самовираження. Дистанціювання як складова самодостатності являє собою специфічний характер взаємодії з соціумом, який сприймається як закритий, відчужений, байдужий, проявляється у помірних соціальних контактах, навіть їх униканні. Психологічна суть дистанціювання виявляється у відчуженості та віддаленості особистості від соціуму. Водночас кожна людина, будучи об’єктом та суб’єктом соціальних відносин, спрямована на самореалізацію у взаємодіях з іншими, враховує їхню оцінку себе зі сторони, прагне самовизначитися в соціумі, отримати схвалення своїх дій, поведінки, своєї унікальної неповторності. І в випадку прояву дистанціювання має місце факт свідомої відокремленості заради створення комфортних умов для індивіда, зосередженого на саморозвитку та самовираженні в смислі духовного преображення або набуття творчого натхнення, чого не можна досягти перебуваючи серед інших людей.

Ще однією з можливих інтерпретацій даного факту є дистанціювання як прояв психологічних проблем людини, внутрішніх конфліктів, загострень соціальних відношень тощо, що теж може призводити до від'ємного зв'язку з самовираженням. Це наптовхує на думку, що дистанціювання як атрибутивна характеристика самотрансцендентальної самодостатності та трансцендентального рівня може виконувати визначальну та установчу функції, сприяти встановленню або обмеженню соціальних контактів, взаємовпливів та вимірює глибину включення в соціальні відносини.

Розглянемо співвідношення показників методики ОЦС та самодетермінації. Змінні, які корелюють з автономією та самовираженням в тесті самодетермінації, представлені наступними: фратернативна ціннісна орієнтація, глорична ціннісна орієнтація, пугнічна, гностична, солітюдна, енігматична, аскетична; показник акмеологічного рівню та трансцендентальний рівень самодостатності.

Так, фратернативна, пугнічна, гностична ціннісна орієнтація корелює додатно на рівні 1 % з автономією. З цією ж змінною наявні додатні зв'язки на рівні 5 % з глоричною орієнтацією та з акмеологічним (1 %), трансцендентальним (5 %) рівнями самодостатності. Від'ємно корелюють з автономією енігматична (1 %) та аскетична (5 %) ціннісні орієнтації. Слід зазначити, що всі ці ціннісні орієнтації представляють акмеологічний або трансцендентальний рівні самодостатності (без праксіологічного). Фратернативна ціннісна орієнтація означає налаштованість на соціальну взаємодію, шанобливе відношення до референтних осіб, авторитетів; глорична — пошук засобів самоствердження, самореалізації за рахунок власних сил; пугнічна — готовність рішуче діяти та схильність до ризику; гностична — бажання пізнавати світ та оточення, пошук нових засобів діяльності.

Інша справа стосується зв'язків змінних самодостатності та самовираження. Так, наприклад, позитивно корелюють фратернативна та аскетична орієнтації ($p \geq 0,01$), від'ємні зв'язки спостерігаються з солітюдною ($p \geq 0,05$) та енігматичною орієнтаціями ($p \geq 0,01$), а також з трансцендентальним рівнем самодостатності ($p \geq 0,01$), на якому й продемонстровані ці ціннісні орієнтації. У свою чергу, солітюдна виявляє ухід в себе, соціальну відстороненість; енігматична ціннісна передбачає устремління пізнати таємниці буття та світобудови, пошук істини, вищого блага, а аскетична — утримання інстинктів, самообмеження, придушення пристрастей з метою задоволення малим, що є в наявності.

В умовах розгляду самодостатності за аспектами життєдіяльності виділяється аксіологічний параметр, який претендує на першість серед інших аспектів через визначення особистісних ціннісних орієнтацій, цілей та переконань. Цей пласт дає змогу розподілити самодостатність по рівнях за ступенем вираженості ідеалів та цінностей для досягнення саморозвитку чи прагнення до реалізації цілей буття.

Результати нашого дослідження співвідносяться з підсумками праць таких відомих вчених, як В. О. Подорога, В. П. Зінченко, Т. С. Леві, С. С. Хоружий [1; 3; 4], які описували набуття індивідом самодостатності завдяки переживанню внутрішньо особистісної цілісності в умовах опти-

мізації відношення до власної тілесності та визначення внутрішнього простору людини та тим самим наблизилися до розуміння самодостатності як багаторівневого структурного утворення. Таким чином, ідея сприйняття власної тілесності як переживання самодостатності та цілісності переключиться з нашим баченням особливостей прояву особистості на практикологічному та акмеологічному рівнях.

Завдяки ємким та інкорпорованим тлумаченням поняття самодетермінації та її складових передбачуваними є взаємозв'язки з показниками самодостатності (МАСС). Практикологічний рівень самодостатності та самотрансцендентальний тип самодостатності демонструють зв'язок з автономією (5 %). Конвенціональна, самотрансцендентальна самодостатність та акмеологічний рівень самодостатності корелюють з самовираженням (5 %).

Дані типи самодостатності є показниками аксіологічного аспекту вимірювання самодостатності та потребують більш конкретного визначення. Конвенціональна самодостатність передбачає відстоювання та зберігання буттєвих цінностей, покращення якості життя відносно з власними переконаннями та поглядами, об'єднання з іншими людьми та позитивне ставлення до своїх та чужих особистісних досягнень, стрімкість розвитку в соціальному сенсі та пошук способів взаємодії. Самотрансцендентальна самодостатність характеризує індивіда, який має намір розширити свій вплив на інших людей, поділитися ресурсами. Цінності цього індивіда не замкнуті лише на ньому, має місце й зацікавленість у досягненні та допомоги у досягненні ідей інших. Основними цінностями для цієї людини є пошук власного місця у світі, самовдосконалення та особистісний зріст без шкоди іншим людям.

Таким чином, цілком підтверджений взаємозв'язок феноменів самодостатності та самодетермінації. Встановимо особливості вираженості даних якостей у середньостатистичного досліджуваного. Для цього переведемо первинні дані в процентілі та знайдемо середнє арифметичне за кожним показником. В межах даного дослідження зупинимось лише на описі структурних компонентів та рівнів самодостатності, а також параметрів самодетермінації. Отже, якісний аналіз полягав у знаходженні та описі означених характеристик у пересічній особистості нашого часу (X сер.).

Як видно з рисунку, всі показники самодостатності знаходяться на високому рівні. Деяко нижчі значення параметрів самодетермінації, водночас вони майже досягають рівня 50 процентиль.

Таким чином, в результаті експериментальної роботи ми отримали досить відрадний факт — сучасна молода людина, студент педагогічного ВНЗ в переважній більшості є самодостатною особистістю з досить високим рівнем самодетермінації. Ця людина характеризується самостійністю, самоефективністю, незалежністю, цілеспрямованістю, альтруїстичністю, дистанціюванням, автономністю та саморозумінням. Зауважимо, що усереднення результатів дає змогу проглянути загальну картину, але нівелює індивідуальні відмінності між людьми. Саме в визначенні індивідуально-психологічних особливостей самодостатності особистості вбачаємо перспективу подальшої роботи.

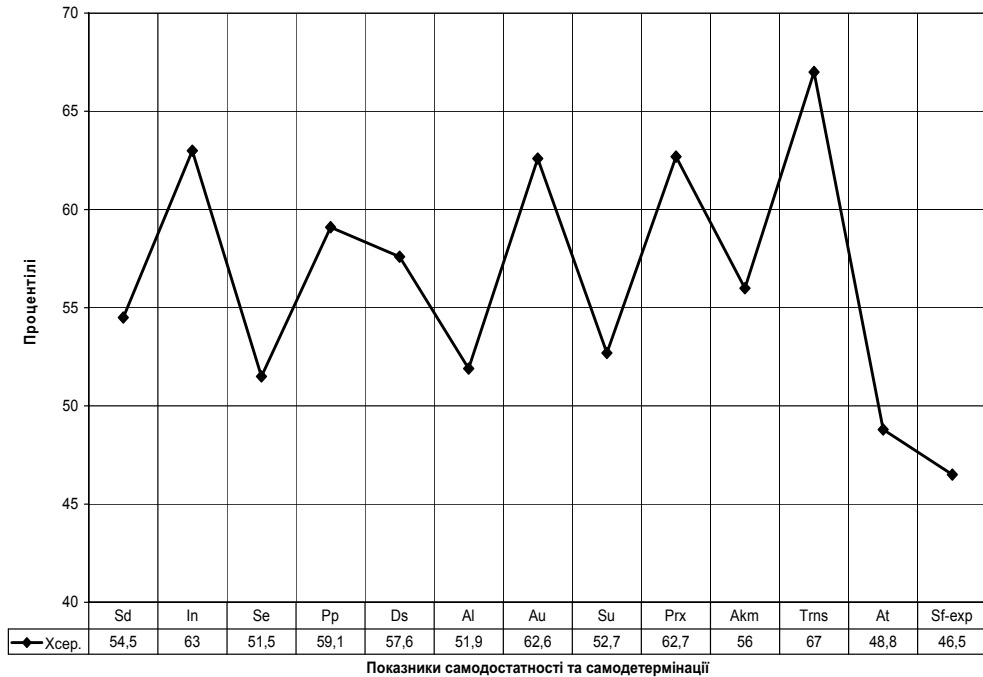

Рис. 1. Усереднені значення параметрів самодостатності та самодетермінації

Висновки та перспективи подальшого дослідження. В результаті проведення кореляційного аналізу встановлено взаємозв'язок та взаємозалежність показників самодостатності та самодетермінації. Лише показник самодостатності дистанціювання знаходиться в оберненій залежності з самовираженням як параметром самодетермінації.

Виявлено високий рівень самодостатності та самодетермінації серед респондентів, що є представниками генеральної сукупності представників фаху соціономічної сфери. Даний факт трактується нами, з одного боку, як обумовлений соціальними трансформаціями, що спонукають особистість до більшої активності задля забезпечення власної життєдіяльності, збереження власної ідентичності та індивідуально-психологічної унікальності. З іншого боку, досліджувані є майбутніми вчителями, які повинні власним прикладом заохочувати підростаюче покоління бути активними, стресостійкими, впевненими у собі та ін., тобто бути в повній мірі самодостатними людьми. Отож, поєднання зовнішніх та внутрішніх умов і забезпечило наявний ресурс самодостатності та самодетермінації у представників даної вибірки.

Наступним кроком у вивченні проблематики самодостатності буде дослідження ціннісного аспекту самодостатної особистості, окреслення критерію для розрізнення самодостатних та несамодостатних людей, визначення ступеню включеності в соціальне життя та реалізації зусиль в діяльносному аспекті щодо досягнень результатів, встановлення індивідуально-психологічних особливостей рівневої структури самодостатності.

Список використаних джерел

1. Подорога В. А. Феноменология тела. Введение в философскую антропологию / В. А. Подорога. — М.: Ad Marginem, 1995. — 340 с.
2. Психология телесности между душой и телом / Ред.-сост.: В. П. Зинченко, Т. С. Леви. — М.: АСТ, 2007. — 732 с.
3. Хоружий С. С. О старом и новом / С. С. Хоружий. — Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. — 477 с.

REFERENCES

1. Podoroga, V. A. (1995) *Fenomenologiya tela. Vvedenie v filosofskuyu antropologiyu [Phenomenology of body. Introduction to philosophical anthropology]*. Moscow: Ad Marginem [in Russian].
2. Zinchenko, V. P., Levi, T. S. (Ed.). (2007). *Psychology of corporality between soul and body*. Moscow: 2007 [in Russian].
3. Horuzhiy, S. S. (2000). *O starom i novom [About old and new]*. Sankt-Peterburg: Aleteyya [in Russian].

Бугайцова Анастасия Сергеевна

аспирант кафедры общей и дифференциальной психологии
Южноукраинского национального педагогического университета
имени К. Д. Ушинского

САМОДОСТАТОЧНОСТЬ И САМОДЕТЕРМИНАЦИЯ: ВЗАИМОСВЯЗИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Резюме

В статье изложены результаты эмпирического исследования взаимосвязи параметров самодостаточности и самодетерминации. Приведено описание уровневой структуры самодостаточности, показана взаимозависимость самодостаточности и автономии и самовыражения. Установлены усредненные психологические характеристики по исследованным параметрам среднестатистической личности.

Ключевые слова: самодостаточность, самодетерминация, автономия, самовыражение, уровни самодостаточности.

Bugaitsova A. S.

aspirant of General and Differential Psychology Department, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky (Odessa, Ukraine)

SELF-SUFFICIENCY AND SELF-DETERMINATION: INTERRELATIONS OF INDICES

Abstract

The article discloses the results of the empirical studying of interrelation amongst parameters of self-sufficiency and self-determination. The description of level structure of self-sufficiency, display of interdependence of self-sufficiency and autonomy and self-expression are given as well. Homogenized psychological characteristics after investigated parameters of an average statistical person are elicited. The purpose of the article is to define the specificity of self-sufficiency and self-determination in

the conditions of transforming social relationship. The methodological basis for the studying of the psychological phenomena were provided through the usage of psychometrical psychodiagnostic tooling, which was represented by the following: author's methods «Questionnaire of the structural components of self-sufficiency», «Questionnaire of the value orientations of self-sufficiency», «Multilevel analysis of self-sufficiency structure» and «Self-determination scale» (K. Sheldon, E. Deci, adapted by E. N. Osin). The results of the correlation analysis demonstrated different interrelations between the indices of autonomy and self-expression (as the constituents of self-determination) and the self-sufficiency structural components (self-dependency, self-efficacy, purposefulness and distancing), sufficiency levels (praxeological, acmeological and transcendental) and definite value orientations on the acmeological level (fraternative, gloristic and pugnistic, gnostic) and on the transcendental level (solitudinal, enigmatic and ascetic). The perspectives in the further investigation of self-sufficiency and self-determination are focused on the problems of elaboration of the criterion to defining the self-sufficient and not self-sufficient person, studying the axiological aspect of self-sufficiency structure, determination of the degree in involvement of a person into social life, realization of the efforts towards the achievement of results and statement of individual psychological particularities of the level structure of self-sufficiency.

Key words: self-sufficiency, self-determination, autonomy, self-expression, self-sufficiency levels.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2016

УДК 159.942.5–055.26

Галицька Маріанна Олександрівна

аспірант кафедри соціальної допомоги та практичної психології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

e-mail: galitskayama@gmail.com

ORCID 0000–0002–6563–152X

ПСИХОЕМОЦІЙНА БЕЗПЕКА ЖІНКИ НА РАННЬОМУ ЕТАПІ МАТЕРИНСТВА

У статті представлені результати емпіричного аналізу соціально-середовищних факторів і параметрів психологічного благополуччя молодих матерів і жінок, які не мають дитину. Показано, що народження дитини є істотним чинником, що змінює звичний хід життя жінки, але не відповідає за зміну відчуття суб'єктивного благополуччя. Молода матір вже відчуває прив'язаність до дитини і в змозі співпереживати і піклуватися про благополуччя інших. Народжена дитина надає відчуття присутності сенсу життя.

Ключові слова: післяпологовий період, мати, дитина, психоемоційна безпека, психологічне благополуччя.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена соціально-демографічною проблемою, що гостро стоїть перед суспільством. Для забезпечення демографічного зростання необхідно не тільки бажання жінки народити і виховати дитину, але і забезпечення її психологічного благополуччя, особливо — в післяпологовому періоді. Психологічному комфорту жінки можуть перешкоджати різні труднощі, характерні для даного періоду. Крім того, зміна емоційного стану жінки, що відповідає кризовому періоду життя сім'ї, впливає на всіх членів сім'ї і, перш за все, на немовля.

Проблемам жінок на різних етапах вагітності і у післяпологовому періоді присвячено досить багато робіт (Баз Л. Л., Скобло Г. В., Брутман В. І., Філіппова Г. Г., Сох J. L., Gilbert P.).

Однак ні в медичній, ні в психологічній літературі не приділяється значної уваги психоемоційній безпеці молодої матері як єдиній системі чинників, що включає у себе як біологічні, так і психосоціальні предиктори.

Емоційна безпека — не менше важлива для жінки на ранньому етапі материнства, ніж фізичне здоров'я. Догляд за новонародженим є найважливішим періодом у житті кожної жінки і повинен супроводжуватися почуттями радості та задоволення. У той же час емоційні, гормональні та фізичні зміни в організмі жінки, які відбуваються в цей період, можуть викликати смуток, розгубленість, страх і, можливо, навіть озлобленість і агресивність. Більшість жінок з часом справляються з цими емоційними проблемами, але у деяких вони не тільки не проходять, а й посилюються, набуваючи форм материнської депресії. Імовірність виникнення пригніченого емоційного стану з вираженим фрустраційним навантаженням

збільшується для тих матерів, які знаходяться в стані хронічного стресу, викликаного фінансовими або побутовими проблемами і відсутністю адекватної підтримки, що в нинішній час зустрічається досить часто.

Диференціація факторів, що впливають на виникнення і прояв тривожних і депресивних симптомів у матерів немовлят, в психології вивчено недостатньо. Одним з маркерів психоемоційної безпеки молоді матері може служити суб'єктивне благополуччя особистості.

Аналізуючи існуючі підходи до визначення психологічного благополуччя, можна зробити висновок, що дане поняття характеризує область переживань і станів, властивих здоровій особистості. Не випадково поняття благополуччя взято Всесвітньою організацією охорони здоров'я в якості основного для визначення здоров'я. У ньому здоров'я — це не тільки відсутність хвороби або фізичних дефектів, але і стан повного фізичного, розумового і соціального благополуччя.

Мета статті — надати огляд впливу індивідуальних типологічних особливостей на емоційну сферу жінки в післяпологовому періоді, а також представити результати емпіричного аналізу соціально-середовищних факторів і психологічного благополуччя жінок, що народжували та не народжували.

Звичайно, незаперечно важливим для психологічного самопочуття молоді матері є те, як пройшли пологи. Фізичний стан після пологів може розглядатися як один з факторів емоційно-нестабільного стану (наприклад, наявність швів, втома, труднощі з туалетом, прийняттям їжі, відсутність комфорту в палаті). З фізичним станом пов'язано і прийняття образу тіла після пологів. Жінки, які нещодавно народили, переживають за стан фігури, переживають, що не вдасться відновити колишні форми.

На самопочуття молоді мами в післяпологовому періоді також впливає статус народженої дитини і особливості його темпераменту. При відчутній розбіжності темпераментів матері і дитини їй важче відчувати малюка і діяти залежно від його потреб.

Значну роль у формуванні емоційних переживань, в тому числі негативних, грає психологічне сприйняття себе як матері і уявлення самої жінки про «нормальне» сімейне життя. Найчастіше це визначається досвідом сімейного життя, отриманим в дитинстві і юності, спостереженнями за взаємовідносинами власних батьків і, крім того, власними відносинами з кожним із родичів окремо.

На психологічне самопочуття в післяпологовому періоді впливають і індивідуально-психологічні особливості особистості пацієнтки, її темперамент, акцентуації характеру. Дослідження В. І. Брутман показують, що вік матері також впливає на емоційний стан після пологів.

Як психологічні фактори ризику формування негативного емоційного стану можна назвати:

- Сильні і неодноразові стреси або тривалі переживання після одноразового сильного стресу в другому і третьому триместрі;
- Затяжні депресивні або затяжні гострі негативні емоційні стани протягом всієї вагітності;

- Постійне самозвинувачення і самобичування (наприклад, з приводу виниклого на початку вагітності бажання зробити аборт);
- Систематична і просто часто відмова собі в переживанні задоволення;
- Спроби надолужити згаяне і обов'язково доробити те, що не встигли до вагітності (захистити диплом, дисертацію, зробити ремонт).

Результати дослідження. Дослідження проводилося на базі Дитячої міської поліклініки № 4 м. Одеси. У дослідженні взяли участь 60 жінок віком від 21 до 39 років. Групи були відносно зрівняні за матеріально-економічним критерієм. Дослідження було засноване на інтерв'юванні, тестуванні і статистичній обробці результатів.

До основної групи увійшли 30 жінок, середнього віку 27 років, які народили першу або другу дитину протягом минулого року. Середній вік дитини становив 6 місяців. До контрольної групи увійшли 30 жінок, які не народжували.

Визначалися наступні психологічні та соціально-середовищні фактори: оцінка фізичного самопочуття, наявність вільного часу, можливість перебування на свіжому повітрі, спілкування з друзями, режим сну, оцінка свого зовнішнього вигляду, рівень сімейної конфліктності, показники психологічного благополуччя.

В обох підвибірках переважають випробовувані з хорошим і відмінним фізичним самопочуттям. Статистичний критерій *d* Сомерса свідчить про те, що відмінності між групами не є статистично значущими ($d = 0,092$; $p = 0,450$). Можна говорити про те, що народження дитини не має значущого впливу на суб'єктивне відчуття фізичного самопочуття у жінок.

Результати порівняльного аналізу за показником наявності вільного часу показують, що у жінок, які народили, вільний час буває дуже рідко (так відповіли 73,3 % жінок, що народили). Тоді як у тих, що не народжували, — вільний час є завжди (в загальній сумі 80,0 % відповіли). Як свідчить значення критерію *d* Сомерса, дані відмінності є статистично значущими ($d = 0,489$; $p < 0,001$). Це можна пояснити тим, що з появою дитини у жінок відзначається значна нестача вільного часу, пов'язана з необхідністю догляду за новонародженим. Таким чином, народження дитини є істотним чинником, що змінює звичний хід життя жінки.

Жінки, ті, що народжували, і ті, що не народжували, істотно відрізняються по частоті перебування на свіжому повітрі. Серед жінок, які народили, 80,0 % опитуваних досить часто перебувають на свіжому повітрі. Тоді як серед жінок, які не народжували, 60 % опитуваних лише іноді бувають на свіжому повітрі. На статистичну значущість описаних відмінностей вказує відповідне значення критерію *d* Сомерса ($d = 0,419$; $p < 0,001$). Отже, народження дитини і прогулянки з ним сприяють тому, що молоді матері починають більше часу проводити на свіжому повітрі.

Аналізуючи середню тривалість сну у тих, що народжували, і тих, що не народжували, можна відзначити, що середня тривалість сну у переважної більшості жінок, які не мають дітей (73,30 %), становить 7–9 годин. Тоді як у значної частки жінок, які стали матерями (46,70 %), сон складає всього лише 4–6 годин. Відмінності між даними групами, однак, не є

статистично значущими ($d = 0,213$; $p = 0,087$) — їх можна розглядати як тенденцію, яка потребує подальшої перевірки на ширшій вибірці.

При порівняльному аналізі оцінки свого зовнішнього вигляду жінками, які народжували і які не народжували, слід звернути увагу на переважну суб'єктивну задоволеність цією якістю, як у представниць контрольної, так і експериментальної групи. 66,7 % жінок, які народили, і 76,7 %, які не народжували, задоволені своїм зовнішнім виглядом. Статистично значущих відмінностей між групами не виявлено: $d = 0,054$; $p = 0,654$. Таким чином, народження дитини не є тим фактором, здатним змінити самооцінку жінки по відношенню до своєї зовнішньої привабливості.

Що стосується спілкування з друзями, то 70 % представниць як контрольної, так і експериментальної групи вказують на те, що вони часто або постійно спілкуються зі своїми друзями. Критерій d Сомерса показав, що дані підвибірки статистично значуще не відрізняються один від одного ($d = 0,419$; $p < 0,001$). Отже, зміна соціального статусу жінки після народження дитини не призводить до скорочення її кола спілкування — інтенсивність спілкування з близькими друзями залишається на колишньому рівні.

Аналіз самооцінки сімейної конфліктності у матерів і жінок, які не народжували, не виявив статистично значущих відмінностей між групами ($d = 0,159$; $p = 0,183$). Більшість жінок відзначили, що сварки відбуваються не частіше одного разу на місяць / одного разу на тиждень. Число тих жінок, в сім'ях яких не відбуваються сварки, — мінімально: 13,3 % — серед жінок, які народили, 6,7 % — серед тих, хто не має дітей. Таким чином, можна зробити висновок, що соціальне середовище як жінок, що народжували, так і жінок, що не мають дітей, досить сильно насичена сварками і міжособистісними конфліктами.

Більшість жінок в обох групах мають бажання народити дитину (76,7 % — в експериментальній і 66,7 % — в контрольній групі). Відмінності між групами по даному параметру не є статистично значущими ($d = 0,111$; $p = 0,390$). Таким чином, народження дитини не перешкоджає бажанням жінки мати ще дітей. Тобто, при появі у жінки першої дитини суб'єктивне планування завести наступну дитину знаходиться приблизно на такому ж рівні, як і жінок, що не народжували.

Далі ми визначали параметри психологічного благополуччя особистості. Результат представлено в таблиці. Зазначено тільки показники, що мають значні відмінності.

Показники психологічного благополуччя

Шкали	Стандартна вибірка		Жінки, що не народжували		Жінки, які народили	
	М	σ	М	σ	М	σ
Позитивні відносини*	65	8,28	59	6,5	66	8,3
Управління середовищем*	58	7,35	56	4,7	52	6,6
Самоприйняття*	61	9,1	60	7,2	57	8,4
Осмисленість життя*	97	12,61	92	7,4	98	5,9
Психологічне благополуччя	370	34,7	366	29,3	360	33,2

* — показники, що мають статистично значущу різницю.

Загальне відчуття суб'єктивного благополуччя у жінок, як тих, що народжували, так і тих, що не народжували, відповідає середній нормі і не має достовірних відмінностей. Це відповідає літературним даним, оскільки мова йде про жінок віку 20–40 років.

Надалі вказані тільки ті параметри, за якими були встановлені достовірні відмінності (статистичний критерій d Сомерса). Для молодих матерів в актуальному статусі психологічного благополуччя найбільшу вагу мають параметри «Позитивні відносини» і «Осмилення життя». Для жінок дітородного віку, які не мають дітей, в актуальному статусі психологічного благополуччя найбільшу вагу мають параметри «Управління середовищем» і «Самоприйняття».

Молоді матері вважають, що в них задовільні, довірчі відносини з оточуючими, вони в змозі співпереживати і піклуватися про благополуччя інших. Ті, що народили дитину, вже відчувають прихильність до неї і розуміють, що людські відносини будуються на взаємних уступках. Народжена дитина надає їм відчуття присутності сенсу життя. І сьогодні, і минуле сприймається, як осмилене.

Молоді матері визнають, що вони зазнають труднощів в організації повсякденної діяльності, не завжди здатні змінити або поліпшити обставини, що нараз склалися, і які по відчуттях не підконтрольні їм. Визнають, що відчувають занепокоєння з приводу деяких особистих якостей, які проявилися в зв'язку з народженням дитини, так само іноді виникає бажання знову бути вільною і нікому непідконтрольною.

Жінки, які не мають дітей, позитивно ставляться до себе, вважають, що контролюють свою зовнішню діяльність і мають компетенції в управлінні оточенням. Вони в змозі ефективно використовувати можливості, які з'являються для задоволення особистих потреб та досягнення цілей.

При цьому жінки, які не народжували, в ситуації відсутності видимих привабливих життєвих перспектив починають відчувати почуття нудьги і безцільності існування. Їм нерідко складно встановлювати довірчі відносини з оточуючими, проявляти теплоту і піклуватися про інших.

Висновки. Підводячи підсумки, можна сказати наступне:

Народження дитини є істотним чинником, що змінює звичний хід життя жінки, але не відповідає за зміну відчуття суб'єктивного благополуччя. Певні зміни емоційного фону і світовідчуття відбуваються у кожній жінки, що народила, і це не є ознакою психологічного неблагополуччя, а свідчить про процес природного відновлення після вагітності і пологів.

Молоді матері визнають, що вони зазнають труднощів в організації повсякденної діяльності, не завжди тримають контроль над ситуацією. Але при цьому жінки, що народили, вже відчувають прихильність до дитини і потребу у співпереживанні і піклуванні про благополуччя інших. Народжена дитина надає їм відчуття присутності сенсу життя. Для більшості з них народження дитини не перешкоджає бажанням жінки мати ще дітей.

Перспективи подальшого дослідження. Дане дослідження не охоплює всю область досліджень психоемоційного стану молодих матерів в післяпологовий період. Перспективи подальших досліджень ми бачимо в тому,

щоб охопити дослідженням більшу кількість випробовуваних і визначити вплив заходів психопрофілактики, психотерапії та психокорекції сім'ї в період вагітності на психоемоційний стан матерів у післяпологовому періоді та успішність адаптації системи «мати — дитина».

Список використаних джерел і літератури

1. Брутман В. И. Влияние семейных факторов на формирование девиантного поведения матери / В. И. Брутман, А. Я. Варга, И. Ю. Хамитова // Психологический журнал. — 2000. — Т. 21. № 2. — С. 79–87.
2. Винникотт Д. В. Мать и дитя / Д. В. Винникотт. — Екатеринбург: ЛИТУР, 2004. — 296 с.
3. Гавриловська К. Порівняльний аналіз емоційних станів молодих матерів із різним соціальним статусом/ К. Гавриловська, І. Роїк // Прикладні аспекти психології особистісного зростання. — Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2015. — Вип. 1. — С. 83–86.
4. Захарова Е. И. Новая книга о беременности и не только / Е. И. Захарова, Е. Ю. Печникова, Г. Г. Филиппова. — М.: Дрофа, 2002. — 278 с.
5. Лобойко Л. І. Стан психоемоційної сфери матері та психомоторного розвитку дитини першого року життя у світлі взаємодії в системі «мати — дитина»// Медична психологія. — 2013. — № 1. — С. 60–68.
6. Мещерякова С. Ю. Изучение психологической готовности к материнству как фактора развития последующих взаимоотношений матери и ребенка [Электронный ресурс] / С. Ю. Мещерякова, Н. Н. Авдеева, Н. И. Ганошенко // Соросовские лауреаты: Философия. Психология. Социология. — М., 1996. — [Режим доступа: <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP052000/MPG-018.HTM>].
7. Филиппова Г. Г. Психология материнства// Филиппова Г. Г. — М.: Изд-во Института психотерапии, 2002. — 356 с.
8. Филиппова Г. Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии // Вопросы психологии. — 2001. — № 2. — С. 22–37.
9. Кравець В. П. Психологія сімейного життя: В 2 т. / В. П. Кравець — Тернопіль, 1995. — Т. 2. — 396 с.

REFERENCES

1. Brutman, V. I., Varga, A. Ya. & Hamitova, I. Yu. (2000). Vliyanie semeyniyh faktorov na formirovanie deviantnogo povedeniya materi [Influence of family factors on the formation of deviant behavior of mother]. *Psikhologicheskii zhurnal — Psychological journal (Vols. 21), 2, 79–87* [in Russian].
2. Vinnikott, D. V. (2004). *Matj i ditya [Mother and Child]*. Ekaterinburg: LITUR [in Russian].
3. Ghavrylovsjka, K. & Rojik, I. (2015). Porivnjalnyj analiz emocijnykh staniv molodykh materiv iz riznym socialnym statusom [Comparative analysis of the emotional state of young mothers with different social status]. *Prykladni aspekty psykhologhiji osobystisnogho zrostanja — Applied aspects of the psychology of personal growth*. (Vols. 1), (pp. 83–86). Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
4. Zaharova, E. I., Pechnikova, E. Yu. & Filippova, G. G. (2002). *Novaya kniga o beremennosti i ne tolko [A new book about pregnancy and not only]*. M.: Drofa [in Russian].
5. Loboiko, L. I. (2013). Stan psykhoemocijnoji sfery materi ta psykhomotornogho rozvytku dytyny pershogo roku zhyttja u svitli vzajemodiji v systemi «maty — dytyna» [Status psycho-emotional sphere of mother and psychomotor development of the child's first year of life in the light of the interaction in the system «mother — child»]. *Medychna psykhologhija — Clinical Psychology, 1, 60–68* [in Ukrainian].
6. Mescheryakova, S. Yu., Avdeeva, N. N. & Ganoshenko, N. I. (1996). Izuchenie psihologicheskoy gotovnosti k materinstvu kak faktora razvitiya posleduyuschih vzaimootnosheniy materi i rebenka [The study of psychological readiness for motherhood as a factor in the development of the next mother and child relationship]. *Sorosovskie laureaty: Filosofiya*.

- Psihologiya. Sotsiologiya — Soros laureates: Philosophy. Psychology. Sociology.* Retrieved from <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP052000/MPG-018.HTM> [in Russian].
- Filippova, G. G. (2002). *Psihologiya materinstva [Maternity psychology]*. M.: Izd-vo Instituta Psihoterapii [in Russian].
 - Filippova, G. G. (2001). Maternstvo i osnovni aspekty jogho doslidzhennja v psykhologhiji [Motherhood and the main aspects of his research in psychology]. — *Questions of psychology*. — *Issues of of Ukraine*, 2, 22–37 [in Russian].
 - Kravecj, V. P. (1995). *Psykhologhija simejnogho zhyttja [Psychology of family life]*. (Vols. 2). Ternopilj [in Ukrainian].

Галицкая Марианна Александровна

аспирант кафедры социальной помощи и практической психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЖЕНЩИНЫ НА РАННЕМ ЭТАПЕ МАТЕРИНСТВА

Резюме

В статье представлены результаты эмпирического анализа социально-средовых факторов и параметров психологического благополучия молодых матерей и женщин, которые не имеют ребенка. Показано, что рождение ребенка является существенным фактором, изменяющим привычный ход жизни женщины, но не отвечающим за изменение ощущения субъективного благополучия. Родившие женщины уже испытывают привязанность к ребенку и в состоянии сопереживать и заботиться о благополучии других. Родившийся ребенок придает им ощущение присутствия смысла жизни.

Ключевые слова: послеродовой период, мать, ребенок, психоэмоциональная безопасность, психологическое благополучие.

Galitskaya M. A.

graduate student of department of social assistance and practical psychology
of Odessa I. I. Mechnicov national university

PSYCHO-EMOTIONAL SECURITY OF WOMEN ON EARLY STAGE OF MOTHERHOOD

Abstract

The article presents the results of an empirical analysis of social-environmental factors and factors of psychological well-being of young mothers and nulliparous women. It has been shown that one of the markers of psychoemotional safety of the young mother can serve the subjective well-being as characteristic of experiences and conditions inherent in a healthy individual.

Presents the results of interviews and tests, which reveal that the birth of a child is an important factor, changing the usual course of a woman's life, but not responsible for changes in subjective well-being feeling.

Young mothers recognize that they have difficulty in organizing daily activities, do not always keep control of the situation. But at the same time women already experiencing attachment to the child and be able to empathize and care for the welfare of others. Born baby gives them a sense of the presence of meaning in life. For most

of them having a baby does not interfere with the woman's request to have more children.

Prospects for further research to determine the impact of preventive measures in psychoprophylactic pregnant woman on the psycho-emotional state of mothers postpartum period and successful adaptation of the system «mother-child».

Key words: postpartum period, mother, child, psychoemotional security, psychological well-being.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2016

УДК 159.923.2–053.5–057.87

Гога Наталья Павловна

кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры социологии Харьковского гуманитарного университета

«Народная украинская академия»

e-mail: nata181181@rambler.ru

ORCID: 0000–0002–7825–2115

**МЕСТО ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИЧНОСТИ
В СТРУКТУРЕ БАЗИСНЫХ УБЕЖДЕНИЙ ШКОЛЬНИКОВ
И СТУДЕНТОВ**

В статье рассматриваются особенности становления Я-концепции современных школьников и студентов. Изучаются особенности структуры их базисных убеждений и место в ней психологической безопасности, а также проводится сравнение между структурами убеждений юношей и девушек. Анализируется связь между проявлениями агрессивности и ощущением безопасности личности. Представлены рекомендации по внедрению результатов практического исследования в учебно-воспитательный процесс среднего и высшего образования.

Ключевые слова: Я-концепция, психологическая безопасность, студенты, школьники, базисные убеждения, агрессивность.

Постановка проблемы. В основе идеи функционирования любого государства должно быть обеспечение безопасности ее граждан, возможность реализации их личных, общественных, профессиональных, творческих потребностей. Можно выделить как общие для всех социальных групп условия безопасности, так и индивидуальные для пожилых, молодежи, подростков, работающих и т. д.

Каждый этап развития общества характеризуется своими сложностями и проблемами, которые обусловлены различными институциональными преобразованиями. Современный этап развития общества, в силу объективных причин, можно отнести к одному из наиболее депривационных в истории Украины. Именно этим обуславливается интерес к изучению структуры базисных убеждений детей и молодежи, ее общей направленности, их отношения к миру в целом, обществу, доверие или агрессию, ведь именно они станут в недалеком будущем трансляторами тех ценностей, идей, целей, которые будут заложены в них сегодня.

В истории известны различные эпитеты, которыми характеризовали подростков и молодежь — «Потерянное поколение», «Комсомольцы-добровольцы», «Студбатовцы», «Дети войны», «Тимуровцы», «поколения X, Y, Z», «Дети-индиго», «Хипстеры», «Металлисты» и т. д. Но эти ярлыки не в полной мере позволяют взглянуть на внутренние характеристики личности, структуру характера, ценностей, убеждений, проанализировать социальное мышление. Так ли были милитаризированы подростки и молодежь 30-х, миролюбивы в 50–60-х, полные надежд в 80-х.

Анализ структуры убеждений тесно связан с исследованием структуры социального мышления, образа Я, идентичности личности (Аринушкина Н. С., Горноста́й П. П., Передера О. В., Чорная Т. М., Яковенко Н. Г. и др.).

Роль Я-концепции в процессе формирования жизненного пути, ее место в структуре личности, соотношения с другими компонентами, качествами и свойствами личности, необходимыми для развития самореализации, исследовали У. Джеймс, Э. Эриксон, Р. Бернс, Дж. Марсиа, А. Уотерман, В. В. Столин, А. Б. Орлов, И. П. Маноха, М. И. Боришевский, О. В. Иващенко, Т. Б. Карцев, И. С. Кон, А. Г. Спиркин, И. И. Чеснокова, А. А. Налчаджян, Т. Шибутани, Р. Пантелеева и др.

Большинство современных исследователей (В. О. Ядов, А. Г. Костинская, И. Грига) при анализе Я-концепции используют структуру, предложенную Р. Бернсом [2], которая включает:

1) когнитивный элемент (ценности, установки, стереотипы, убеждения, групповая самооценка, групповое сознание, принятие своей и чужой группы);

2) эмоциональный;

3) мотивационно-аффективный (общие цели, групповое целеобразование, ощущение «Мы», уровень толерантности по отношению к другим группам);

4) практический или интерактивный, также можно встретить название «поведенческий» (совместная деятельность, поведение членов группы, межгрупповое взаимодействие).

Формирование базисных убеждений в большей степени относится к когнитивному элементу.

Каждый период становления личности характеризуется своими особенностями, по мнению Э. Эриксона [11], при переходе с этапа на этап личность проходит кризисы и, в зависимости от успешности его прохождения, либо идет на следующий уровень, более зрелый, либо в ее поведении проявляются характеристики предыдущего уровня.

О. А. Симонова, подтверждая актуальность теоретической концепции Э. Эриксона, исследует понятие персональной идентичности в современном обществе, проводя параллель между этапами становления личности и этапами кризисного становления общества [3].

По Э. Эриксону, подростковый период характеризуется формированием центральной формы эгоидентичности, физиологическим ростом и половым созреванием, поисками смысла жизни, началом профессионального самоопределения. Основными психологическими проблемами являются неуверенность в будущем, коммуникативная некомпетентность, отношение с родителями, принятие собственного гнева и, как его внешнее выражение, — агрессивность [11]. Подростки впечатлительны, нестабильны, внушаемы, легко принимают любые пограничные идеи, их «Сверх-Я» находится в конфликте и с «Оно», и с «Я».

Такая ментальная подвижность снижает уровень психологической безопасности даже у благополучных подростков, а у социально-неблагополучных одним из выходов становится агрессия.

Проблемы агрессивности подростков изучены в работах Л. Бендер, Э. Ш. Бубновой, К. Бютнер, Ю. В. Касаткиной, Е. Е. Копченовой, Н. В. Ключевой, Р. Кэпмбелл, К. Лоренца, Е. К. Лютовой, М. Мак-Кея, Г. Б. Мониной, Г. Паренса, А. А. Реана, А. А. Романовой.

Период юности более стабилен в психологическом плане, однако и здесь личность проходит специфический «Кризис 17 лет», от степени успешности его прохождения во многом зависит дальнейшее становление Я-концепции. На этой стадии актуальны поиск спутника жизни, тесное сотрудничество с людьми, укрепление связей со своей социальной группой. Индивид в этот период устойчив в ситуации обезличивания, он способен без ущерба для личности смешивать свою идентичность с другими людьми. Несформированное социальное сознание — желание скорее достичь желаемого может привести к различным формам асоциального поведения; внутренняя противоречивость, неспособность быть толерантными — к постоянным конфликтам с окружающими.

Формирование структуры базисных убеждений находится на линии прошлое — настоящее — будущее. Т. Н. Козловская, А. В. Кирьякова, изучая особенности формирования «Образа будущего современных студентов», отмечают, что будущее должно являться субъективной ценностью студентов, его собственным достоянием [9].

Предметом исследования выступает структура базисных убеждений личности студентов и школьников.

Целью исследования является анализ особенностей места психологической безопасности в структуре базисных убеждений школьников и студентов, дополнительной целью выступает изучение уровня агрессивности как фактора недостаточной психологической зрелости личности.

В исследовании были использованы следующие методики:

1. «Шкала базисных убеждений», опросник, основанный на когнитивной концепции базисных убеждений личности, разработанный Р. Янов-Бульманом (адаптированный М. А. Падуном, А. В. Котельниковой) [4].

Опросник включает в себя три категории базисных убеждений, составляющих ядро субъективного мира личности:

1. Вера в то, что в мире больше добра, чем зла. В эту категорию входит отношение к окружающему миру вообще и отношение к людям (доверие/недоверие).

2. Убеждение, что мир полон смысла. Обычно люди склонны верить, что события происходят не случайно, а контролируются и подчиняются законам справедливости.

3. Убеждение в ценности собственного «Я». Здесь основное значение имеют три аспекта: «Я хороший человек» (самоценность), «Я правильно себя веду» (контроль) и оценка собственной удачливости.

Базисные убеждения личности претерпевают серьезные изменения под влиянием перенесенных личностью травматических событий, в результате которых основательно разрушаются привычные жизненные представления и схемы поведения, снижается ощущение психологической безопасности.

Базисные убеждения могут отличаться у людей, которые находятся и не находятся в состоянии депривации.

2. Методика исследования агрессивности Л. Г. Почебут (основанная на классической методике агрессивности Басса — Дарки) [7].

Опросник включает в себя следующие шкалы:

1) вербальная агрессия (вербальное выражение агрессивного отношения к другому человеку, использование словесных оскорблений);

2) физическая агрессия (выражение своей агрессии по отношению к другому человеку с применением физической силы);

3) предметная агрессия (срыв агрессии на окружающих человека предметах);

4) эмоциональная агрессия (возникновение эмоционального отчуждения при общении с другим человеком, сопровождаемое подозрительностью, враждебностью, неприязнью или недоброжелательностью по отношению к нему);

5) самоагрессия (отсутствие или ослабление механизмов психологической защиты; незащитность в агрессивной среде).

Результаты исследования.

В исследовании приняло участие 100 человек, школьники 8-х и 10-х классов, а также студенты 2 курса (40 юношей и 60 девушек).

Мы предположили, что от подросткового к юношескому возрасту происходит стабилизация структуры базисных убеждений, повышается уровень психологической безопасности и снижается агрессивность.

Результаты исследования структуры базисных убеждений представлены в Таблице № 1.

Анализ результатов методики показал: ниже среднего показатели можно выделить у всех категорий испытуемых по шкале «Общее отношение к благосклонности мира», самые низкие показатели среди трех групп у подростков, как юношей, так и девушек (26 и 27,5 баллов из 70 соответственно). Однако если для подростков такие показатели объясняются особенностями взросления, то для молодежи скорее внешними условиями, возможностями, объективными и субъективными препятствиями на пути к достижению цели.

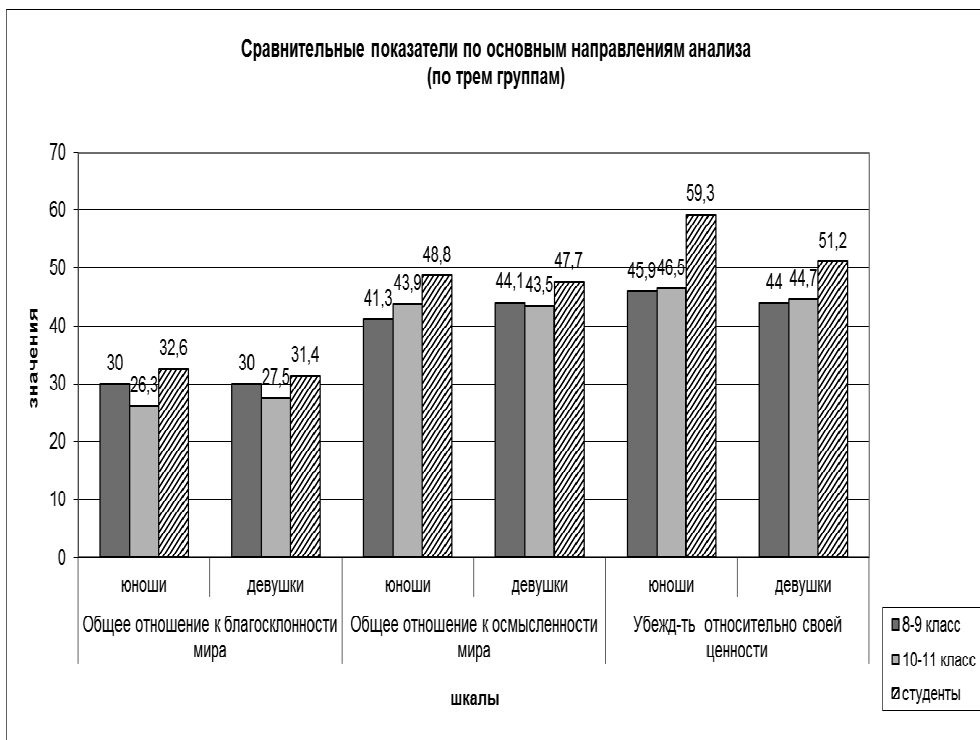
По трем остальным шкалам у всех групп испытуемых показатели немного выше среднего. Наиболее высокие показатели по шкале «Общее отношение к осмысленности мира» у девушек и юношей студентов (48 и 49 баллов соответственно). Это может быть связано с развитием такого базового показателя, как уровень субъективного контроля личности (высоким уровнем интернальности). Школьники находятся в стадии становления этого качества и не всегда могут объективно охарактеризовать справедливость мира.

По шкале «Убежденность относительно своей ценности» самые высокие результаты среди всех испытуемых по всем шкалам у юношей студентов (59 баллов из 70), такие высокие показатели собственных убеждений могут иметь как положительное влияние на будущую личную и профессиональную жизнь, так и быть основой трудностей при завышенной самоо-

ценке. У девушек-студенток также высокие показатели (51 балл из 70), просматривается связь с окончанием периода физического и биологического становления, девушки оценивают свои плюсы и минусы, занимаются планированием. У школьников 8-х и 11-х классов показатели собственной ценности немного выше среднего, что соответствует характеристикам подростков и раннего юношества.

Диаграмма 1

Сравнительные результаты исследования структуры базисных убеждений школьников и студентов

Анализ результатов методики Л. Г. Почебут показал, что у всех трех групп испытуемых выявлен средний уровень агрессивности без разделения на ее виды (диапазон от 11 до 24 баллов), самые высокие показатели у мальчиков (8 класс) и девушек (11 класс). В то время как юноши (11 класс) показали самый низкий результат (14,7 баллов). Объяснением этому может быть то, что при нормальном процессе социализации юноши начинают направлять вою энергию на спорт, учебу и т. д. В то же время девушки могут самоутверждаться среди ровесниц. Мальчики (8 класс) могут направлять агрессию на внешний мир также для утверждения своего социального статуса.

Интересен анализ выраженности различных видов агрессии: все группы испытуемых показали уровень вербальной агрессии выше среднего (5 бал-

лов из 8 возможных), то есть большинство испытуемых независимо от возраста и пола склонны ругаться, нецензурно выражаться; по шкале физической агрессии наиболее высокие результаты у мужчин независимо от возраста (5,5 из 8), что связано с половыми различиями. Предметная выражена невысоко (в среднем 3 балла из 8), эмоциональная агрессия также выражена средне (3,3 из 8); самоагрессия наиболее выражена у девочек и мальчиков (8 класс) и девочек (11 класс). Очевидно, что неприятие себя, ощущение незащитности прямо зависит и от пола, и от возраста. Тогда как у молодых людей, как школьников, так и студентов, с возрастом уровень самоагрессии снижается.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. 1. Не выявлено факторов, влияющих как на повышение уровня психологической безопасности, так на ее снижение;

2. Подтвердилась наша гипотеза о том, что на структуру базисных утверждений прямо влияет возрастной период испытуемого. При достаточно позитивной психологической картине в целом по выборке, уровень доверия к миру, осознания своей ценности, уверенности в справедливости мира выше у студентов, что свидетельствует о позитивно проходящем процессе социализации, успешном преодолении личностных кризисов, следовательно, можно предположить, что у них выше уровень психологической безопасности.

3. Положительным моментом можно считать среднюю выраженность агрессивности во всех группах испытуемых, это означает, что со школьниками и студентами можно успешно работать психолого-педагогическими методами.

4. В целом уровень агрессивности также зависит от возраста и, частично, от пола. Наиболее явно у девушек выражена агрессия, направленная на себя, что связано с физиологическим взрослением. Именно у девушек может быть снижен уровень психологической безопасности.

Таким образом, можно отметить, что структура базисных убеждений школьников и студентов, а также их ощущение психологической безопасности соответствует возрастным и половым показателям. Перспективным для дальнейших исследований может быть анализ таких качеств, как самооценка, инфантильность, уровень субъективного контроля, уверенности в себе.

Результаты проведенного исследования могут быть использованы:

1. Для проведения тренинговой работы в школе и вузе по вопросам личностной уверенности, работы с комплексами, развития коммуникативных навыков и т. д.

2. Для разработки методов профилактики агрессивного поведения школьников и студентов.

3. В качестве практической составляющей при преподавании курсов «Возрастная психология», «Психология нормального и аномального поведения».

Список использованных источников и литературы

1. Аринушкина Н. С. Об определении и типах идентичности / Н. С. Аринушкина // Мир психологии. — 2004. — № 2. — С. 48–53.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. — М. : Прогресс, 1986. — 420 с.
3. Зоткин Н. В. Методика для изучения мотивационно-потребностной сферы личности / Н. В. Зоткин // Психологические исследования. — Самара : Универс-групп, 2007. — С. 150–154.
4. Падун М. А. Методика исследования базисных убеждений личности. / М. А. Падун, А. В. Котельникова. — М. : Лаборатории психологии и психотерапии посттравматического стресса. ИПРАН, 2007. — 125 с.
5. Передера О. В. Соціально-психологічна ідентичність сучасного студента: характеристика, дослідження та проблеми діагностики. — Режим доступа к документу: <http://www.pdaa.com.ua/np/pdf3/3.pdf>.
6. Платонов Ю. П. Основы этнической психологии / Ю. П. Платонов. — СПб. : Речь, 2003. — С. 383–385.
7. Психологические факторы агрессивного поведения старшеклассников / под ред. Зотова Л. Э. — М., 2010. — 188 с.
8. Семенюк Л. М. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків і умови його корекції / Л. М. Семенюк. — К. : Мова, 2003. — 96 с.
9. Утяганова З. З. «Образ будущего» как условие самореализации студентов / З. З. Утяганова // Высшее образование в России. — 2009. — № 5. — С.154–156.
10. Чорна Т. М. Формування життєвих перспектив у молоді / Т. М. Чорна // Проблеми освіти: збірник. — К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2001. — Вип. 25. — С. 87–97.
11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. — М. : Прогресс, 1996. — 88 с.

REFERENCES

1. Arinushkina, N. S. (2004). Ob opredelenii i tipah identichnosti [The definition and types of identity]. *Mir psihologii — World of psychology*. 2. 48–53 [in Russian].
2. Berns, R. (1986) *Razvitie Ya-koncepcii i vospitanie [Development of self-concept and education]*. Moscow: Progress [in Russian].
3. Zotkin, N. V. (2007) The methodology for the study of the need-motivational sphere of personality. *Psychological research*. Samara: Univers-grupp.
4. Padun, M. A. & Kotelnikova, A. V. (2007). *Metodika issledovaniya bazisnyh ybezhdений lichnosti. [Research Methodology basis of the individual opinion]*. Moscow: Laboratorii psihologii i psihoterapii posttravmaticheskogo stressa IPAN [in Russian].
5. Peredera, O. V. Socialno-psihologichna identychnist' suchasnoho studenta: harakterystyka, doslidzhennya ta problemy diagnostyky [The social and psychological identity of the modern student: characteristics of the study and diagnosis of problems.]. Retrieved from <http://www.pdaa.com.ua/np/pdf3/3.pdf>. [in Ukrainian].
6. Platonov, Y. P. (2003) *Osnovy etnicheskoy psihologii. [Fundamentals of ethnic psychology]*. St. Petersburg : Rech [in Russian].
7. Zotova, L. E. (Eds). (2010). *Psychological factors of aggressive behavior of senior pupils*. Moscow: Progress.
8. Semenuk, L. M. (2003). *Psyhologichni osoblyvosti agresyvnoy povedinky pidlitkiv i umovy yoho korekciy [Psychological features of aggressive behavior of teenagers and the conditions for its correction]*. Kyiv: Mova [in Ukrainian].
9. Utyaganova, Z. Z. (2009) «Obraz Buduschego» kak uslovie samorealizacii studentov [The image of the future as a condition of self-realization of students]. *Vyschee obrazovanie v Rossii — Higher education in Russia*. 5. 154–156 [in Russian].
10. Chorna, T. M. (2001). Formation of the life prospects of young people *Problems of education*. (Issue 25). Kyiv: Scientific-methodical center of higher education.
11. Erikson, E. (1996) *Identichnost': Yunost' I krizis [Identity: Youth and Crisis]*. Moscow: Progress [in Russian].

Гога Наталія Павлівна

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри соціології
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

МІСЦЕ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ В СТРУКТУРІ БАЗИСНИХ ПЕРЕКОНАНЬ ШКОЛЯРІВ ТА СТУДЕНТІВ

Резюме

У статті розглядаються особливості становлення Я-концепції сучасних студентів та школярів. Вивчаються особливості структури їх базисних переконань та місце у ній психологічної безпеки, а також проводиться порівняння між структурами юнаків та дівчат. Аналізується зв'язок між проявами агресії та відчуттям безпеки особистості. Представлені рекомендації щодо впровадження результатів практичного дослідження в навчально-виховних процесах середньої та вищої освіти.

Ключові слова: Я-концепція, психологічна безпека, студенти, школярі, базисні переконання, агресивність.

Goga N. P.

Phd in Psychology, senior lecturer of the Department of Sociology of Kharkov University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

THE PLACE OF PSYCHOLOGICAL SECURITY OF AN INDIVIDUAL WITHIN THE STRUCTURE OF PUPILS' AND STUDENTS' FUNDAMENTAL BELIEFS

Abstract

The subject of this research is the structure of pupils' and students' fundamental beliefs. The aim of the research is to determine the place of psychological security of an individual within the structure of fundamental beliefs as well as the level of their aggression.

While carrying out the research a special questionnaire «The scale of fundamental beliefs» which includes three categories of fundamental beliefs (belief in the world's kindness, belief in the world's justice and the value of one's own ego) being the nuclear of the subjective world of any individual as well as the methodology of aggression studying which includes peculiarities of various kinds of aggression have been used.

According to the results of the research no factors which the level of psychological security and its hesitation may depend on have been determined; the hypothesis of the direct impact of age and gender on the structure of fundamental beliefs has been proved. Students have the most stable structure of fundamental beliefs. The aggression level also corresponds with age stages. Among girls aggression directed on oneself (due to physical growing) has been revealed.

The perspectives of further researches can deal with the analysis of such characteristics as self-esteem, infantilism, the level of subjective control, self-confidence.

The results of the research can be of use while carrying out trainings in secondary and high schools, while developing prevention techniques, as a practical part while teaching psychological and sociological courses.

Key words: I-conception, psychological security, students, pupils, fundamental beliefs, aggression.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2016

УДК 159.922/376–042.5/.8

Гусакова Марина Петровна

к. психол. н., доц. каф. соціальної і прикладної психології
ОНУ імені І. І. Мечникова;
e-mail: psyspiro@te.net.ua
ORCID 0000–0002–1456–0688

СИМБИОТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СЕМЬЕ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ФОРМИРОВАНИЯ И НАРУШЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЕЕ ЧЛЕНОВ

В статье рассматриваются симбиотические отношения в семье, воспитывающей ребенка с особыми потребностями. Нарушения физического, психического, сенсорного развития ребенка создают объективные условия для длительного поддержания симбиоза в отношениях с целью достижения психологической защищенности. Показано, что, как и в обычных семьях, симбиоз превращается в угрозу развитию членов семьи и их отношений, а стремление обрести утраченную безопасность приводит такую семью к специалисту, который должен помочь разрушить патологические отношения и построить отношения сотрудничества.

Ключевые слова: симбиоз, дети с особыми потребностями, психологическая безопасность, диада мать — ребенок, семья.

Создание условий для переживания психологической безопасности является одной из важнейших функций семьи. К таким условиям можно отнести возможность рождения и воспитания здоровых детей, удовлетворение потребности в психологическом комфорте и эмоциональной поддержке, в принятии и любви, в общении и родительской самореализации. Переживание психологической безопасности в особенности значимо для семьи, в которой рождается и воспитывается ребенок с особыми потребностями. Такая семья должна стать не просто комфортной средой для выживания ребенка, но ее задача стать ресурсной средой для всех членов семьи — от ребенка до родителей. «Психологическая безопасность ребенка — такое состояние, когда родителями обеспечивается его успешное развитие... Определяется внутренним микроклиматом семьи... а также взаимоотношениями между родителями и детьми» (1, с. 250). Ткачева В. В. (2) полагает, что без создания оптимальных условий для гармонического развития ребенка с особыми потребностями и вместе с тем без создания условий для личностного роста родителей, включающего в себя переструктурирование иерархии целей и смыслов, самопознание, замену деструктивных форм поведения на конструктивные и т. д., семья не сможет стать средой психологически безопасной для всех ее членов.

Говоря о психологической безопасности семьи, воспитывающей ребенка с особыми потребностями, мы понимаем, что такая семья сталкивается с большим количеством трудностей и проблем материального, социально-

го, медичинського характеру, рішення чи нерішення яких напряму впливає на створення зони безпеки для членів сім'ї. Багато таких сімей, більше інших needing в допомогу, з жалем, стають без необхідної підтримки з боку державних соціальних інститутів і організацій.

В центрі уваги даної статті знаходяться сім'ї, що впоруються з численними проблемами самостійно, однак не можуть впоратися самостійно з проблемами іншого порядку, а саме — психологічними. В психологічному плані така сім'я стикається з об'єктивною неможливістю задоволення деяких потреб (наприклад, в народженні здорового дитини), компетентному вихованні особливого дитини і з суб'єктивною неспроможністю в задоволенні інших потреб (наприклад, в любові).

Сімейна ситуація стає травмуючою для дитини і батьків по декільком причинам. Як вказують Левченко і Ткачова, це відбувається через «високий рівень психічної травми членів сімей внаслідок народження дитини з відхиленнями в розвитку; відсутності як мотивів до надання допомоги проблемній дитині, так і елементарних психолого-педагогічних знань у батьків; неприйняття особливостей дитини, що може бути обумовлено як преморбідними особливостями особистості батьків, так і їх культурно-ціннісними орієнтаціями в відношенні такого дитини» (3, с. 3).

Це призводить до формування особливих відносин в сім'ях з особливими дітьми. В літературі велика увага приділяється вивченню виховальних стилів батьків (4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 і др.). При цьому мало уваги приділяється аналізу причин і способів подолання даних порушень сімейних відносин в сім'ях з дітьми, які мають особливі потреби. Тому ми б хотіли зупинитися на аналізі симбіотических відносин між матір'ю і хворим дитиною. Наша задача в тому, щоб показати, як відносини, створювані заради психологічної безпеки матері і дитини, перетворюються в загрозу цій безпеці.

Для уникнення або подолання материнської депривації (виникаючої через відсутність, спотворення або затримки емоційної зворотної зв'язу з дитиною) жінка може відмовитися від задоволення потреби в діалогічному спілкуванні з дитиною, створивши симбіотическі відносини з малюком. Ми вважаємо, що симбіоз виключає можливість цінного діалогу, але надає можливість добре відчувати один одного. Самостійно взаємної емпатическої слитності матері і дитини можливості симбіотического спілкування і обмежуються.

Вопрос симбіотических відносин матері і дитини добре вивчений в відношенні сімей з звичайними дітьми. Найбільше уваги цьому вопросу приділяється в рамках психоаналітичного напрямку (12, 13, 14), гештальт-терапії (16) і транзактного аналізу (17, 18). При цьому симбіоз розглядається як передумова розвитку деструктивного поведінки в дорослому віці (15, 19). Практично не представлені роботи, що вивчають особливості симбіотических відносин в сім'ях з особливими потребностями.

В ситуации, когда семья воспитывает ребенка с особыми потребностями, мы встречаем несколько иную динамику формирования симбиотических отношений. Нарушается сам процесс сепарации ребенка от матери за счет первичных нарушений ребенка, ограничивающих его физическое, аффективное, сенсорное развитие. Мать, реагируя на несостоятельность и беспомощность ребенка, поддерживает симбиотические отношения продолжительный период. Симбиотические отношения в младенческом возрасте могут быть оправданы слабостью здоровья ребенка. Физический рост часто не сопряжен с нормативным эмоциональным, психологическим, социальным развитием ребенка. Из-за нечеткости границ психологического возраста особого ребенка мать вовремя не прекращает симбиотические отношения, активно поддерживаемые и самим ребенком.

В такой социально-психологической ситуации более продолжительный симбиоз изначально оправдан установкой семьи достичь ощущения психологической безопасности, невзирая на первичные дефекты ребенка. Защищенность выступает условием развития ребенка, на основе которой формируется привязанность к матери (20).

В продолжающейся ситуации развития отношений с искаженной и отсроченной обратной связью от ребенка к матери (обусловленной его физическими, сенсорными и психическими нарушениями) мать начинает испытывать материнскую депривацию и затруднения в материнской реализации. И хотя ребенок развивается, развиваются его потребности и возможности, у матери уже сформирован симбиотический стереотип отношений, который разрушить изнутри диады мать — ребенок практически невозможно. Так симбиоз, изначально направленный на достижение психологической безопасности семьи, превращается в механизм сдерживания развития ребенка и матери, из-за сдерживания развития межличностных отношений в диаде мать — ребенок и в семье в целом.

По словам Г. Аммона, при благополучном развитии ребенка мать помогает ему выражать собственные потребности и, поддерживая попытки ребенка изучать мир, проявлять любознательность и экспансию, помогает выстроить границы Я. Однако при нарушениях развития, когда искажаются процессы опознания и выражения потребностей, и процессы познания окружающего мира, мать оказывается совершенно в иной социально-психологической ситуации, где ее стремление помочь в построении идентичности ребенка и выстраивании границ его Я упирается в некомпетентность и деформируется в патологический симбиоз.

Патологический симбиоз начинают воспринимать как угрозу оба члена взаимодействия: и мать, и ребенок. Угрозой психологической безопасности становится переживание взаимного психологического насилия в симбиотической диаде мать — ребенок. Мать со временем начинает тяготиться чрезмерно тесными связями с ребенком и его беспомощностью, чувствуя себя теряющей собственную идентичность. При этом нарушаются все условия переживания психологической безопасности в детско-родительских отношениях: любви, привязанности, материнской самореализации и компетентности, эмоционального комфорта. Стремление удовлетворить эти по-

требности может подталкивать мать к эмоциональному дистанцированию от ребенка и разрыву симбиоза. Слишком резкое изменение отношений в диаде, негативное эмоциональное сопровождение этого процесса, импульсивное, а не целенаправленное изменение равновесия вызывают у ребенка нарушение психологической безопасности, к которому ребенок будет пытаться вернуться тем или иным способом (аутизируясь или усиливая симбиоз). В свою очередь для ребенка симбиотические отношения с матерью становятся не только источником защищенности, но и угрозой проявлению собственных потребностей и чувств (21).

В нашей практике консультирования родителей детей с особыми потребностями чаще всего мы встречаем заботливых и заинтересованных в детях родителей. Отношения большой физической и эмоциональной близости и даже зависимости при этом легко объяснимы. Понятны причины их возникновения в семьях, где родители сталкиваются с огромными трудностями в развитии и воспитании ребенка, с собственной некомпетентностью и чувством вины, повышенными материальными потребностями (на лечение, коррекцию, реабилитацию, обследование ребенка).

Вместе с тем мы наблюдаем проявления патологического симбиоза как взаимного нарушения границ личности у заботливых и любящих родителей. И хотя это нарушение границ Я не содержит в себе жестокости и агрессии, но является проявлением психологического насилия и может приводить в будущем к жестокости.

Так, после 3-летнего возраста патологические симбиотические отношения матери и ребенка приводят: к сдерживанию и искажению психического и эмоционального развития ребенка; к нарушенному функционированию личности самой матери, теряющей в таких отношениях собственную автономию и возможность полноценной самореализации; к нарушению психологического баланса семьи за счет отдаления отца от диады мать — ребенок. Последний пункт мы подробно не обсуждали, хотя его важность нельзя недооценивать — разбалансированность мужского и женского влияния имеет отрицательное воздействие на развитие ребенка (22).

Описанные нарушения приводят в дальнейшем: к агрессии со стороны ребенка по отношению к матери; к агрессии и даже жестокости со стороны матери по отношению к ребенку и отцу ребенка; к непониманию отцом истинного состояния ребенка и матери, высоким требованиям к каждому из них, приводящим к жестокости по отношению к матери и ребенку.

Самостоятельно выйти из симбиотических отношений с ребенком мать часто оказывается не в силах, даже анализируя свои индивидуальные предпосылки таких отношений. Увеличение автономии ребенок воспринимает крайне негативно, он реагирует страхом и даже регрессом в поведении. Продуктивная перестройка симбиоза возможна благодаря вмешательству в диадические отношения третьих лиц.

Каким видится выход из описанного замкнутого круга симбиоза?

Чаще всего мать, обращающаяся за помощью к психологу, занимает рентную позицию — «Я вам все сказала — а вы теперь с этим сделайте

что-нибудь и помогите мне». При этом изменение собственного поведения, своих реакций и привычек не рассматривается как первоочередная задача. Для предупреждения или устранения последствий симбиотических отношений в семье требуется изменение рентной позиции на субъектную: «Я это делаю неправильно, хочу научиться делать иначе». Со стороны психолога на этом этапе отношений требуется поддержка матери в виде эмоционального симбиоза, но одновременная конфронтация с ее неадекватными поведенческими паттернами.

Понимание матерью того факта, что симбиотические отношения должны прерываться со стороны матери (то есть болезненно для ребенка), является еще одной задачей начального этапа консультирования семьи. Поскольку женщина чаще всего занимает позицию: «Он еще маленький, подрастет — я перестану кормить грудью; опекать; угождать» и т. д., в которой ждет от ребенка разрыва симбиотических отношений, что является инфантильной позицией: «Пусть сделает он!»

Не всегда на прием к психологу приходит семья в полном составе: мать, отец, ребенок. Часто мать приходит с ребенком, а отец остается на периферии работы с психологом и отношений матери и ребенка. Участие в консультации и получение более реалистичной информации о состоянии ребенка и матери позволяет отцу стать ресурсом построения адекватной привязанности ребенка к матери. Поэтому привлечение отца на консультацию по вопросам развития ребенка является одной из первоочередных задач специалиста.

При отсутствии в семье отца, таким ресурсом для диады мать — ребенок может стать социальный работник: разгружающий женщину и устанавливающий альтернативные симбиотическим отношения сотрудничества с ребенком. Именно за счет включения третьего лица в диаду мать — ребенок — отца, социального работника, психолога, возможно расплывание отношений симбиоза и перестройка их в отношения сотрудничества.

Мы рассмотрели симбиотические отношения в семьях, которые воспитывают детей с особыми потребностями, и установили, что для их развития в таких семьях, кроме субъективных причин, есть объективные основания. Именно эти объективные социально-психологические условия поначалу определяют более длительный симбиоз как основание для психологической безопасности семьи. Однако неоправданное затягивание симбиоза становится фактором, препятствующим развитию, то есть фактором нарушения психологической защищенности матери, отца и ребенка, вернуть которую можно благодаря совместной работе семьи и группы специалистов.

Список использованных источников и литературы

1. Захарян В. В. Роль семьи в формировании безопасного будущего подростков // XIII Всероссийская научно-практическая конференция «Дружининские чтения», г. Сочи, Сочинский госуниверситет, 22–24 мая 2014 г. 250–252 с.
2. Ткачева В. В. Система психологической помощи семьям, воспитывающим детей с отклонениями в развитии: автореф. дис. д-ра психол. наук: спец. 19.00.10 / В. В. Ткачева. — Нижний Новгород, 2005. — 46 с.

3. Левченко И. Ю. Психологическая помощь семье, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии. Методическое пособие / И. Ю. Левченко, В. В. Ткачева. — М.: Просвещение, 2008. — 239 с.
4. Артамонова А. А. Социально-психологические аспекты семейной адаптации в ситуации воспитания ребенка с «особыми нуждами» / А. А. Артамонова // Вестник СамГУ. — 2014. — № 9 (120). — С. 292–298.
5. Агафонова Е. Б. Отношение матери к детям в неполных неблагополучных семьях / Е. Б. Агафонова, К. Л. Солоненко // Личность, семья и общество — вопросы педагогики и психологии. — 2013. — Вып. № 30. — С. 1–6.
6. Андреева Л. М. Особенности психических состояний матерей молодого и зрелого возраста с разным типом отношения к ребенку-инвалиду / Л. М. Андреева, А. А. Федорова // Сб. Конференций НИЦ Социосфера. — 2014. — Вып. № 40.
7. Захарова Е. И. Исследование особенностей эмоциональной стороны детско-родительского взаимодействия / Е. И. Захарова // Психолог в детском саду. — 1999. — № 3. — С. 17–24.
8. Семья и личность: психолого-педагогические, социологические и медико-психологические проблемы / Тезисы докладов Всесоюзной конференции в г. Гродно, 28–30 сентября 1981 г. / Под ред. А. А. Бодалева. — М.: Отделение психологии и возрастной физиологии АПН СССР. — 1981.
9. Гарбузов В. И. Воспитание ребенка / В. И. Гарбузов. — СПб., 1997. — 428 с.
10. Семья в психологической консультации. Опыт и проблемы психологического консультирования / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. — М.: Педагогика, 1989. — 209 с.
11. Васягина Н. Н. Феноменология симбиотической зависимости в диаде мать — ребенок / Н. Н. Васягина, Н. С. Глуханюк // Образование и наука. — 2004. — № 2. — С. 50–57.
12. Боулби Дж. Привязанность / Дж. Боулби [Пер. с англ.]. — М.: Гардарики, 2003. — 477 с.
13. Би Х. Развитие ребенка / Х. Би [Пер. с англ.]. — СПб.: Питер. — 2004. — 768 с.
14. Аммон Г. Динамическая психиатрия / Аммон Г. [Пер. с нем.]. — М.: Изд. Психоневрологического института им. В. М. Бехтерева. — 1995. — 200 с.
15. Худякова Ю. Ю. Феноменологические и эмпирические особенности агрессивности больных нервной анорексией (клинический случай) / Ю. Ю. Худякова // Вестник психиатрии и психологии Чувашии. — 2014. — № 10. — С. 131–140.
16. Малейчук Г. И., Олифинович Н. И. Гештальт-подход в терапии созависимостей [Электронный ресурс] / Г. И. Малейчук, Н. И. Олифинович. — Режим доступа <https://www.b17.ru/article/6258/>.
17. Стюарт Я., Джойс В. Современный транзактный анализ / Стюарт Я., Джойс В.; [Пер. с англ.]. — СПб.: Социально-психологический Центр, 1996. — 330 с.
18. Малкина-Пых И. Техники транзактного анализа и психосинтеза. Справочник практического психолога / И. Малкина-Пых. — М.: Эксмо, 2004. — 352 с.
19. Абрамова Н. М. Результаты исследования личности суицидентов с помощью Я-структурного теста Г. Аммона (ISTA) / Н. М. Абрамова // Вестник психотерапии. — 2004. — № 12. — С. 91–96.
20. Андронникова О. О. Психологическая безопасность образовательной среды ВУЗа [Электронный ресурс] / О. О. Андронникова. — Режим доступа: <http://www.obrazovanie9.ru/articles/338-psy-bezopasnostj-vuza.htm>.
21. Соколова Е. Т. Психотерапия: теория и практика: учеб. пособие / Е. Т. Соколова. — 2-е изд. — М.: Изд. центр «Академия», 2006. — 368 с.
22. Захаров А. И. Происхождение детских неврозов и психотерапия / А. И. Захаров. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. — 448 с.

REFERENCES

1. Zaharjan, V. V. (2014). Rol' sem'i v formirovanii bezopasnogo budushhego podrostkov // XIII Vserossijskaja nauchno-prakticheskaja konferencija «Druzhininskie chtenija» (22–24 maja 2014g) - XIII All-Russian scientific-practical conference «Druzhininsky read». (pp. 250–252). Sochi, Sochinskij gosuniversitet [in Russian].
2. Tkacheva, V. V. (2005). Sistema psihologicheskoy pomoshhi sem'jam, vospityvajushhim detej s otklonenijami v razvitii [The system of psychological assistance to families with children

- with developmental disabilities]: *Extended abstract of Doctor's thesis*. Nizhnij Novgorod [in Russian].
3. Levchenko, I. J. & Tkacheva V. V. (2008). *Psichologicheskaja pomoshh' sem'e, vospityvajushhej rebenka s odklonenijami v razvitii. Metodicheskoe posobie [Psychological support for families raising a child with developmental disabilities]*. Moscow: Prosveshhenie [in Russian].
 4. Artamonova, A. A. (2014). Social'no-psihologicheskie aspekty semejnoi adaptacii v situacii vospitanija rebenka s «osobymi nuzhdami» [Socio-psychological aspects of family adaptation to the situation of raising a child with «special needs»] *Vestnik SamGU. — Bulletin SamGU*. Vol. 9 (120), 292–298 [in Russian].
 5. Agafonova, E. B. (2013). Otnoshenie materi k detjam v nepolnyh neblagopoluchnyh sem'jah [Mother's attitude towards children in single-parent families, disadvantaged]. *Lichnost', sem'ja i obshchestvo — voprosy pedagogiki i psihologii -Person, family and society — issues of pedagogy and psychology*, Vol. 30, 1–6 [in Russian].
 6. Andreeva, L. M. & Fedorova, A. A. (2014). Osobennosti psihicheskikh sostojanij materej molodogo i zrelogo vozrasta s raznym tipom otnoshenija k rebenku-invalidu [Features of mental conditions of the young and middle-aged mothers with different types of attitudes towards disabled child]//*Sb. Konferencij NIC Sociosfera- Digest Conferences SIC sociosphere*. Vol. 40 [in Russian].
 7. Zaharova, E. I. (1999). Issledovanie osobennostej jemocional'noj storony detsko-roditel'skogo vzaimodejstvija [The study features the emotional side of parent-child interaction]. *Psiholog v detskom sadu. — Psychologist at the kindergarten*. Vol. 3 [in Russian].
 8. Bodaleva, A. A. (Eds.). (1981). Family and personality: psychological, pedagogical, sociological and psychological health problems// *Tezisy dokladov Vsesojuznoj konferencii v g.Grodno, 28–30 sentjabrja 1981 g. — Abstracts of the All-Union Conference in Grodno*. Moscow: Otdelenie psihologii i vozrastnoj fiziologii APN SSSR [in Russian].
 9. Garbuzov, V. I. (1997). Vospitanie rebenka [Child education]. Saint Petersburg [in Russian].
 10. Bodaleva, A. A., Stolina V. V. (Eds.). (1989). Sem'ja v psihologicheskoi konsul'tacii. Opyt i problemy psihologicheskogo konsul'tirovanija [Family psychological counseling. Experience and problems of psychological counseling]. Moscow: Pedagogika [in Russian].
 11. Vasjagina, N. N. & Gluhanjuk, N. S. (2004). Fenomenologija simbioticheskoj zavisimosti v diade mat'-rebenok [Phenomenology symbiotic dependence in the dyad mother-child]. *Obrazovanie i nauka. — Education and Science*. Vol. 2, 50–57 [in Russian].
 12. Boulbi, Dzh. (2003). Privjazannost' [Attachment] (Grigoreva N. G., Burmenskaya G. V., Trans). Moscow: Gardariki.
 13. Bi, H. (2004). Razvitie rebenka [Child development] (A. Ershova, N. Zueva, Trans). Saint Petersburg : Piter.
 14. Ammon, G. (1995). Dinamicheskaja psihiatrija [Dynamic psychiatry] (V. Vid, Trans).. — Moscow: Izd. Psihonevrologicheskogo instituta im. V. M. Behtereva.
 15. Hudjakova, Ju. Ju. (2014). Fenomenologicheskie i jempiricheskie osobennosti agressivnosti bol'nyh nervnoj anoreksiej (klinicheskij sluchaj) [Phenomenological and empirical features of aggressive patients with anorexia nervosa (case)]. *Vestnik psihiatrii i psihologii Chuvashii. — Vestnik psychiatry and psychology of Chuvashia*. Vol. 10, 131–140 [in Russian].
 16. Malejchuk, G. I. & Olifirovich, N. I. Geshtal't-podhod v terapii sozavisimostej [Gestalt approach in the treatment of dependency]. *b17.ru*. Retrieved from <ftp://www.b17.ru/article/6258/> [in Russian].
 17. Stjuart, Ja., Dzhosjs, V. (1996). Sovremennij tranzaktnyj analiz [Modern transactional analysis] (S. Stepanov, Trans). Saint Petersburg: Social'no-psihologicheskij Centr.
 18. Malkina-Pyh, I. (2004). Tehniki tranzaktnogo analiza i psihosinteza. Spravochnik prakticheskogo psihologa [Techniques of transactional analysis and psychosynthesis. Handbook of Practical Psychology]. Moscow: Jeksmo [in Russian].
 19. Abramova, N. M. (2004). Rezul'taty issledovanija lichnosti suidentov s pomoshh'ju Ja-strukturnogo testa G. Ammona (ISTA) [The individual results of the study suitsidentov via I-structural test G. Ammona (ISTA)]. *Vestnik psihoterapii. — Bulletin psychotherapy*. Vol. 12, 91–96 [in Russian].
 20. Andronnikova, O. O. Psihologicheskaja bezopasnost' obrazovatelnoj sredy VUZa [Psychological safety of the educational environment of high school]. *obrazovanie9.ru*. Retrieved from <ftp://www./articles/338-psy-bezopasnostj-vuza.htm> [in Russian].

21. Sokolova, E. T. (2006). Psihoterapija: teorija i praktika: ucheb.posobie [Psychotherapy: Theory and Practice: Textbooks]. Moscow: Izd.cent. «Akademija» [in Russian].
22. Zaharov, A. I. (2000). Proishozhdenie detskih nevrozov i psihoterapija [The origin of children's neuroses and psychotherapy]. Moscow: JeKSMO-Press [in Russian].

Гусакова Марина Петрівна

к. психол. н., доц. каф. соціальної та прикладної психології
ОНУ імені І. І. Мечникова

**СІМБІОТИЧНІ ВІДНОСИНИ У СІМ'Ї ЯК ПЕРЕДУМОВА
ФОРМУВАННЯ ТА РОЗЛАДУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ЇЇ ЧЛЕНІВ**

Резюме

У статті розглядаються сімбіотичні відносини у сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами. Порушення фізичного, психічного, сенсорного розвитку дитини створюють об'єктивні умови для довготривалої підтримки симбіозу у відносинах з метою досягнення психологічного захисту. Показано, що, як і у звичайних сім'ях, симбіоз перетворюється у загрозу розвитку членів сім'ї та їх відношень, а прагнення набути втрачену безпеку приводить таку сім'ю до спеціаліста, який повинен допомогти розірвати патологічні відносини і побудувати відносини співробітництва.

Ключові слова: симбіоз, діти з особливими потребами, психологічна безпека, діада мати — дитина, сім'я.

Gusakova M. P.

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University

**SYMBIOTIC RELATIONSHIPS IN A FAMILY AS THE PRECONDITION
FOR THE FORMATION AND DESTRUCTION OF ITS MEMBERS
PSYCHOLOGICAL SAFETY**

Abstract

The work presents a symbiotic relationship in the dyad mother-child in connection with the psychological safety of the family. A psychoanalysis, gestalt therapy, transactional analysis shows that the symbiosis as a disorder occurs in establishing the boundaries of interpersonal communication and in the process of separation from the mother. These approaches show that the symbiotic attachment in adulthood deforms aggression and cruelty. Families raising children with special needs and with physical, affective, sensory development disorders also require an atmosphere of psychological safety. For objective reasons these families have much more difficulties with an achievement of such a need. Symbiotic relationships held longer than usual are an important factor of each family member safety experience. We have analyzed the socio-psychological conditions of the such a family functioning and of its members development. Note that at a certain stage, after 3 years of child's age, the extreme degree of the mutual attachment and of the autonomy disfunction begins to destroy the safety experience within the family. This causes the protective behavior of its members.

Our own consultative practice allows us to formulate the basic principle of the assistance in restoring the psychological safety within the family: it is necessary to

include competent third person in relationships of mother and child to destroy the symbiosis. It is necessary to build cooperative relationships within the family and to restore the full structure of family relationships: the father-mother-child triad.

Key words: symbiosis, children with special needs, psychological safety, mother-child dyad, family.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016

УДК 316.323.65: 316.613.42

Данильченко Тетяна Вікторівна

доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, к. псих. н., доцент; докторант кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
e-mail: diella@ukr.net
ORCID orcid.org/0000-0001-8809-0132

МОДЕЛІ СУБ'ЄКТИВНОГО СОЦІАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

В статті розглядаються моделі суб'єктивного соціального благополуччя на основі фокусу відповідальності. Виділено три моделі. «Залежні» вбачають джерело комфорту в інших людях. «Активні перетворювачі» вибудовують свій соціальний простір таким чином, щоб він їх максимально влаштував. Третя група «Недиференційованих» виявилася залежною від обставин та найбільш незадоволеною власною соціальною ситуацією.

Ключові слова: суб'єктивне соціальне благополуччя, залежна модель, само-детермінована модель, балансна модель, владна модель.

Постановка проблеми. Суб'єктивне соціальне благополуччя — порівняно нове поняття, яке нещодавно увійшло в науковий обіг (Куликов, 2000; Петровская, 2014). Звертання до позитивного аспекту соціального буття має неабияке значення як для соціальної політики та економіки, так й для повсякденного життя людей, що вступають в значну кількість соціальних контактів і змушені шукати нові стратегії поведінки в умовах значних соціальних трансформацій.

Суб'єктивне соціальне благополуччя (ССБ) відображає оцінку людиною її соціального функціонування [19]. Важливим питанням є те, хто або що має забезпечувати таке благополуччя (зовнішнє середовище чи особистість), тобто де є фокус відповідальності за результат соціальної взаємодії. Вже в самому терміні «благо-получчя» чітко фіксується зовнішнє джерело блага. Цікаво, що англomовне «well-being» (гарне буття) вказує на результат функціонування особистості, а не на його атрибутивність. Український еквівалент «добробут» більше стосується матеріального забезпечення особи (економічного благополуччя).

Питання співвідношення зовнішньої і внутрішньої каузальності в соціальній взаємодії вирішується в соціальних науках різним чином. В інтеракційному підході широко використовується теорія обміну Д. К. Хоманса (1961). Очевидно, що баланс може зміщуватися в певну сторону: внутрішню (теорія самоактуалізації А. Маслоу, теорія самодетермінації Е. Десі, Р. Райяна) або зовнішню (теорії соціальної держави Д. Крэфта, І. Мілець). Явища соціальної причинності досить активно обговорюються в літературі. Так, М. Селігман досліджував вивчену безпорадність: людина не здійснює ніяких дій для виправлення несприятливої ситуації, коли впевнена в їх

безрезультатності [16]. Очевидно, що в такому випадку відповідальність переноситься на зовнішнє джерело.

На думку Л. І. Іванкіної та О. Г. Берестневої (2015), каузальність соціального благополуччя залежить від рівня розвитку особистості: «В процесі руху вгору, до рівня вищої духовної потреби, людина все більше починає бути залежною від власної ідеології, системи смислів та цінностей. Тут можлива безоплатність, коли людина не очікує зворотного повернення її ідей, світогляду, подяки за надані послуги тощо, оскільки захопленість, бажання самореалізуватися, досягти мети з опорою на власні ресурси компенсують відсутність потреби в діяннях з боку інших людей» [5, с. 3].

Соціологічні дослідження свідчать, що велику роль відіграють особливості ідеології та політики. Так, в пострадянських країнах в соціальній сфері фокус відповідальності є зовнішнім. За соціальну політику, рівень економічного добробуту й оптимальну організацію життя людей мають відповідати суспільні інститути (в особі чиновників, політиків) та держава в цілому. Дана модель відрізняється постійним незадоволенням населення наявною ситуацією (традиційно пострадянські країни займають найнижчі щаблі за рівнем переживання щастя [1]). За даними А. А. Салміної (2012), для росіян характерні високі запити щодо соціальної підтримки з боку держави [15]. Однак причиною є не тільки складна економічна ситуація, а й те, що держава не забезпечує можливостей для забезпечення потреб та самостійного вирішення своїх проблем.

В європейській та американській культурі постулюється індивідуалізм (прикладом є ідея «self-made»). Цінується автономія та здатність особистості так організувати власне життя, щоб воно влаштувало її повною мірою.

Негативним фактором моделі зовнішнього джерела благополуччя є неможливість спільноти забезпечити задоволення індивідуальних потреб через їх постійне зростання. Х. Ортега-і-Гассет вказує: «Те, що раніше вважалося б особливою милістю долі та викликало розчулену вдячність, тепер розглядається як законне благо, за яке не дякують, а вимагають... Тому відзначимо дві головні риси ... людини: невпинне зростання життєвих жадань... та принципову невдячність до всього, що дозволило так гарно жити» [12, с. 225].

Виходячи з вищезазначеного, ми припустили, що рівно ймовірними є три моделі ССБ: балансна, залежна і самодетермінована.

Балансна (обмінна) модель передбачає постійний обмін з соціальним середовищем (особами, групами, спільнотами) у вигляді соціального вкладу. В праці В. В. Левченка (2014) зазначається: «Дуже гарно у стосунках з кожною людиною вести свого роду рахунок, як в банку. Постійно перевіряти баланс цього рахунку. Ви чимось прислужилися цій людині, надали послугу, допомогли тощо, запишіть собі бал. Навпаки — потурбували, повели себе некоректно, підвели її — запишіть мінус один на ваш рахунок по відношенню до цієї особистості. Те ж саме відносно цієї людини: отримали від неї щось — бал їй, якщо вона не виконує обіцянок, не проявляє уваги до вас, підвела вас тощо — то це мінус один» [8, с. 132].

В основі балансної моделі лежить уявлення про існування соціальної справедливості, «відплати» за певні дії.

Залежна модель спирається на уявлення особи про зовнішнє джерело благополуччя. Наприклад, для населення пострадянських країн характерне очікування результатів соціальної політики, яка проводиться «зверху» і має забезпечити громадян необхідними благами (перш за все матеріальними). Тут потрібно згадати соціологічні теорії про соціальну державу, головними принципами якої є соціальна справедливість, соціальна рівність та забезпечення соціальних гарантій [14].

На міжособистісному рівні дана модель проявляється в надзвичайній залежності в Україні від батьків навіть дорослих дітей (що розраховують на постійну підтримку і допомогу батьківської сім'ї), досить великому поширенню інфантильності та залежності від громадської думки (низькому рівню автономії). А оскільки різноманітним соціальним уявленням про успіх та благополуччя важко відповідати, можемо припустити порівняно нижчий рівень задоволеності соціальним функціонуванням.

Самодетермінована (незалежна) модель передбачає внутрішнє джерело відповідальності за результати соціальної взаємодії. Головними її характеристиками виступають соціально-позитивна активність, заповзятливість, вдячність за позитивні дії на свою адресу, благочинність (в англійській літературі використовується термін «kindness» — творення добрих справ) (Schueller, Parks, 2014).

Очевидно, що остання модель ймовірна тільки за умови високого рівня особистісного і соціального розвитку, специфічної системи ціннісних орієнтацій і настанов, з одного боку, й ідеології — з іншого.

Отже, метою нашої статті було з'ясування поширеності моделей суб'єктивного соціального благополуччя залежно від джерела блага серед українців (внутрішнього — особистісного, зовнішнього — інших людей, груп, соціальних інститутів) або їх балансу.

Методи та організація дослідження. В дослідженні прийняло участь 396 осіб, з них: 150 чоловіків — середній вік 33,42 (SD=10,302), та 246 жінок — середній вік 34,10 (SD=12,960). Вибірка складалася з респондентів різного освітнього рівня, що мали (39,7 %) та не мали (60,3 %) шлюбні стосунки, представників різних професій та соціальних груп (студенти, пенсіонери, військові, працівники театру, освітніх та медичних закладів). Учасники дослідження були випадковим чином відібрані з жителів міста Чернігова та сіл і містечок в Чернігівській області.

Для діагностики суб'єктивного соціального благополуччя була використана авторська анкета [2]. Для з'ясування фокусу відповідальності за результативність соціальних дій та особливостей соціального функціонування були використані такі методики, як Опитувальник міжособистісних стосунків В. Шутца (в адаптації А. А. Рукавішнікова, 1992) [3]; Методика «Адаптивні стратегії поведінки» (Н. Н. Мельнікова, 2004) [9]; Опитувальник цінностей Ш. Шварца (в адаптації В. Н. Карандашева, 2004) [6]; Методика діагностики соціально-психологічних настанов особистості в мотиваційно-потребнісній сфері (альтруїзм — егоїзм, процес — результат) (О. Ф. Потьомкіна, 2003) [10]; Шкала задоволеності життям Е. Дінера (SWLS — Satisfaction with Life Scale, в адаптації Є. М. Осіна, Д. О. Леон-

тєва, 2008) [12]; Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф в адаптації Л. В. Жуковської, Є. Г. Трошихіної, 2011) [4]; Опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо (в адаптації О. Мітіної, А. Сирцової, 2007) [11]; Тест атрибутивних стилів (Л. М. Рудіна, 2009) [17].

Результати дослідження. На першому етапі нас цікавили уявлення про атрибуцію відповідальності та її наслідки. З цією метою були відібрані твердження з різних методик, що стосувалися фокусу відповідальності, та був здійснений їх факторний аналіз з varimax-обертанням. В підсумку була виявлена трьохфакторна структура, що пояснювала 50,05 % загальної дисперсії.

В перший фактор (внесок в загальну дисперсію — 24,67 %) увійшли такі дескриптори: «Для мене важливо бути головним і вказувати іншим, що робити» (факторне навантаження — 0,719), «В суспільстві керую ходом подій» (0,636), «Я завжди хочу бути тим, хто приймає рішення» (0,632), «Намагаюся здійснювати сильний вплив на діяльність інших» (0,604), «Для мене дуже важливо досягнути успіху в житті» (0,598), «Прагну, щоб інші діяли так, як я хочу» (0,556), що дозволило позначити даний фактор як «Владні можливості». Цікаво, що описуючи даний тип на теоретичному рівні, ми передбачали відчуття внутрішньої компетенції та контролю свого життя. Тому в попередній аналіз були включені такі вислови як «Я здатен чесно та щиро оцінити свої здібності, щоб визначити, наскільки я компетентний в даній справі», «Я часто відчуваю, що я недостатньо здібний», «Я можу сказати, що в цілому контролюю свою долю», «Мій життєвий шлях контролюється силами, на які я не можу вплинути» тощо. Однак в структуру фактору вони не увійшли, що, на нашу думку, може свідчити про те, що незалежність в українському вимірі визначається не через особистісні компетенції (особистісні сили, можливості, здатності), а через здатність примусити інших щось робити (владу).

В другий фактор (вклад — 16,22 %) увійшли такі характеристики: «Надаю іншим можливість керувати ходом подій» (0,686), «Надаю можливість іншим вирішувати питання про те, що необхідно зробити» (0,660), «Легко підкорююся іншим» (0,633), «Дозволяю, щоб інші здійснювали сильний вплив на мою діяльність» (0,590), що дозволяє позначити даний факт як «Зовнішній контроль». Такі особи досить конформні та адаптивні.

Третій фактор «Самодетермінація» (9,16 %) утворений такими дескрипторами: «Мені важко організувати своє життя так, як хочеться» (–0,675), «У мене достатньо здібностей та енергії, щоб втілити задумане» (0,603), «Я — активна людина по відношенню до реалізації намічених мною планів» (0,603), «Я зміг влаштувати життя на свій смак» (0,582), «Перш, ніж прийняти рішення, я зважую, що я витрачу і що отримаю» (0,533), «Якщо я хочу досягти чогось, я ставлю перед собою мету та розмірковую над тим, завдяки яким засобам їх досягти» (0,529).

Отже, таким чином, були виявлені три моделі фокусу відповідальності, однак в дещо видозміненому вигляді. Так, «внутрішня» і «зовнішня модель» підтвердили своє наповнення, тоді як «обмінна» показала асиметричний обмін: особистісне благополуччя досягається завдяки діяльності інших під примусом суб'єкта.

Нас цікавила поширеність використання кожної моделі. З цією метою був проведений кластерний аналіз. Було виявлено, що в «чистому» вигляді моделі малопоширені, так, виключно «владній» та «підвладній» моделям віддали перевагу по 8 осіб (2 %), а «самодетермінованій» — 17 осіб (4,3 %). Крім того, 8 осіб використовували на високому рівні всі три моделі, тоді як 13 осіб (3,28 %) їх же використовували водночас на низькому рівні.

В ході кластерного аналізу сформувалися три групи. Для першої групи (140 осіб — 35,35 %) характерна перевага «залежної» моделі, другій групі (132 особи — 33,33 %) притаманне використання як «владної», так і «самодетермінованої» моделі водночас, а третя група (124 особи — 31,31 %) виявилася змішаною (не віддавала перевагу жодній моделі, сильно залежала від ситуативного контексту).

Нас цікавили особливості соціальної взаємодії всіх трьох груп. В ході аналізу варіацій були отримані такі дані (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльні показники осіб з різними моделями фокусу відповідальності*

Параметри	«Залежні»	«Владні» і «Самодетерміновані»	«Недиференційовані»	p
Стать:				
Чоловіків (з 100 %)	36,7 %	41,3 %	22,0 %	
Жінок (з 100 %)	34,6 %	28,4 %	37,0 %	
Середній вік	33,07	31,52	36,66	0,01
<i>Рівень суб'єктивного соціального благополуччя:</i>				
Соціальна помітність	115,84	130,16↑	108,98↓	0,01
Соціальна дистантність	43,56	48,49↑	39,22↓	0,01
Соціальна дистантність	21,90	17,83↓	22,77	0,01
Гарні стосунки з близькими	38,65	41,30↑	37,90	0,01
Соціальне схвалення	34,73	37,57↑	33,40	0,01
Позитивні соціальні судження	20,80	20,85	21,24	–
<i>Задоволеність (тах — 7):</i>				
Стосунками в сім'ї	5,70	5,9	5,25↓	0,01
Стосунками з друзями	5,26	5,63↑	5,27	0,05
Стосунками в колективі	4,91	5,21↑	4,87	0,05
Власною соціальною ситуацією	4,57	4,72	4,14↓	0,01
<i>Рівень задоволеності життям</i>	20,79	22,38	18,70↓	0,01
<i>Стратегії соціальної поведінки (тах — 9):</i>				
Активна зміна середовища	3,67	4,06↑	3,64	0,05
Поринання в себе	6,04	5,28↓	5,85	0,01
<i>Спосіб соціальної орієнтації (тах — 9):</i>				
Потреба соціальної включеності	4,94	5,15	4,08↓	0,01
Широта зв'язків	3,47↓	4,09↑	3,88	0,01
Контроль інших	6,50	6,59	3,97↓	0,01
Контроль з боку інших	5,45↑	2,57↓	3,22	0,01
Прагнення довірчих стосунків	3,78	4,17↑	3,36↓	0,01
Афективність інших	4,10	4,78	3,18↓	0,05

Закінчення табл. 1

Параметри	«Залежні»	«Владні» і «Самодетерміновані»	«Недиференційовані»	p
<i>Психологічне благополуччя (тах — 9):</i>				
Автономність	24,61	28,86 ↑	25,72	0,01
Компетентність	28,42	32,52 ↑	27,20	0,01
Особистісний ріст	30,73	34,55 ↑	31,41	0,01
Позитивні стосунки	30,20	34,49 ↑	31,31	0,01
Життєві цілі	30,73	35,95 ↑	30,20	0,01
Самоприйняття	29,82	34,28 ↑	28,84	0,01
<i>Цінності:</i>				
Доброта	15,36↓	16,95	16,46	0,01
Універсалізм	23,81↓	25,62 ↑	25,06	0,01
Самостійність	14,55↓	18,75 ↑	16,33	0,01
Стимуляція	10,58	12,62 ↑	10,92	0,01
Гедонізм	10,84	13,35 ↑	11,02	0,01
Досягнення	14,19	18,13 ↑	14,39	0,01
Влада	9,46	11,67 ↑	8,84	0,01
Безпека	19,25↓	21,96 ↑	20,66	0,01
Настанови на альтруїзм	5,93	5,41↓	6,12 ↑	0,01
Настанови на егоїзм	3,83	4,17	3,18↓	0,01
Статус	27,12	29,08	22,25↓	0,01
<i>Атрибутивні стилі (тах — 8):</i>				
Сталість невдач	4,25	3,57 ↓	4,25	0,01
Сталість успіху	2,81	3,37 ↑	2,40	0,01
Широта невдач	4,01	2,78↓	3,64	0,01
Широта успіху	3,48	3,71 ↑	3,11↓	0,01
Моя вина в невдачах	4,97	4,78↓	5,41 ↑	0,05
Моя заслуга в успіхах	3,10	3,47 ↑	2,67↓	0,01
<i>Часові перспективи:</i>				
Негативне минуле	33,52	29,95↓	34,20	0,01
Позитивне минуле	28,61	29,14	28,38	–
Гедоністичне теперішнє	55,13	57,68 ↑	54,13	0,01
Фаталістичне теперішнє	24,06	21,61↑	24,83	0,01
Майбутнє	44,91	47,89 ↑	44,40	0,01

*↓ — найнижчі показники, що статистично відрізняються від інших груп

↑ — найвищі показники, що статистично відрізняються від інших груп

Курсивом виділено найнижчі показники, **полу жирним** — найвищі

За результатами нашого дослідження можемо зробити висновок, що найвищий рівень благополуччя (як за соціальними, так і за психологічними параметрами) переживає друга група («владні» та «самодетерміновані»). В неї увійшли особи, яким притаманний високий рівень автономії, прагнення до успіху, оптимізм. Так, невдачі вони вважають минуцями, а їх причини зовнішніми, тоді як успіхи приписують собі і вважають їх сталими. Представники даної групи — явні лідери, що уникають контролю з боку інших, але натомість намагаються впливати на оточуючих людей.

Вони орієнтовані на активний пошук задоволення. Хоча вони не схильні до альтруїзму, однак в цілому просоціально налаштовані (особливо що стосується сфери суспільного визнання, успіху).

Отже, цю групу складають індивіди, що активно організують власне соціальне середовище згідно своїх потреб, підлаштовують його «під себе». Закономірним є вищий рівень задоволеності як життям в цілому, так і стосунками з друзями та колегами (тими типами взаємин, де є можливість вибору соціальних об'єктів).

Таким чином, соціальна перетворююча активність характерна для людей, що мають високий рівень самооцінки, керуються власною системою цінностей, впевнені в позитивності власного майбутнього.

Відзначимо гендерну асиметрію даної групи: в неї увійшли 41,3 % чоловіків і 28,4 % жінок ($p \leq 0,01$). Вікових закономірностей виявлено не було.

Залежність як властивість традиційно приписується жінкам, однак в нашому дослідженні чоловіків з залежним типом соціальної орієнтації виявилось більше (36,7 %), ніж жінок (34,6 %). Особи даної групи схильні віддавати ініціативу в руки інших, таким чином перекладаючи на них відповідальність за результати соціальної взаємодії. Відзначимо, що для людей даної групи характерний «психологічний ізоляціонізм»: вони схильні обмежувати коло спілкування. Для «Залежних» такі цінності, як доброта, справедливість, безпека, мають порівняно нижчу вагу. Вони досить яскраві фаталісти, а тому діють за принципом: «не можеш змінити ситуацію, зміни ставлення до неї». В несприятливих умовах схильні ще в більшій мірі уникати контактів, поринаючи у власний внутрішній світ (фантазії, мрії). В них досить виражена мотивація афіліації: їм подобається, коли інші люди самі залучають їх до спільної діяльності.

Третя «Недиференційована» група утворена особами, що мають низькі показники за всіма трьома параметрами: залежністю, особистісною автономією та владністю. Дані особи відзначаються ситуаційною реактивністю: вони використовують різні стратегії, залежно від соціального контексту, однак можуть їх змінювати навіть в межах однієї ситуації.

З одного боку, в представників даної групи виражені альтруїстичні настанови, а з іншого, вони уникають впливу на інших. Їм взагалі притаманна соціальна мімікрія. Вони не прагнуть встановлювати довірчі стосунки, в них знижена потреба у соціальній включеності. «Недиференційовані» не вважають за необхідне активно перетворювати свій соціально-психологічний простір, незважаючи на те, що власним соціальним функціонуванням вони незадоволені. Зокрема представники даної групи відчувають відмежованість від інших. Цікаво, що вбачаючи джерело своїх невдач в самих собі, «недиференційовані» нічого не роблять, щоб отримати соціальне схвалення і вибудувати ту систему взаємин, яка їх би влаштувала.

Відзначимо, що в цій групі суттєво більше жінок (37 %), ніж чоловіків (22 %) ($p \leq 0,01$). Також в цю групу увійшло 58 % осіб старше 50 років.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, можемо зробити висновок, що суб'єктивне соціальне благополуччя — складне утворення, що має багатовимірну структуру. Вимір «внутрішній — зовніш-

ній» локус контролю виявився складним чином переплетений з виміром «активний — пасивний». Тому, з одного боку, переживання суб'єктивного соціального благополуччя залежить від локусу відповідальності, з іншого — детерміноване низкою факторів, що робить даний зв'язок складним та неоднозначним.

В ході емпіричного дослідження наша гіпотеза про існування трьох моделей — балансної, залежної і самодетермінованої — не підтвердилась. Було виявлено такі моделі переживання благополуччя залежно від локусу відповідальності. Перша група «Залежні» вбачають джерело комфорту в інших людях. Друга група «Самодетерміновані» та третя «Владні» злилися в одну — активних побудовників власного соціального простору. Четверта група «Недиференційованих» виявилася залежною від обставин («пливуть по волі подій») та найбільш незадоволеною власною соціальною ситуацією.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у вивченні механізмів підвищення суб'єктивного соціального благополуччя (капіталізації, рефлексії, соціального порівняння тощо), а також пошуку засобів психологічної допомоги, спрямованих на відновлення оптимального соціального функціонування.

Список використаних джерел і літератури

1. Андреевкова А. В. Сравнительные межстрановые исследования в социальных науках: теория, методология, практика / А. В. Андреевкова. — М.: Новый Хронограф, 2014. — 516 с.
2. Данильченко Т. В. Питальник «Суб'єктивне соціальне благополуччя»: методологічне обґрунтування і процедура розробки / Т. В. Данильченко // East European Scientific Journal. — 2015. — № 3. (в друці)
3. Духновский С. В. Диагностика межличностных отношений. Психологический практикум / С. В. Духновский. — СПб.: Речь, 2009. — 141 с.
4. Жуковская Л. В. Шкала психологического благополучия К. Рифф / Л. В. Жуковская, Е. Г. Трошкина // Психологический журнал. — 2011. — № 2. Т. 32. — С. 82–93.
5. Иванкина Л. И. Социальная модель благополучия / Л. И. Иванкина, О. Г. Берестнева // Современные проблемы науки и образования. — 2015. — № 1–1. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=17571> (дата звертання: 08.01.2016).
6. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашев. — СПб.: Речь, 2004. — 72 с.
7. Левченко В. В. Секреты успеха и успешности современного человека: монография / В. В. Левченко. — М.: ФЛИНТА, 2014. — 259 с.
8. Мельникова Н. Н. Диагностика социально-психологической адаптации личности: Учебное пособие / Н. Н. Мельникова. — Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2004. — 57 с.
9. Методика диагностики социально-психологических установок личности в мотивационно-потребностной сфере О. Ф. Потемкиной // Основы психологии: Практикум / Ред.-сост. Л. Д. Столяренко. Изд. 4-е, доп. и перераб. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. — С. 521–527.
10. Митина О. В. Опросник по временной перспективе Ф. Зимбардо (ZTP1): результаты психометрического анализа русскоязычной версии / О. В. Митина, А. Сырцова // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. — 2008. — № 4. — С. 67–89.
11. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Психология масс. Хрестоматия / Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. — Самара: Изд. дом «БАХРАХ-М», 2006. — С. 195–314.
12. Осин Е. Н., Леонтьев Д. А. Апробация русскоязычных версий двух шкал экспресс-оценки субъективного благополучия // Мат-лы III Всероссийского социологического конгресса

- (Москва, 21–24 октября 2008 г.). URL:[http://www.hse.ru/data/2010/03/15/1228959627/%D0%D0%D181\(2013\):D0](http://www.hse.ru/data/2010/03/15/1228959627/%D0%D0%D181(2013):D0). Дата звернення: 15.03.2014.
13. Петровская Ю. А. Факторы социального благополучия как научная проблема / Ю. А. Петровская // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Социальные науки. — 2014. — № 4 (36). — С.137–143.
 14. Салмина А. А. Социальные запросы россиян к государству: факторы формирования и межстрановые сравнения / А. А. Салмина // Мир России. — 2012. — № 3. — С.133–164.
 15. Селигман М. В поисках счастья. Как получать удовольствие от жизни каждый день: пер. с англ./ Мартин Селигман. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2010. — 320 с.
 16. ТАС — тест атрибутивных стилей (Л. М. Рудина) // Эксакусто Т. В. Тренинг позитивного мышления. Коррекция счастья и благополучия. — Ростов н/Д: Феникс, 2012. — С.169–178.
 17. Homans G. K. (1961). *Social Behavior Its Elementary Forms*. N. Y.
 18. La Placa, V., McNaught, A., Knight, A. (2013). Discourse on wellbeing in research and practice. *International Journal of Wellbeing*, 3(1), 116–125.
 19. Schueller, S. M., Parks A. C. (2014). The Science of Self-Help Translating Positive Psychology Research Into Increased Individual Happiness. *European Psychologist*, 19(2), 145–155.

REFERENCES

1. Andreenkova, A. V. (2014). *Sravnitel'nye mezhstranovye issledovanija v social'nyh naukah: teorija, metodologija, praktika [Comparative intercountry researches in social sciences: theory, methodology, practice]*. M.: Novyj Hronograf [in Russian].
2. Danylchenko, T. V. (2015). Pytal'nyk «Sub'jektyvne social'ne blagopoluchchja»: metodologичne obg'runtuvannja i procedura rozrobky [Questionnaire «Subjective social well-being»: methodological justification and procedure of development]. *East European Scientific Journal*, 3(4), 20–29 [in Ukrainian].
3. Duhnovskij, S. V. (2009). *Diagnostika mezhlichnostnyh otnoshenij. Psihologicheskij praktikum [Diagnostics of the interpersonal relations. Psychological practical work]*. SPb.: Rech [in Russian].
4. Zhukovskaja, L. V., & Troshihina, E. G. (2011). Shkala psihologicheskogo blagopoluchija K. Riff [Scale of psychological well-being of C. Riff]. *Psihologicheskij zhurnal*, 32(2), 82–93 [in Russian].
5. Ivankina, L. I., & Berestneva, O. G. (2015). Social'naja model' blagopoluchija [Social model of well-being]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovanija*, 1–1. Retrieved from <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=17571> [in Russian].
6. Karandashev, V. N. (2004). *Metodika Shvarca dlja izuchenija cennostej lichnosti: koncepcija i metodicheskoe rukovodstvo [Method Schwarz for studying of values of the personality: concept and methodical manual]*. SPb.: Rech' [in Russian].
7. Levchenko, V. V. (2014). *Sekrety uspeha i uspešnosti sovremennogo čeloveka: monografija [Secrets of success and successfulness of the modern person]*. M.: FLINTA [in Russian].
8. Mel'nikova, N. N. (2004). *Diagnostika social'no-psihologicheskoy adaptacii lichnosti: Učebnoe posobie [Diagnostics of social and psychological adaptation of the personality]*. Cheljabinsk: Izd-vo JuUrGU [in Russian].
9. Metodika diagnostiki social'no-psihologicheskikh ustanovok lichnosti v motivacionno-potrebnostnoj sfere O. F. Potemkinoj [A Method of diagnostics O. F. Potemkina's of social mental attitudes of the personality in a motivational sphere]. Proceeding from *Osnovy psihologii: Praktikum* / L. D. Stoljarenko (Ed.). (4th ed.). Rostov-na-Donu: Izd-vo «Feniks», 2003 (pp. 521–527) [in Russian].
10. Mitina, O. V., & Syrcova, A. (2008). Oprosnik po vremennoj perspektive F. Zimbardo (ZTPI): rezul'taty psihometricheskogo analiza russkojazyčnoj versii [Questionnaire on temporary prospect of F. Zimbardo (ZTPI): results of the psychometric analysis of the Russian-language version]. *Vestnik Moskovskogo universiteta*, Ser. 14. Psihologija, 4, 67–89 [in Russian].
11. Ortega-i-Gasset, H. (2006). Vosstanie mass [Rising of masses]. Proceeding from *Psihologija mass. Hrestomatija* / D. Ja. Rajgorodskij (Ed.). (pp. 195–314). Samara: Dom «BAHRAH-M» [in Russian].

12. Osin, E. N., & Leont'ev, D. A. (2008). Aprobacija ruskojazychnyh versij dvuh shkal jekspress-ocenki sub'ektivnogo blagopoluchija [Approbation of Russian-language versions of two scales of an express assessment of subjective well-being]. Proceeding from *Mat-ly III Vserossijskogo sociologicheskogo kongressa (Moskva, 21–24 oktjabrja 2008 g.)*. Retrieved from [http://www.hse.ru/data/2010/03/15/1228959627/ %D0 %9E %D181\(2013\):D0](http://www.hse.ru/data/2010/03/15/1228959627/%D0%9E%D181(2013):D0) [in Russian].
13. Petrovskaja, Ju.A. (2014). Faktory social'nogo blagopoluchija kak nauchnaja problema [Factors of social well-being as scientific problem]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. Serija Social'nye nauki*, 4(36), 137–143 [in Russian].
14. Salmina, A. A. (2012). Social'nye zaprosy rossijan k gosudarstvu: faktory formirovanija i mezhsranovye sravnenija [Social inquiries of Russians to the state: factors of formation and intercountry comparisons]. *Mir Rossii*, 3, 133–164 [in Russian].
15. Seligman, M. (2010). *V poiskah schast'ja. Kak poluchat' udovol'stvie ot zhizni kazhdyj den' [Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment, 2002]*. M.: Mann, Ivanov i Ferber [in Russian].
16. TAS — test atributivnyh stilej (L. M. Rudina) [TAS — the test of attributive styles (L. M. Rudina)]. Proceeding from Jeksakusto, T. V. (2012). *Trening pozitivnogo myshlenija. Korrekcija schast'ja i blagopoluchija* (pp. 169–178). Rostov n/D.: Feniks [in Russian].
17. Homans, G. K. (1961). *Social Behavior Its Elementary Forms*. N. Y.
18. La Placa, V., McNaught, A., Knight, A. (2013). Discourse on wellbeing in research and practice. *International Journal of Wellbeing*, 3(1), 116–125.
19. Schueller, S. M., Parks A. C. (2014). The Science of Self-Help Translating Positive Psychology Research Into Increased Individual Happiness. *European Psychologist*, 19(2), 145–155.

Данильченко Татьяна Викторовна

доцент кафедры общей, возрастной и социальной психологии

Черниговского национального педагогического университета

имени Т. Г. Шевченко, к. псих. н., доцент;

докторант кафедры социальной психологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

МОДЕЛИ СУБЪЕКТИВНОГО СОЦИАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ

Резюме

В статье рассматриваются модели субъективного социального благополучия на основе фокуса ответственности. Выделено три модели. «Зависимые» считают, что источник комфорта находится в других людях. «Активные преобразователи» выстраивают свое социальное пространство таким образом, чтобы оно их максимально устраивало. Третья группа «Недифференцированных» оказалась зависима от обстоятельств и в наибольшей степени не удовлетворена собственной социальной ситуацией.

Ключевые слова: субъективное социальное благополучие, зависимая модель, самодетерминированная модель, балансная модель, властная модель.

Danilchenko T. V.

Candidate of Psychological Science, Assistant Professor of the department of General, Age and Social Psychology, Chernigiv national pedagogical university by T. G. Shevchenka, Chernigiv, Ukraine

MODELS OF SUBJECTIVE SOCIAL WELL-BEING

Abstract

In the article subjective social well-being is considered as a person's evaluation of his own social functioning. The objective of the research was to identify the spread of the subjective social well-being models in accordance with the presumptive source of well-being (the internal one — personal or external — other people, groups, social institutions) or their balance. Accordingly, three models were presumed. The balanced (exchanged) model presupposes constant exchange with the social environment. The «dependent» model is based on the idea of the external source of well-being (other people and institutions). The «self-determined» (independent) model presupposes internal source of responsibility for the results of social interaction.

In the course of the empiric research (N=396) on the basis of factor analysis the hypothesis has not been verified. The dependent model has been corroborated (35,35 %). The balanced model transformed into the «imperative» one, implying the asymmetry of social contributions. The dominant position of the representatives of this group was «You — to me». In the course of the cluster analysis merging of the «imperative» and «self-determined» models into the strategy of the active transformation of the social environment has been identified (33,33 %). Among the representatives of this group there were more men (41,3 %) than women (28,4 %). This group was characterized by such features as high level of autonomy, success and pleasures seeking, optimism. They were not inclined to altruism, but had prosocial orientation.

Another group of respondents (31,31 %) has been singled out. The latter were characterized by undifferentiated ideas of the source of well-being and external / internal locus of control of social life. The number of women (37 %) in this group was bigger than of men (22 %). They turned to be dependent on the circumstances and had the lowest level of social satisfaction. Representatives of this group did not tend to maintain confidential relations, social involvement need was reduced, at the same time they felt cut off from other people. Considering the source of misfortune in themselves they did nothing to achieve social approval and to build the acceptable system of relations.

Key words: subjective social well-being, dependent model, self-determined model, balancing model, imperious model.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2016

УДК 159.928.791.83

Дементьєва Капитоліна Георгіївна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної і прикладної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
e-mail: dkg0904@i.ua
ORCID 0000–0003–2721–9398

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РИЗИКУ В ХУДОЖНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ АРТИСТІВ ЦИРКУ**

У статті представлені результати теоретико-методологічного аналізу психологічних особливостей художньої діяльності і інтерпретація результатів емпіричного дослідження, які дали можливість обґрунтувати соціально-психологічні чинники ризиків у художній діяльності артистів цирку.

Ключові слова: артисти цирку, ризики, структурно-процесуальні характеристики.

Постановка проблеми. Соціально-психологічні чинники ризику в художній діяльності артистів цирку, породжувані соціально-економічними процесами, що відбуваються в суспільстві, мають суперечливий характер причин, наслідком яких є ризики. Причини ризиків обумовлені тим, що вона відноситься до числа видів діяльності, фундаментом яких виступає особистісний потенціал її суб'єкта. Крім того, особливістю художньої діяльності артистів цирку є її тимчасова визначеність або «теперішність». Будь-яка імітація діяльності є неможливою, оскільки сама діяльність будується на потенціалі конкретного актора. Проблема ризиків актуальна тема для дослідження, оскільки існує маса ризиків в процесі діяльності артистів цирку, врахувати які дуже важко.

Ожегов С. І. визначив ризик як можливу небезпеку і дію навмання в надії на щасливий результат. На думку О. Ренна, ризик — це можливість того, що людські дії або результати його діяльності приведуть до наслідків, які впливають на людські цінності. А. П. Альгін визначає ризик як діяльність, пов'язану з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно і якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі і відхилення від мети.

На тлі теоретичного аналізу концепцій діяльності, викладених в роботах О. М. Леонтьєва, Б. Ф. Ломова, С. Л. Рубінштейна, Г. В. Суходольського, В. Д. Шадрікова, О. К. Тихомірова, виокремлено чотири головні структурно-процесуальні характеристики: морфологічні, праксіологічні, аксіологічні, онтологічні, характеристики яких дозволяють виділити соціально-психологічні чинники ризиків у художній діяльності артистів цирку. Використовуючи наукову логіку Г. В. Суходольського, до морфологічних характеристик діяльності віднесено складові елементи діяльності та її структуру, до праксіологічних — функціональні, організаційні та еле-

менти вдосконалення діяльності, до аксіологічних — потреби в діяльності, цінності, особливості оцінної рефлексії; до онтологічних — особливості індивідуального і колективного досвіду діяльності та рольової ідентифікації.

Мета статті — емпіричне визначення соціально-психологічних чинників ризику в художній діяльності артистів цирку.

Результати дослідження. Для проведення дослідження були використані наступні методи: аналіз, узагальнення, систематизація і класифікація даних наукової літератури, метод біографічного інтерв'ю, метод експертних оцінок, метод психодіагностичного обстеження, аналіз продуктів діяльності, анкетування, методи математико-статистичної обробки. Аналіз даних свідчить про існування відмінностей чинників ризику у виділених структурно-процесуальних характеристиках художньої діяльності артистів цирку. Визначено, що запропоновані характеристики складу індивідуально-особистісних якостей артистів цирку найбільшою мірою визначають ознаки морфології та праксиології, які мають ризики, оскільки функціональні та організаційні особливості вдосконалення діяльності проявляються в порівнюваних видах спортивних і циркових акробатів, циркових і спортивних гімнастів, циркових атлетів і спортивних важкоатлетів, а також циркових жонглерів і баскетболістів. Ознаки аксіології та онтології найбільшою мірою виражені у неспортивних циркових жанрах, побудованих на індивідуально-особистісних особливостях та в порівнянні: клоунів — з викладачами, фокусників — з працівниками казино, дресировальників — з берейторами, кінологами.

Таблиця 1

Структура чинників ризику артистів цирку

Показники	Чинники ризику			
	Креативність	Індивідні особливості	Здібності	Соціально-психологічні прояви індивідуальності
Вільність	0,923			
Гнучкість	0,926			
Продуктивність	0,916			
Спрямованість		0,581		
Досвід		0,513		0,678
Індивідуальні особливості психічних процесів		0,724		
Темперамент		0,774		
Фонові показники			0,734	0,339
Здібності			0,700	
Характер			0,773	0,366
Соціальний інтелект				0,390

Як видно з представлених даних, структура чинників ризику артистів цирку включає чотири основні компоненти: креативність, індивідні особливості, здібності, соціально-психологічні прояви індивідуальності. Перший, найбільш вагомий, чинник ризику (креативність) включає три

змінні: гнучкість, вільність, продуктивність, які є характеристиками дивергентного мислення. Гнучкість дивергентного мислення характеризує здібність суб'єкта творчої діяльності до продукування, корекції і реалізації художніх задумів, адекватних умовам зовнішнього соціокультурного середовища, в якому здійснюється його творча діяльність. Вільність дивергентного мислення відображає специфічну здібність артиста цирку як суб'єкта творчої діяльності до врахування і вирішення різнопланових завдань, що виникають при реалізації його діяльності, здібність до імпровізації, імпровізація виступає як чинник ризику. Продуктивність дивергентного мислення артиста цирку характеризується його здатністю породжувати значну кількість ідей, що відносяться до створення сценічного номеру за рахунок оптимізації його відповідно до індивідних, особистісних і індивідуальних характеристик, використання специфічних виразних засобів в творчій діяльності, засоби творчої діяльності також мають чинники ризику. Таким чином, перший, найбільш значущий чинник ризику в структурі потенціалу об'єднує важливі складові креативності, що відносяться не тільки до дивергентного мислення, але і до інтегральних характеристик особистості, що відображають її здібність до творчої реалізації особистісного потенціалу (здібність до імпровізації, адаптивність, адекватність, спонтанність). Другий чинник ризику (індивідні особливості) включає такі компоненти: темперамент, індивідуальні особливості психічних процесів, спрямованість особистості і особистісний досвід. Темперамент є індивідною характеристикою людини з боку динамічних особливостей її психічної діяльності: інтенсивності, швидкості, темпу, ритму психічних процесів і станів. Темперамент виявляється в загальній активності, в особливостях моторної сфери і у властивостях емоційності. Спрямованість особистості є сукупністю стійких мотивів, незалежних від поточних ситуацій і орієнтуючих діяльність особистості. Досвід як складова чинника ризику «Індивідні особливості» є придбаними знаннями, уміннями і навичками, що розвиваються в процесі онтогенезу особистості. Досвід зумовлює успішність творчої діяльності артистів цирку, сприяє повнішому розкриттю творчого потенціалу. Третій чинник ризику (здібності) включає змінні: характер, здібності і фонові показники. Здібності як психологічні особливості індивіда, що забезпечують можливість успішного виконання певного виду діяльності, є індивідною основою успішної діяльності артиста цирку. Розвиток здібностей спирається на задатки, стосовно артистів цирку це: конституція, відчуття ритму, координація рухів, музичні, артистичні, організаційні здібності. У структурі характеру для артистів цирку найяскравіше виражені такі риси, як позитивне ставлення до людей, до себе і шанобливе ставлення до власності. Фонові показники відображають стан здоров'я, умови сімейного життя і професійної діяльності. Артисти цирку відрізняються добрим станом здоров'я і підвищеною увагою до свого стану, оскільки високі показники за даним чинником зумовлюють успішність їх діяльності. Умови роботи артистів цирку характеризуються невизначеністю і непостійністю, значними фізичними і психічними навантаженнями. Художня діяльність в цирку — це тип діяльності, при якому ризику неминучі ситуації, непередбачувані

труднощі, що пред'являє підвищені вимоги до адаптивності і самоконтролю особистості. Специфіка діяльності артистів цирку, часті гастролі, постійні поїздки, тривалі репетиції, впливають на сімейні відносини. Нерідкі випадки, коли у зв'язку з розбіжностями в думках щодо постановки номера часто виникають розбіжності в сім'ї, тобто робочі проблеми переносяться на сім'ю. Четвертий чинник ризику (соціально-психологічні прояви індивідуальності) включає такі змінні, як досвід, соціальний інтелект, характер і фонові показники. Соціальний інтелект в роботі використовується в значенні інтегральної інтелектуальної здатності, що визначає успішність спілкування і соціальної адаптації. Враховуючи особливості творчої діяльності артистів цирку, саме ці характеристики дозволяють їм досягати позитивного емоційного і раціонального відгуку від глядачів. Таким чином, чим вище рівень соціального інтелекту у артиста, тим краще його номер, його сценічний образ сприймається глядачем. Досвід і соціальний інтелект дозволяють артистові цирку передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій, передбачати події, ґрунтуючись на розумінні відчуттів, думок, намірів партнерів по номеру і учасників комунікації «артист — глядач», забезпечують здібність до розшифровки невербальних повідомлень, підвищують чутливість до характеру і відтінків людських взаємин, що допомагає їм швидко і правильно розуміти те, що люди говорять один одному в контексті певної ситуації, певних взаємин. Поєднання досвіду, соціального інтелекту і фонових показників відображає здатність артистів цирку адекватно відображати цілі, наміри, потреби учасників комунікації, передбачати наслідки їх поведінки, диференційовану Я-концепцію, глибину рефлексії, ухвалення себе, відчуття власної гідності, суспільну активність. Артисти цирку здатні витягувати максимум інформації про поведінку людей, розуміти мову невербального спілкування, висловлювати швидкі і точні думки про людей, успішно прогнозувати їх реакції в заданих обставинах, проявляти далекоглядність у відносинах з іншими. Як наслідок, такі люди успішно проходять соціальну адаптацію. Вони мають виражений інтерес до пізнання себе і розвинену здібність до рефлексії.

Таким чином, теоретико-методологічний аналіз психологічних особливостей художньої діяльності артистів цирку та інтерпретація результатів емпіричного дослідження дали змогу обґрунтувати соціально-психологічні чинники ризику в художній діяльності артистів цирку.

Список використаних джерел та літератури

1. Краткий психологический словарь / Под общей ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского / ред.-составитель Л. А. Карпенко. — М.: Политиздат, 1985. — 431 с.
2. Реан А. А. Три десятилетия исследования риска / А. А. Реан // Вопросы анализа риска. — 1999. — № 1. — С. 87–92.
3. Суходольский Г. В. Основы психологической теории деятельности / Г. В. Суходольский. — 2-е издание. — Санкт-Петербург: ЛКИ, 2008. — 168 с.
4. Дементьева К. Г. Психологические особенности художественной деятельности артистов цирка [Текст] : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / К. Г. Дементьева ; Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова. — О., 2011. — 248 с.

REFERENCES

1. A. V. Petrovskiy & M. G. Yaroshevskiy (Eds.) (1985) *Short psychological dictionary*. Moscow.: Politizdat
2. Rean A. A. (1999) Tri desjatiletija issledovanija riska [Three decades of research risk]. *Voprosy analiza riska- Questions of risk analysis*. 1, 87–92.
3. Suhodol'skij G. V. (2008) *Osnovy psihologicheskoy teorii dejatel'nosti* [Fundamentals of psychological theory of activity]. 2nd edition. — St. Petersburg: LCI. [in Russian].
4. Dement'eva K. G. (2011) *Psihologicheskie osobennosti hudozhestvennoj dejatel'nosti artistov cirka* [Psychological features of artistic activity circus]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odessa. [in Russian].

Дементьева Капитолина Георгиевна

кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры социальной и прикладной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РИСКА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРТИСТОВ ЦИРКА

Резюме

В статье представлены результаты теоретико-методологического анализа психологического эмпирического исследования, которые дали возможность обосновать социально-психологические факторы рисков в художественной деятельности артистов цирка.

Ключевые слова: артисты цирка, риски, структурно-процессуальные характеристики.

Dementieva K. G.

Ph.D., docent of Department of Social and Applied Psychology.
Odessa I. I. Mechnikov national university

Abstract

The article presents the results of theoretical and methodological analysis of the psychological characteristics of artistic activity and interpretation of results empiricheskogo research that made it possible to substantiate the psychological and social risk factors in the artistic activities of circus performers.

The purpose of the article empirical definition of social and psychological risk factors in the art of circusю Social and psychological risk factors in the art of circus generated socio — economic processes taking place in society are controversial reasons, result in the risk. Causes of risk due to the fact that it is one of the activities, the foundation of which is the subject of her personal capacity.

For the study used the following methods: theoretical methods, the method psychodiagnostic examination methods of mathematical and statistical analysis. Analysis of the data indicates the existence of differences in risk factors highlighted structural — procedural characteristics of the art of circus. It was determined that the proposed individno- characteristics of personality of the circus most defining features of morphology and praksyolohiya.

Theoretical and methodological analysis of the psychological characteristics of circus art and interpretation of the empirical research allowed to prove social psychological risk factors in the art of circus.

Key words: for artists of circus, risk, structure-procedural characteristics.

УДК 316.485.6: 35.081.72: 65.016.2

Емельянова Анна Ивановна

специалист Центра лидерства Одесского национального университета
имени И. И. Мечникова.

e-mail: ay5129354@gmail.com

ORCID 0000–0002–7511–4569

**УПРАВЛЕНИЕ КОНФЛИКТОМ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ
ОРГАНИЗАЦИИ**

В статье рассматриваются вопросы управления конфликтом в организации. Анализируются возможные способы урегулирования конфликтов. Исследуются предпосылки использования различных моделей посредничества, в том числе модеративного вмешательства, при решении сложившихся противоречий в организации.

Ключевые слова: групповой конфликт, управление конфликтом, посредничество, медиация, модерация, развитие организации.

Постановка проблемы. В современном обществе происходят трансформационные процессы в социально-экономической и политической сферах. В этих условиях расширяется поле возникновения различных противоречий социального характера. Изменения социальных отношений на уровне социальных институтов, на уровне социальных организаций повышает уровень конфликтности интересов, при этом безопасность личности фрустрируется на всех уровнях социального взаимодействия.

Взгляд на конфликт как на деструктивный элемент функционирования организаций глубоко внедрен в общественное сознание, поэтому актуализируется потребность в диагностике и разработке механизмов урегулирования конфликтов различного типа. Возрастает социальная потребность в поиске и внедрении научно обоснованных методов и технологий урегулирования социально-психологических конфликтов в организациях, принятии оптимальных организационных решений с целью использования потенциала конфликтных ситуаций.

В обществе назрела необходимость развития посреднических служб, пришло понимание использования медиативных практик при поиске эффективных методов регулирования социально-психологических конфликтов.

Проблема социального конфликта широко рассматривается в отечественной и зарубежной гуманитарной науке и социальной практике. Вслед за исследованиями в области социологии конфликта и развитием психологического подхода в конфликтологии, разрабатываются новые технологии урегулирования конфликтов в менеджменте.

Целью статьи является описание и анализ использования современных методов управления внутриорганизационными конфликтами.

Изложение основного материала и результатов исследования. Функциональность конфликта во многом определяется тем, насколько стороны

осознают цель своего участия в конфликте. Функциональные конфликты могут быть полезны и служить развитию отношений в организации. Они улучшают результаты работы благодаря новой информации, учету противоположных интересов, появлению креативных решений. Если действия сторон конфликта направлены на нанесение вреда друг другу, конфликты эскалируются, и в этих условиях последствия могут быть разрушительными как для самих участников, так и для организации в целом.

А. Г. Здравомыслов определяет конфликт как «одновременное развертывание действия и контрдействия... Это исключительно сложное совместное действие, по меньшей мере, двух сторон, объединенных противостоянием» [4, с. 134].

Что касается движущих сил или глубинных причин конфликтов, то они обладают значительной вариабельностью. А. Г. Здравомыслов отмечает, что «если речь идет о потребностях, то необходимо учитывать не только проблему воспроизводимости ресурсов и характера их использования, но и фундаментальные проблемы, касающиеся способов самоорганизации общества, равно как и преимущественную ориентацию субъекта действия либо на рациональные, либо на эмотивные характеристики и побуждения деятельности» [4, с. 168].

С точки зрения Р. Дарендорфа, конфликт — это неизбежный результат всякой системы управления, любой иерархически организованной системы [7]. В посткапиталистическом обществе конфликт не устраняется, а локализуется в отраслевых рамках или рамках предприятия. Р. Дарендорф считает, что применение термина «урегулирование» применительно к конфликту гораздо точнее, чем термина «разрешение». Понятие «разрешение конфликта» вводит в заблуждение, оно «отражает социологически ошибочную идеологию, согласно которой полное устранение конфликта возможно и желательно» [7, р. 224].

Урегулированием, как правило, называют недопущение насильственных действий, достижение определенных договоренностей, выполнение которых более выгодно сторонам, чем продолжение конфликтного по форме взаимодействия. На практике урегулирование конфликтных ситуаций путем переговоров, посредничества, арбитража является более распространенным, чем их разрешение [3].

Управленческая деятельность, по определению, включает в себя конфликт интересов, рассогласование целей, ограниченность ресурсов организации. В качестве основных разновидностей внутриорганизационных конфликтов Д. А. Шевчук выделяет конфликты: а) между структурными подразделениями и организацией в целом; б) между отдельными линейными и функциональными, иерархически подчиненными подразделениями [6]. Исследователи отмечают, что открытое проявление разногласий в организации является более продуктивным вариантом развития конфликтной ситуации, чем скрытое нарастание недовольства и латентное развитие конфликта.

На уровне организации признаками напряженности являются: широкое распространение недовольства положением дел в фирме в целом, неудов-

летворенность существующим порядком; утрачивается доверие к руководству, исчезает ощущение безопасности; возникают пессимистические оценки будущего, слухи. Таким образом, в коллективе складывается атмосфера психологического беспокойства, нарушается социально-психологическая безопасность личности; возникают намерения, по возможности, перейти в другие структурные подразделения или в другие организации.

Организационная практика работы с конфликтом широко использует теорию игр, моделирования конфликтных ситуаций. Смыслом этих стратегий является трансформация конфликтной ситуации в ситуацию функционального сотрудничества. Необходимо отметить, что у многих руководителей нет специальных навыков урегулирования конфликтов, им нужна информация о методах управления конфликтом и соответствующая практика.

Концепция урегулирования конфликта предполагает, что каждая из сторон способна учитывать интересы противоположной стороны. Такой подход создает возможность использования переговорного процесса с целью изменения предшествующей системы отношений в группе. На первоначальном этапе урегулирования конфликта стороны декларируют лишь свои собственные позиции и отстаивают собственные интересы, не принимая во внимание интересы противоположной стороны. Каждая сторона для защиты своих интересов предпринимает определенные шаги, которые интерпретируются другой стороной конфликта как стремление ущемить их интересы. Такая ситуация чревата применением насилия. Насилие создает ситуации, которые подчас вытесняют из сознания сторон исходную причину конфликта [4]. Чем большее стремление к силовому решению наблюдается в конфликте, тем сложнее его разрешение. Возможности для переговорного процесса опираются на осознание собственных интересов и интересов другой стороны, осмысление общих потерь, которые возможны на стадии обострения конфликта.

Д. Шевчук предлагает способы разрешения конфликта в форме трансформации объективных факторов, породивших конфликт; или в форме преобразования субъективного взгляда на конфликтную ситуацию, который сформировался у оппонентов. Он отмечает, что эффективность применения этих методов может быть разной. Их использование может привести или к полному, или же лишь к частичному урегулированию конфликта [6].

Посредничество сегодня широко признается одним из наиболее эффективных способов предотвращения, улаживания и разрешения конфликтов, как в плане затрат, так и в плане результатов.

Согласно «Концептуальной основе ОБСЕ по поддержке посредничества» (SEC. GAL/110/13) *посредничество можно определить как «структурированный процесс коммуникации, в ходе которой беспристрастная третья сторона взаимодействует с конфликтующими сторонами в поисках путей взаимосогласованного решения спора, удовлетворяющего все заинтересованные стороны».*

А. Редлих отмечает, что «третья сторона может инициировать изменение угла зрения на проблему. Это является центральной функцией посредничества... Посредник выступает в роли медиатора или модератора,

который последовательно проясняет субъективные и объективные основания конфликтной ситуации и помогает конфликтующим сторонам самостоятельно найти решение конфликта» [5, с. 8–9]. Человек, который не является стороной конфликта и принципиально занимающий нейтральную позицию, при использовании различных медиативных (посреднических) практик может помочь сторонам найти конструктивное решение и, в конечном счете, урегулировать конфликт. С помощью направленных интервенций посредник может помочь конфликтующим сторонам отойти от обвинительной позиции и услышать друг друга. Когда оппоненты получают возможность описать свое видение ситуации, могут открыться новые перспективы решения проблемы.

У третьей стороны нет полномочий для принудительного навязывания решения, стороны должны сами его выработать, поэтому принцип консенсуса является одним из основных признаков данного процесса. Наиболее значимым эффектом медиации является достижение добровольного соглашения по предмету спора. Представители трансформационного подхода к конфликту считают медиацию «средством обеспечения качественной трансформации человеческого взаимодействия» [2, с. 18].

Существуют разные подходы в медиационной практике с различными последствиями и результатами, и различные теории отражают различия в этих подходах.

Медиацию можно рассматривать как неформальный процесс, в котором нейтральная третья сторона помогает достичь взаимоприемлемого решения двум сторонам, которые находятся в конфликте.

Р. Буш и Дж. Фолджер анализируют четыре версии медиации, в зависимости от цели медиации и полученного результата. Одна из версий описывает медиацию в качестве творческого способа разрешения проблем, который обеспечивает урегулирование ситуаций, удовлетворяющее все стороны конфликта. Другая версия рассматривает медиацию в качестве эффективного средства организации людей вокруг общих интересов. Медиация, благодаря своей способности помогать сторонам самим разрешать проблемы, уменьшает зависимость участников спора от сторонних организаций и стимулирует оказание помощи самим себе. Согласно третьей версии, медиация рассматривается в качестве средства помощи в расширении личных возможностей и взаимном признании спорящих сторон. Это приводит к качественному изменению взаимодействия в конфликте, укрепляя взаимопонимание. Уникальный потенциал медиации состоит в ее способности трансформировать характер взаимодействия в конфликте таким образом, что сам конфликт может фактически укрепить как самих участников спора, так и группу, частью которой они являются. Четвертая версия представлений о медиации видит ее как давление и манипуляции [2].

Д. Давыденко отмечает, что «поскольку посредник может выполнять самые различные функции, существует большое разнообразие моделей посредничества» [3, с. 36]. Описывая американский опыт реализации посредничества, Д. Давыденко дает характеристику таким его специфическим видам, как посредничество «секретаря» (scrivener mediation) — это

процедура с минимальным вмешательством посредника в ход конфликта (посредник следит за процедурой на переговорах сторон); посредническое консультирование (*supervisory mediation*), когда посредник активно работает над субъективной стороной конфликта (укрепившимися у оппонентов негативными представлениями о другой стороне, их намерениями и стилем поведения), помогает преодолеть враждебность между сторонами; челночное, или структурированное посредничество (*shuttle mediation or structured mediation*), когда посредник в основном работает со сторонами по отдельности, контролируя взаимодействие сторон; посредничество с позиции силы (*power mediation or muscle mediation*), когда посредник может оказывать на стороны давление. Обычно это урегулирование спора лицом, которому подчиняются или от которого находятся в зависимости обе спорящие стороны (например, общий для сторон начальник) [3, с. 36]. Эти виды посредничества используются в том числе и при урегулировании организационных конфликтов.

Процесс посредничества включает четыре основных этапа: подготовительный этап для согласования переговорного процесса («переговоры о переговорах»), переговоры при помощи посредников, заключение договора и его реализация. Благодаря неофициальности и принципу консенсуса, в процессе медиации стороны сами определяют проблемы для обсуждения и цели процесса. Не ограниченная юридическими правилами, медиация помогает преобразовывать спор в проблему, которую нужно решить сторонам совместно. Учет взаимных интересов способствует уменьшению как экономических, так и эмоциональных затрат при разрешении конфликтной ситуации.

От посредника не требуется вынесения какого-либо решения, его функция помочь сторонам договориться. Помощь состоит в том, что используя специальные навыки, посредник остается нейтральным по отношению как к сторонам переговоров, так и к проблеме, которую вынесли на обсуждение стороны. Это помогает ему оставаться нейтральным и непредвзятым. Например, при урегулировании организационных конфликтов с помощью посредника возможно не только достижение компромисса, но и, что важно при длительных контактах, сохранение отношений между сторонами [3].

В процессе медиации происходит обучение сторон способности помогать себе разрешать проблемы. В целом участники медиации начинают больше полагаться на свои силы, ценить свои способности, что служит расширению личных возможностей — возникает эффект эмпауермента [*empowerment*]. Помимо этого актуализируется способность воспринимать и сопереживать проблемам других людей. Это ведет к тому, что стороны, изначально настроенные на конфронтацию, начинают видеть в оппоненте человеческие качества, принимать во внимание озабоченности другой стороны. Эта составляющая процесса медиации называется «взаимным признанием» [*recognition*] [2]. Н. Базелюк, член Ассоциации социального развития (ASD) в предисловии к книге о медиации Х. Бесемера определяет данные качества как «конфликтоспособность», т. е. как «умение реализовать свой внутренний позитивный настрой на мирное разрешение кон-

фликта так, чтобы это разрешение достигалось усилиями конфликтующих сторон, удовлетворяло их, соблюдалось ими и открывало новые возможности совместного развития» [1, с. 13]. Таким образом, благодаря навыкам медиатора реализуется потребность разрешения проблемы путем сотрудничества и интеграции.

Сохранение отношений — важная составляющая часть итогов медиации, особенно при урегулировании конфликтов в организации, т. к. сторонам конфликта зачастую приходится и в дальнейшем поддерживать деловую коммуникацию, совместно решать производственные задачи. Трансформация взаимоотношений в конфликте способствует превращению негативно-го и деструктивного потенциала конфликта в прочные организационные связи.

Если медиация (посредничество при урегулировании конфликта) направлена на разрешение противоречий более чем двух человек, то есть группы людей, либо происходит с привлечением группы, то этот процесс получил название модерация конфликта [5, с. 53].

Модерация это процесс обсуждения проблемы (которая может быть и конфликтной) с помощью четкой структуры и соблюдения сторонами правил совместной коммуникации. Частные целевые установки данной технологии связываются с созданием условий для сплочения команды и ликвидации иерархии в организационных структурах или для разрешения конфликтной ситуации. На сегодня не существует единой модели модерации. Различные авторы предлагают разную структуру процесса модерации с использованием широкого спектра методов ведения диалога в зависимости от цели модерации. В практике профессиональной модерации в роли заказчика могут выступать менеджеры компании, руководители подразделений или их сотрудники.

Рассмотрим предложенную А. Редлихом обобщенную модель модерации конфликта. Перед началом урегулирования конфликта следует достичь предварительной, но ясной договоренности о цели модерации и прояснить организационные условия работы. В первую очередь должно быть четко обозначено, что «межличностный конфликт не может быть разрешен извне как техническая или юридическая проблема, он нуждается в активном участии всех заинтересованных сторон, которые должны суметь подвергнуть сомнению свою точку зрения, скорректировать или изменить ее и найти решение конфликта» [5, с. 11]. Таким образом, цель подготовительного этапа процесса модерации состоит в том, чтобы получить четко сформулированный заказ на модерацию. Он включает в себя: определение цели модерации, определение функций всех участников конфликта, определение временных рамок, объем и стоимость проведения модерации. Перед началом процесса диалога модератор встречается с членами группы, в которой произошел конфликт. Выстраивание контакта с каждым членом группы в дальнейшем помогает налаживанию конструктивных взаимоотношений между всеми участниками процесса модерации.

Задача модератора на первом этапе модерации конфликта заключается в том, чтобы сформировать межличностный контакт, выстроить довери-

тельную атмосферу, которая способствует аутентичному поведению. Установление контакта способствует росту доверия в группе.

На следующем этапе проведения модерации модератору нужно собрать и обсудить со всеми членами группы все темы и противоречия, которые возникли в результате конфликта, и определить дальнейшие возможные действия участников конфликтного взаимодействия. Все участники договариваются о том, что готовы работать над дальнейшим прояснением ситуации и поиском общего решения по определенной схеме с помощью модератора.

Задача данного этапа модерации — сдвинуть с мертвой точки непримиримые позиции. При этом речь идет о противоречии, о противопоставлении двух позиций, которые часто более активно отстаиваются также двумя людьми. На данном этапе модератор начинает работать над четким разграничением позиций сторон. Он предоставляет протагонистам и другим членам группы возможность описать свою точку зрения таким образом, чтобы она стала понятна всем остальным членам группы, вовлеченным в конфликт. Сначала внимательно выслушивается одна, а затем другая сторона. Здесь важно сторонам понять, что речь идет только о прояснении и понимании их точек зрения, а не об оценке или принятии окончательного решения. С помощью открытого обсуждения, позиции и аргументы сторон становятся понятными всем сторонам конфликта. Практика показывает, что как только позиции становятся предельно ясны, нередко случается, что конфликт исчезает «сам по себе». В результате процесса тщательного прояснения позиций конфликтующих сторон первоначальная конфликтная ситуация лишается эмоционального накала, возникает ощущение улучшения отношений.

На следующем этапе процесса модерации необходимо найти и детально обсудить новые варианты решения проблемы. На данном этапе модератор приглашает оппонентов к креативному поиску решений. В результате первоначально жесткие позиции становятся более гибкими и в итоге этот этап завершается нахождением решения и достижением соглашения, которое будет приемлемо для всех сторон конфликта. Таким образом, отношения прояснены, решение содержательной проблемы найдено самими участниками конфликта, определены правила взаимодействия и реализации решения в будущем.

А. Редлих считает, что на заключительном этапе процесса модерации модератору необходимо помочь членам группы преодолеть трудности, которые могут возникнуть при внедрении принятых решений и реализации плана разрешения конфликта. Поэтому на последнем этапе модеративного вмешательства необходимо осуществить анализ возможных препятствий и составить план действий по их преодолению [5].

Только после разработки плана поддержки изменений в организации или в конкретной группе можно говорить об окончании модерации конфликта, которая завершается подведением итогов, включающим анализ процесса модерации, и составлением прогноза дальнейшего развития отношений в группе и ситуации в целом. Концепция модерации группового конфликта обобщает опыт профессиональных модераторов конфликтов,

содержит метод диагностики группы, метод анализа конфликтной коммуникации, стратегию модерации конфликта, а также различные методики для каждого этапа работы с конфликтом в группе. Таким образом, модерация так же, как и другие виды организационного сопровождения, имеет следующие характеристики: сосредоточена на конкретной проблеме; ориентирована на кооперацию, а не на конкуренцию; содержит определенные методы регулирования развития конфликтной ситуации, решения проблемы для группы; создает психологически комфортные условия для дальнейшей профессиональной деятельности. В конечном счете модерация служит источником развития организационных отношений, укрепляет в сознании работников чувство социально-психологической безопасности.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. Конструктивное использование технологий регулирования конфликтных отношений в организации оказывает непосредственное влияние на уровень безопасности функционирования организационной системы. Длительное существование социально-психологической напряженности, которое может быть вызвано воздействием деструктивного характера, создаёт угрозу трансформации организационной культуры, изменению внутренней организационной среды, которое угрожает жизнедеятельности организации.

Эффективное управление конфликтом с привлечением нейтральной стороны может способствовать формированию *культуры* сотрудничества в организации, развитию коллектива, превращению его в команду. Организацию развивают не конфликты сами по себе, а их конструктивное и своевременное разрешение. При этом важно, чтобы решение проблемы было найдено и принято самими участниками, а не навязано со стороны. Только в этом случае происходит развитие коллектива. Модерация и медиация помогает организовать этот процесс.

Медиация как метод урегулирования конфликтов только начинает привлекать внимание менеджеров по персоналу, представителей бизнес-структур, социальных служб, государственных чиновников в Украине. Внедрение медиативных процедур при урегулировании социально-психологических конфликтов в организациях — это насущная проблема современного менеджмента. Но необходимо отметить, что нормативно-правовая база в отношении организации и функционирования служб медиации в Украине слабо разработана. Хотя роль и функции посредников при урегулировании социальных и социально-психологических конфликтов в группах признаны и имеют достаточное теоретическое обоснование, механизмы урегулирования конфликтов в организациях еще не нашли широкого распространения.

Список использованных источников и литературы

1. Бесемер Х. Медиация. Посредничество в конфликтах : Пер. с нем. Н. В. Маловой / Х. Бесемер. — Калуга: Духовное познание, 2004. — 176 с.
2. Буш Р., Фолджер Дж. Что может медиация. Трансформационный подход к конфликту : Пер с англ. / Р. Буш, Дж. Фолджер. — К.: Издатель Захарченко В. А., 2007. — 264 с.

3. Давыденко Д. Л. Как избежать судебного разбирательства: посредничество в бизнес-конфликтах / Д. Давыденко. — М.: Секрет фирмы, 2006. — 110 с.
4. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта / А. Г. Здравомыслов. — М.: Аспект Пресс, 1995. — 317 с.
5. Редлих А., Миронов Е. Модерация конфликтов в организации / А. Редлих, Е. Миронов. — СПб.: Речь, 2009. — 240 с.
6. Шевчук Д. А. Конфликты: избегать или форсировать? Все о конфликтных ситуациях на работе, в бизнесе и личной жизни. — М.: ГроссМедиа, 2009. — 331 с.
7. Darendorf R. *The Modern Social Conflicts. An Essay on the Politics of Liberty*. London, 1988. — 289 p.

REFERENCES

1. Besemer, H. (2004). *Mediacija. Posrednistvo v konfliktah [Mediation. Conflict mediation]*. Tr. from German by. N. V. Malova. Kaluga: Dukhovnoe poznanie [in Russian].
2. Bush, R., Folger, J. (2007). *Chto mozhet mediacija. Transformacionnyi podkhod k konfliktu. [The Promise of Mediation. The Transformative Approach to Conflict]*. Tr. from Engl. Kiiyv: Zakharchenko V. A. Publ [in Ukraine].
3. Davydenko, D. L. (2006) *Kak izbezat sudebnogo razbiratelstva: Posrednistvo v biznes-konfliktakh [How to avoid litigation: mediation in a business conflict]*. Moscow: Sekret firmy [in Russian].
4. Zdravomyslov, A. G. (1995) *Sotciologiya konflikta [Sociology of conflict]*. Moscow: Aspekt Press [in Russian].
5. Redlikh, A., Mironov, E. (2009) *Moderacija konfliktov v organizatsii [Moderation of conflicts in the organization]*. Sankt Peterburg: Rech. [in Russian].
6. Shevchuk, D. A. (2009) *Konflikty: izbevat ili forsirovat? Vse o konfliktnykh situatsiiakh na rabote, v biznese i lichnoi zhyzni [Conflicts: avoid or force? All of conflict situations at work, in business and personal life]*. Moscow: GrossMedia [in Russian].
7. Darendorf R. (1988) *The Modern Social Conflicts. An Essay on the Politics of Liberty*. London.

Смельянова Ганна Іванівна

спеціаліст Центру лідерства

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТОМ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЇ

Резюме

У статті розглянуто питання управління конфліктом в організації. Аналізуються можливі способи врегулювання конфліктів. Досліджуються передумови використання різних моделей посередництва, у тому числі модеративні втручання при вирішенні протиріч в організації.

Ключові слова: соціальний конфлікт, управління конфліктом, медіація, модерація, переговорний процес, розвиток організації.

Yemelianova A. I.

Specialist Leadership Center Odessa I. I. Mechnikov national university

CONFLICT MANAGEMENT AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATION

Abstract

The need of modern Ukrainian society in scientific grounding of ways, methods and technologies of regulation of social conflicts and making optimal managerial decisions with the purpose of not only prevention of conflict situations but also development of organization grows.

The purpose of the article is description and analysis of efficiency of usage of modern methods of conflict management within the organization. Mediation and conflict moderation can serve such methods.

From the point of view of R. Dahrendorf, a conflict is an inevitable result of any management system and any hierarchically organized system. The conflict is localized within the sectors or within the enterprise. R. Dahrendorf considers that application of term «regulation» to conflict is much more accurate than the term «settlement». Full settlement of conflict is impossible.

Managerial activity by definition includes conflict of interest, misalignment of aims and limitation of resources. To optimize intra-organizational processes upon realization of contradictions in the article, it is suggested to use mediation technologies of conflict regulation. As a result of negotiations process, realization of own interests and the interests of the other party occurs, the realization of mutual losses borne by the parties at the state of conflict escalation, detection of mutual interests. The third party can initiate change of point of view of the problem. This is the central function of mediation. As the mediator can carry out the most various functions, there is a large variety of mediation models.

The mediator acts as a mediator or a moderator who gradually clarifies the psychological and intrinsic grounds of the conflict situation and helps the conflicting parties find a settlement of conflict unassisted.

Moderation has the following characteristics: it is concentrated on a certain problem; oriented at cooperation but not at competition; excludes formal control and estimation; contains the ways of activity showing the path for problem settlement for the group; creates psychologically comfort conditions for professional activity entities. Finally, moderation serves a source of development of organizational relations.

Key words: social conflict, conflict management, mediation, moderation, negotiations, organizational development.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2016

УДК 159.923–053.9

Зуєва Альона Олександрівна

аспірант кафедри соціальної допомоги та практичної психології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

e-mail: zueva-alena@mail.ua

ORCID 0000–0002–3944–8123

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ СТАРОЇ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті описані уявлення про літню людину у різновікових групах. Представлено аналіз асоціацій про літній вік, а також роль і місце людини похилого віку в суспільстві. Показано, що відношення до літньої людини має гендерну специфіку — жінки більш позитивно уявляють старість. Їх лякають такі моменти, як втрата краси, молодості, здоров'я, але в цілому вони більш доброзичливі в своєму відношенні. Ставлення до літньої людини має вікову специфіку — толерантними виявилися люди середнього та похилого віку. Молоді люди ще не замислюються про перспективи в старшому віці і всіляко заперечують право на їх існування. Вимагає спеціального наукового осмислення і обґрунтування розробка практичних технологій по роботі з віковими і гендерними стереотипами.

Ключові слова: старість, молодість, міжпоколінна взаємодія, стереотипи, толерантність.

Постановка проблеми. Суттєві зміни культурних і соціально-економічних умов життя в Україні роблять проблему ставлення до старості особливо складною і багатоаспектною. Підвищений інтерес до соціально-геронтологічної проблематики пояснюється тенденцією збільшення частки людей похилого віку в сучасному суспільстві (в зарубіжних країнах переважно за рахунок збільшення середньої тривалості життя, а в українському суспільстві за рахунок зниження дитинонароджуваності). Зміщенням акцентів суспільної свідомості в бік молодості, сили, енергійності породжує конфліктність поколінь, взаємну інтолерантність, поширення ейджизму по відношенню до представників «третього віку». Це веде до депривації соціально-психологічної безпеки особистості літньої людини. Їм все складніше сподіватися на безпеку і незалежність від труднощів, з якими їм доводиться стикатися.

Важливими для аналізу міжпоколінної взаємодії і ставлення до старості з'явилися дослідження колективної пам'яті поколінь Ж. Скотта і Г. Шумана, проблем міжпоколінної спадкоємності Д. Берто, І. Берто-Вьям, міжпоколінних конфліктів С. Солніком. Значущою є проблема соціальних зв'язків у похилому віці (Д. Фішд), особливості старіння у сучасному соціальному контексті (І. Кемпер). В цілому коло розглянутих в західній соціальній психології проблем старості досить широке: від питань сексу в пізньому віці (L. Rosenmay) до антропологічного аналізу зв'язків старості і смерті (Т. Н. Мачо).

У вітчизняній соціальній психології старіння проблеми літніх людей досліджуються такими авторами, як В. Д. Альперовіч, М. К. Кременчуцька, Р. В. Павелків, М. Л. Смільсон, В. В. Фролькіс та ін. Об'єктом їх дослідження стали актуальні проблеми старіючого суспільства, геронтологічні ідентифікаційні стратегії. Особлива увага приділяється аналізу соціально-геронтологічних теорій, практик соціальної ізоляції, соціально-психологічних проблем старості, профілактики старіння і інших питань.

Мало досліджені такі аспекти геронтологічної проблематики, як специфіка взаємин людей похилого віку і суспільства. Проблема взаємозв'язку соціального стереотипу старості і особистого вибору позитивної стратегії старіння, практики соціального залучення.

При зростаючій в останні роки кількості робіт, присвячених проблемам людей похилого віку, дослідження формування та трансформації ставлення до старості як фактору їх психологічної безпеки залишаються на периферії наукових інтересів. Практично відсутні дослідження, спрямовані на уявлення про людину похилого віку в різновікових групах.

Мета статті. В статті розглянуто уявлення про літню людину у різних вікових групах чоловіків та жінок.

Результати дослідження. Уявлення про літню людину виявлялися шляхом опитування. У роботі використовувалася авторська анкета. В ході анкетування людям пропонувалося кілька запитань, що стосуються асоціацій про літній вік, а також ролі і місця людини похилого віку в суспільстві.

З чим у вас асоціюється старість?

Як ви уявляєте щастя в літньому віці?

Роль літньої людини в родині?

Роль літньої людини в суспільстві?

Учасників анкетування було вирішено поділити на групи за статтю. Отримані групи були в свою чергу розділені на підгрупи за віком. Розподіл на різні вікові групи пов'язаний з тим, що кожна вікова підгрупа має свої особливості, що також впливало на відповіді анкетування:

– як правило, люди у юнацькому віці (16–21 років) не мають власних сімей, але проживають зі своїми старшими родичами;

– у першому періоді середнього віку (21–35 років) в більшості своїй люди проживають окремо, займаючись кар'єрою, сім'єю, особистим життям і зі старшим поколінням бачаться з приводу;

– люди більш зрілого віку (35–55 років) виховують вже своїх дітей і самі замислюються про перспективи і можливості старшого віку;

– люди у віці від 55 років і старше самі знаходяться у віці поетапного переходу в літній вік.

Отримані результати були представлені в Таблицях 1 і 2.

Молоді дівчата у віці 16–21 року, як правило, приймають позитивні стереотипні уявлення про старість. Вони асоціюють похилий вік з мудрістю, але, разом з тим, бачать і негативні риси похилого віку, вважаючи, що старість це непривабливо, а також асоціюють її з хворобами. Це можна пов'язати з тим, що вони не дуже замислюються про власну старість.

Таблиця 1

Уявлення жінок про старість

вік	уявлення
16–21	Непривабливість, досвід, хвороба, мудрість, великий будинок, увага, здоров'я, активність, приклад, допомога, згуртування, мудрі поради, підтримка цінностей, підвалини.
22–35	Самотність, непривабливість, зморшки, громадська активність, сім'я, підтримка сім'ї, допомога, поради, цінності, приклад, рада.
36–55	Повага, мудрість, зморшки, сивина, турботи, сім'я, здоров'я, щастя, рідні, робота, традиції, приклад, підтримка, рада, допомога, згуртування.
55 та старші	Мудрість, зморшки, досвід, сім'я, коло близьких, не бути тягарем, онуки, згуртування, допомога, виховання онуків, допомога, приклад, цінності, гармонія.

Перебуваючи у першій половині середнього віку 21–35 років, займаючись своєю роботою, сім'єю, молодики бачать людей похилого віку в моменти проблем і коли їм необхідна допомога з боку дітей. Асоціація у них досить негативна. Вони пов'язують похилий вік з самотністю, непривабливістю, зморшками та іншими негативними ознаками процесу старіння. Це пояснюється тим, що в більшості випадків в цьому віці вони проживають окремо і зустрічаються з представниками похилого віку тоді, коли літнім людям потрібна допомога або підтримка.

Жінки 35–55 років, як правило, асоціюють зі старістю повагу, мудрість, турботу. Найчастіше вони визнають старість, розуміючи, що це великий життєвий досвід, а й бачать також, що старість — це непривабливо. В уявленнях людей старшого віку уявлення про літню людину має досить позитивний відтінок, жінки даної вікової категорії беруть до уваги той факт, що похилий вік обов'язково настане, і відносяться до нього лояльно.

Жінки у віці старше 55 років. Результати даної вікової градації показали, що в цьому віці жінки або приймають свій вік, або не приймають. Вони розуміють, що похилий вік при позитивному результаті — це мудрість, досвід, сім'я.

Уявлення про щастя у жінок теж має певні відмінності залежно від віку.

Як правило, дівчата і жінки першої половини середнього віку асоціюють щастя в літньому віці з увагою, активністю, можливістю безкоштовно подорожувати. Поняття про те, що щастя в літньому віці — це сім'я, здоров'я, оточення близьких, внуки і робота, з'являються у жінок в віці ближче до другої половини середнього та зрілого віку.

Щастя в старшому віці — це увага, здоров'я і громадська активність.

Відмінностей в поняттях про роль літньої людини у сім'ї та суспільстві у жінок різного віку не спостерігається. Здебільшого всі жінки розуміють, що це підтримка, допомога, поради, приклад, мудрість, збереження традицій, згуртування сім'ї і суспільства.

Про роль літньої людини в суспільстві майже всі жінки різних вікових груп відзначили, що літня людина зберігає цінності і традиції суспільства.

Таблиця 2

Уявлення чоловіків про старість

вік	уявлення
16–21	Безвихідь, самотність, відпочинок, підтримка сім'ї, турбота, сім'я, міцне, здоров'я, об'єднання, допомога, хранителі підвалин, досвідченість, приклад, поради, зберігачі цінностей
22–35	Обмеженість, опіка, тягар, труднощі, пасивність, здоров'я, подорож, активність, достаток, допомога, виховання, старійшини, поради, досвід, участь у житті суспільства, приклад
36–55	Домашнє вогнище, неминучість, сивина, хвороби, лікування, порядок в сім'ї, оточення онуків, корисність для суспільства, голова сім'ї, опора, зберігачі цінностей, мудрість, об'єднання, приклад, виховання, участь у громадському житті
55 та старіше	Мудрість, досвід, відповідальність, молодість душі, повага, розуміння, визнання, підтримка, верховенство, приклад, досвід, поради

Юнаки 16–21 року, як правило, уникають стикання з похилим віком і також мають досить відсторонене уявлення про літній вік. Це можна пояснити тим, що вони не замислюються про літній вік і не хочуть його приймати.

Чоловіки в середньому віці 22–35 років, як правило, мають негативні конотації по відношенню до літнього віку. Тому що найчастіше зайняті побудовою кар'єри, і похилий вік представляється їм безперспективним, що лякає і обмежує.

У більш зрілому віці, 35–55 років, частіше за все мають позитивні асоціації, це можна віднести до того, що вони наближаються до даного віку і визнають неминучість процесу старіння. Однак, незважаючи на це, пов'язують його з сивиною і проблемами зі здоров'ям.

Чоловіки у віці від 55 років і старше — це люди, що знаходяться в даній віковій категорії і асоціюють її в основному з позитивними конотаціями, визнаючи досвід, мудрість, відповідальність. Також можна відзначити, що тільки лише будучи самими в старшому віці, чоловіки приймають позитивні асоціації про літнього чоловіка.

Уявлення про щастя в літньому віці у чоловіків різних вікових підгруп розрізняються тим, що під поняттям щастя в літньому віці юнаки та чоловіки першої половини середнього віку розуміють здоров'я, активність, достаток, підтримку, сім'ю, турботу.

Чоловіки в літньому віці надають такі поняття, як повага, розуміння, визнання. Це можна пояснити тим, що часто людей в літньому віці переслідують відчуття непотрібності і самотності, тому для них вкрай важливо відчувати себе значущими і бути визнаними молодим поколінням.

У чоловіків старшого віку з'являється таке поняття, як глава сім'ї, в їх уявлення про щастя в літньому віці входить таке поняття як верховенство в родині.

Відмінностей в поняттях про роль літньої людини в сім'ї та суспільстві у чоловіків різного віку, також як і у жінок, виявлено не було. Здебільшого всі вони розуміють, що це підтримка, допомога, поради, приклад, збереження традицій, згуртування сім'ї і суспільства.

Асоціації, як правило, пов'язані з несвідомим, ним важко керувати. Асоціативний ряд у чоловіків в порівнянні з показниками жінок досить негативний. Це можна пояснити тим, що жінки більш емоційні і більше включені у сім'ю.

Важливо зауважити, що у чоловіків під уявленням щастя, на відміну від жінок, з'являється поняття достатку, вони розуміють, що старше покоління повинно щось мати.

Роль літньої людини в сім'ї і чоловіки, і жінки розглядають однаково, значущих відмінностей по даному питанню не спостерігається. Вони розуміють, що це приклад, допомога, підтримка, поради, мудрість, тому що, як правило, поняття ролі дається вихованням.

З питання про роль літньої людини в суспільстві відмінностей у відповідях між чоловіками і жінками не спостерігалось. І жінки, і чоловіки розуміють, що люди похилого віку зберігають традиції, цінності та культуру.

Висновки. Виходячи з отриманих даних, можна зробити висновок, що:

– відношення до літньої людини має гендерну специфіку — жінки більш позитивно уявляють старість. Їх лякають такі моменти, як втрата краси, молодості, здоров'я, уваги, але в цілому вони більш емоційні і доброзичливі у своїх уявленнях. Чоловіки були більш критичні та більш прагматичні і менш емоційні. Для них літня людина асоціюється із занепадом сил, енергії, рухливості, активності, здоров'я та зниження можливостей кар'єрного зростання;

– відношення до літньої людини має вікову специфіку — толерантнішими виявилися люди середнього та похилого віку. Вони відзначають, що літня людина — це мудрість, стійкість, досвід, підтримка, на відміну від юнацького віку, який був більш критичним у своїх відповідях. Молоді люди ще не замислюються про перспективи старшого віку і всіляко заперечують право на його існування і уникають стикування з ним. Люди середнього віку розглядають перспективу наближення літнього віку і замислюються про це. Люди похилого віку, як правило, намагаються прийняти свій вік і знаходять в ньому позитивні аспекти.

Перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження не претендує на вичерпне рішення проблеми. Вимагає спеціального наукового осмислення і обґрунтування розробка практичних технологій по роботі зі стереотипами молодого покоління. Важливим і перспективним видається вивчення варіантів моделювання різних стратегій взаємодії з людьми похилого віку. Результати роботи дозволяють констатувати, що за певних соціально-психологічних умов, в результаті практик міжпоколінної взаємодії, спрямованих на підвищення геронтологічної грамотності, розвитку толерантного ставлення до неминучості вікових змін і прийняття старіння як природного процесу, може змінитися ставлення до старості як важливого етапу життя. Отримані результати дослідження можуть бути використані при складанні соціально-психологічних програм.

Список використаних джерел і літератури

1. Альперович В. Д. Старость. Социально философский анализ / В. Д. Альперович. — Ростов н/Д: изд-во СКНЦВШ, 1998. — 463 с.
2. Берто Д. Семейное владение и семья: трансмиссии и социальная мобильность, прослеживание на пяти поколениях / Д. Берто, И. Берто-Вьям // Социс. — 1992. — № 12. — С. 132–140.
3. Вингард Дж. Аттitudы к пожилым: культурные различия и методологические проблемы / Дж. Вингард, С. Л. Дорман // Психология зрелости и старения. — 2005. — № 3 (31). — С. 88–96.
4. Краснова О. В. «Мы» и «Они»: эйджизм и самосознание пожилых людей / О. В. Краснова // Психология зрелости и старения. — 2000. — № 3. — С. 21–35.
5. Кременчуцька М. К. Психологічні проблеми людей літнього віку / М. К. Кременчуцька // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. — 2014. — № 2 (23). — С. 143–148.
6. Кременчуцька М. К. Екзистенціальні переживання в літньому віці / М. К. Кременчуцька // Наука і освіта. — 2013. — № 7/СУХІ. — С. 48–52.
7. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Р. В. Павелків. — К.: Кондор, 2011. — 468 с.
8. Фролькис В. В. Старение и биологические возможности организма / В. В. Фролькис. — М., 1985. — 328 с.

REFERENCES

1. Alperovich, V. D. (1998). *Starost. Sotsialno filosofskiy analiz [Old age. Social philosophical analysis]*. Rostov n/D: izd-vo SKNTSVSH [in Ukrainian].
2. Berto, D. & Berto-Vyam, I. (1992). *Semeynoe vladenie i semya: transmissii i sotsialnaya mobilnost, proslezhivanie na pyati pokoleniyah [Family-owned and family: Transmission and social mobility, tracking in five generations]*. *Sotsis — Sotsis, 12*, 132–140 [in Russian].
3. Vingard, Dzh. & Dorman, S. L. (2005). *Attityudy k pozhilyim: kulturnye razlichiya i metodologicheskie problemy [Attitudes to the elderly: cultural differences and methodological problems]*. *Psihologiya zrelosti i stareniya — Psychology of maturity and aging, 3(31)*, 88–96 [in Russian].
4. Krasnova, O. V. (2000). «Myi» i «Oni»: eydzhizm i samosoznanie pozhilyih lyudey [«We» and «They»: ageism and self-awareness of older people]. *Psihologiya zrelosti i stareniya — Psychology of maturity and aging, 3*, 321–35 [in Russian].
5. Kremenchucjka, M. K. (2014). *Psyhologhichni problemy ljudej litnjogho viku [Psychological problems of elderly people]*. *Aktualjni problemy sociologhiji, psyhologhiji, pedaghoghiky — Actual problems sociology, psychology, pedagogy, 2(23)*, 143–148 [in Ukrainian].
6. Kremenchucjka, M. K. (2013). *Ekzystencialjni perezhyvannja v litnjomu vici [Existential experience in old age]*. *Nauka i osvita — Science and education, 7(CYXI)*, 48–52 [in Ukrainian].
7. Pavelkiv, R. V. (2011). *Vikova psyhologhija [Age psychology]*. K.: Kondor [in Ukrainian].

Зуева Алена Александровна

аспирант кафедри соціальної допомоги і практичної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
e-mail: zueva-alena@mail.ua

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИЧНОСТИ ПОЖИЛОГО ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме

В статье описаны представления о пожилom человеке в разновозрастных группах. Представлен анализ ассоциаций о пожилom возрасте, а также о роли и месте пожилom человека в обществе. Показано, что отношение к пожилomu человеку имеет гендерную специфику — женщины более положительно представляют старость. Их пугают такие моменты, как потеря красоты, молодости, здоровья, но в целом они более доброжелательны в своем отношении к старости. Отношение к пожилomu человеку имеет возрастную специфику — толерантными оказались люди среднего и пожилom возраста. Молодые люди еще не задумываются о перспективах в старшем возрасте и всячески отрицают право на их существование. Требуется специальное научное осмысление и обоснования разработки практических технологий по работе с возрастными и гендерными стереотипами.

Ключевые слова: старость, молодость, межпоколенное взаимодействие, стереотипы, толерантность.

Zueva A. A.,

graduate student of department of social assistance and practical psychology of Odessa I. I. Mechnikov national university

FEATURES OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SAFETY OF AN ELDERLY PERSON'S IDENTITY IN THE TRANSFORMATION OF SOCIAL RELATIONS

Abstract

The article deals with such aspects of gerontological perspective as the specifics of relationships of older people and society. The analysis of the notions of the elderly man in different age groups of men and women. The data of the author's questionnaire concerning perceptions of old age, and role and place of the elderly in society. It is concluded that the treatment of the elderly person has a gender specific — women are more positive aging and welcoming in their attitude to the elderly. The men were more critical, more pragmatic and less emotional in their judgment of the elderly.

It has been shown that the treatment of the elderly person is age specificity — tolerant people were middle-aged and elderly. They note that an elderly person — is the wisdom, perseverance, experience, support in contrast to the youth, who was more critical in their responses. Young people are not thinking about the prospects of the older and denies the right of its existence and avoid joining with them. People of middle age, considering the prospect of approaching age, and think about it. Older people tend to try to take your age and find it positive aspects.

The results allow us to state that, under certain socio-psychological conditions, as a result of practices of generations of interaction can change attitude to old age as an important stage of human life.

Key words: age, youth, generational interaction, stereotypes, tolerance.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2016

УДК 159.9

Каменская Наталья Леонидовна

кандидат психологических наук, доцент
Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
Одесса, ул. Дворянская, 2
e-mail: kamenskaya@itstep.org
ORCID ID 0000-0002-9121-3962

Иванова Майя Дмитриевна

соискатель кафедры общей психологии и развития личности
Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
Одесса, ул. Дворянская, 2
e-mail: mamaika85@inbox.ru
ORCID ID 0000-0002-1262-705X

**ТРУДОВАЯ МОТИВАЦИЯ СОТРУДНИКОВ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ
В КОНТЕКСТЕ ТРАНСГРАНИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

В статье рассматривается понятие мотивации трудовой деятельности, а также анализируются современные исследования внешних и внутренних факторов, влияющих на мотивацию труда. Также изучаются особенности содержания трудовой мотивации сотрудников таможенных органов как важной составляющей специфического труда государственного служащего, который, в свою очередь, является субъектом обеспечения трансграничной безопасности.

Ключевые слова: трудовая мотивация, скрытая трудовая мотивация, трудовая мотивация сотрудников таможенных органов.

Постановка проблемы. В условиях ключевых изменений в социальной, экономической, политической и других сферах жизнедеятельности вопрос обеспечения трансграничной безопасности приобретает одно из первостепенных значений. Основными объектами трансграничной безопасности являются личность, которая наличествует во всех видах безопасности (социальной, психологической, политической), а также государство и общество. Субъектами же обеспечения трансграничной безопасности выступают государство (в виде органов законодательной, исполнительной и судебной власти); общественные и иные организации, осуществляющие деятельность в этой области, непосредственно сами граждане. На пересечении этих линий находятся сотрудники таможенных органов, которые, с одной стороны, обеспечивают контроль за соблюдением мер таможенного регулирования, ограничений и запретов в отношении товаров, законных прав интересов граждан, что по сути дела составляет защиту национальной безопасности государств. Соответственно от грамотности, профессионализма, удовлетворенности работой сотрудников таможенных органов будет зависеть и обеспечение трансграничной безопасности, а, в свою очередь, трудовая мотивация сотрудников таможни будет являться интегративной базой успешности их деятельности. Таким образом, детальное изучение

структуры и содержания трудовой мотивации сотрудников таможенных органов позволит корректно обеспечить психологическое сопровождение их профессиональной деятельности, а также реализовать дифференцированный подход в работе с сотрудниками.

Цель исследования — проанализировать особенности трудовой мотивации работников таможенных органов.

Анализ последних исследований и публикаций. Традиционно теории трудовой мотивации разделяют на содержательные, или диспозиционные (ориентированные на анализ структуры устойчивых потребностей), и процессуальные (ориентированные на анализ ситуационных и когнитивных факторов).

К содержательным принято относить теории А. Маслоу, К. Алдерфера, Д. МакКлелланда, Ф. Герцберга, Д. МакГрегора, К. Замфир, к процессуальным — теории Б. Ф. Скиннера, С. Адамса, Э. Лока, Дж. Хэкмана и Г. Олдхема, Л. Портера и Э. Лоулера. Однако существует ряд вопросов, которые остаются малоизученными, это такие как: поиск новых путей мотивирования сотрудников на базе обширного изучения природы мотиваторов, а также расширение исследовательских методов диагностики изучаемого явления [6].

Для трудовой деятельности мотивация выступает основой для направленности действий работника, его потенциала. Мотивация также влияет на уровень адаптации, уровень удовлетворенности трудом и конкретным видом деятельности, на общий психологический фон работника.

Мотивация трудовой деятельности, как правило, делится на внешнюю и внутреннюю составляющую. Внутренние детерминанты деятельности — это познавательный интерес, высокая мотивация достижений, получение удовлетворения от самого процесса деятельности. Внешними мотиваторами являются вознаграждения в любом их виде, в том числе и фактор социального признания [3].

Ш. Ричи и П. Мартин в своей работе «Управление мотивацией» выделяют следующие мотивационные факторы, составляющие трудовой мотивации: потребность в хорошей заработной плате; в нормальных условиях работы; в четком понятном структурировании работы; в поддержании социальных контактов; в завоевании социального признания со стороны коллег; в самомотивировании; во власти; в разнообразной работе и переменах; в креативности; в самосовершенствовании и развитии как личности; в чувстве востребованности в общественно полезной работе. Как правило, для молодых работников более значимы фактор заработной платы, разнообразие и возможности карьерного роста, у работников со стажем кроме перечисленных добавляется фактор общественного признания и потребности к власти. Мощнейшим мотивационным фактором, обуславливающим удовлетворенность трудом, является ощущение занятости в социально значимом деле [8].

Конечно, на современном этапе основным видом вознаграждения является денежное, которая выступает еще и основным мотивом деятельности. А в свою очередь деньги являются средством для удовлетворения других

имеющихся потребностей. Однако при минимальном уровне материального удовлетворения в других потребностях, которые в дальнейшем, уже в качестве ключевых факторов, влияют на трудовую деятельность работника и соответственно связаны с уровнем удовлетворенности трудом. В результате в трудовую деятельность включено множество мотивов, которые определяются уровнями организации личности.

Анализ диссертационных исследований последних лет показал, что психологами изучаются самые разные факторы, которые могут оказывать существенное влияние на мотивацию трудовой деятельности, среди них такие как: пол, возраст, уровень развития интеллектуальных способностей, особенности личности, скрытые мотивы, целевая направленность трудового процесса, внешние социальные факторы (например, анализ и сравнение мотивов сотрудников государственных учреждений и частных организаций).

В диссертационном исследовании И. Н. Бондаренко показано что мотивация труда по большей части зависит от того, насколько будущая цель, достигаемый результат работы соответствует процессуальной мотивации, которая в свою очередь понимается как интерес к трудовой деятельности, потребность человека в раскрытии своего личностного потенциала в деятельности в случае желанія работника достигнуть наилучшего результата. Понятие процессуальной мотивации связано с понятием внутренней мотивации, которая обеспечивает развитие положительного эмоционального настроя человека на высокую работоспособность, деятельность и психологический комфорт в труде. В работе показано что для возникновения внутренней мотивации сотруднику таможни необходимо выбрать для себя определенное мобилизующее задание, которое будет стимулировать мотивацию достижений, и также будет соответствовать его профессиональному уровню. «Процессуальная мотивация обеспечивается положительной установкой на эффективное выполнение трудового задания и поддерживается положительным эмоциональным фоном. При наличии процессуальной мотивации сложности и ошибки в работе будут способствовать актуализации у работника стремления к поиску путей для их преодоления» [1].

Анализ результатов диссертационного исследования О. Е. Ивашко показал, что у работников частных предприятий, в сравнении с трудящимися государственных учреждений, преобладает внутренняя мотивация. В исследовании доказано, что в частных фирмах необходима разработка и внедрение эффективных психологических средств поддержания внутренних мотивов деятельности на высоком уровне. Наряду с этим в государственных учреждениях нужно содействовать развитию у работников процессуальной мотивации к профессиональной деятельности за счет улучшения системы оплаты труда, а также введения обновленных методов управления. Таким образом, «в частных организациях для развития персонала необходимо создавать условия, которые будут способствовать личностному, творческому, организаторскому, а также карьерному росту. В государственных учреждениях на первом месте среди мотиваторов стоит уровень оплаты труда, который будет определять направленность сотрудников на внутренние мотивы деятельности, а не на внешние» [2].

Также необходимо понимать, что существенными определяющими мотивации трудовой деятельности являются также скрытые мотивы трудящихся. И. Л. Соломин в своем диссертационном исследовании показал, что при изучении скрытой мотивации целесообразно воспользоваться методами психосемантики сознания. И. Л. Соломиным была разработана модель структуры скрытой трудовой мотивации, в которую входят такие составляющие, как: устойчивые внутренние потребности, интересы и увлечения, стремления, обусловленные личностными особенностями; степень удовлетворенности потребностей сегодня, в прошлом и ожидаемом будущем; состав потребностей, обусловленных текущими жизненными обстоятельствами, внешней ситуацией; мотивы трудовой деятельности; отношение к будущему, надежды, ожидания, планы и намерения; «отношение к себе, к сотрудникам и руководству, к своей организации и другим фирмам; вытесненные из сознания переживания и представления, содержание тех моментов, которые человек отрицает», о чем старается не думать, что хочет забыть. Таким образом было доказано, что «психосемантические показатели позволяют определять силу и устойчивость разных потребностей, содержание и значимость мотивов трудовой деятельности, что обеспечивает возможность анализировать составляющие мотивации у работников любой профессиональной направленности». Также И. Л. Соломиным «была обнаружена связь психосемантических показателей мотивации труда с различными социальными параметрами: возрастом, полом, должностью, уровнем развития интеллекта и определенными качествами личности» [8].

Изложение основного материала. Структура и содержание трудовой мотивации работников таможенных органов имеет свои особенности, которые связаны со спецификой государственной службы, которая проявляется в «следующих аспектах:

– по своей сути трудовая деятельность сотрудников государственных учреждений связана с общенациональными интересами и развитием общества и государства;

– высокая степень ответственности сотрудников государственных учреждений за принимаемые ими решения, контроль за их осуществлением, за результаты и, что немаловажно — последствия;

– жесткий регламент управления и дисциплины;

– задействование интеллектуального потенциала и творческих способностей в решении управленческих задач» [7].

Необходимо отметить, что «в таможенных органах существует механизм нематериального стимулирования труда, однако в такой специфической военизированной структуре он реализуется в особенной форме. Сотрудники таможни имеют право на присваивание специальных званий. Таким образом, работник таможни может не только вырасти в должности, но и повыситься в звании. Однако звания должны соответствовать должностям, а это значит, что каждая должность имеет свой потолок по званию, а за служебные правонарушения служащие таможни могут привлекаться к административной, уголовной и материальной ответственности» [4].

При такой сложности труда уровень оплаты служащих таможни заметно ниже, чем в частных структурах, а пакет социальных льгот и гарантий не всегда в полной мере компенсирует сложность и высокую значимость их профессиональной деятельности. Таким образом, данное противоречие может быть компенсировано высоким уровнем трудовой мотивации, вернее, теми ее составляющими, которые касаются внутренних потребностей личности сотрудников, а также направленности личности в целом.

Также ключевым вектором в изучении мотивации труда сотрудников таможенных органов является изучение доминирующих мотивов сотрудников с разным стажем службы.

Анализ немногочисленных исследований последних лет, касающихся изучения мотивов труда сотрудников таможни, показал, что по мере приобретения профессионального опыта у сотрудников таможни происходят значительные изменения в мотивационной сфере и динамике направленности личности. Доказано, что направленность на себя повышается, а на взаимодействие и общение снижается; повышается внутренняя мотивация «и снижается внешняя отрицательная мотивация труда; направленность на взаимодействие повышается и определяет успешность развивающей деятельности, а направленность на себя обеспечит финансовую ее сторону. У сотрудников таможни с большим стажем работы в течение профессиональной деятельности формируются ценностно-мотивационные симптомокомплексы, среди них: направленность на государственную службу (успешность профессиональной правоохранительной деятельности, высокая удовлетворенность своей профессией); направленность на ценности и деятельность (автономность, защищенность и безопасность, известность, власть, развитие культурного уровня, личностный рост, служение людям и нравственные качества; направленность на собственную выгоду (ориентация на материальный успех и успешность финансовой деятельности); направленность на процесс деятельности (успешность развивающей деятельности, высокий уровень удовлетворенности деятельностью и ориентацию на взаимодействие, общение и поддержание межличностных контактов» [5].

Выводы. В заключение необходимо отметить, что мотивация трудовой деятельности — это сложный личностный конструкт, который наряду с мотивационными факторами, имеющими высокую значимость для работника, включает в себя скрытые мотивы и потребности. Также важным и существенным является зависимость трудовой мотивации от ряда факторов, таких как возраст, стаж, уровень интеллекта, стиль управления руководителя, социально-психологический климат коллектива, в котором находится трудящийся, а также от общей направленности и целей организации. Трудовая мотивация сотрудников таможенных органов, как правило, изучается в контексте проблемы управления персоналом и повышения эффективности труда, вне учета личностных психологических факторов, во главе которых содержание мотивации труда и направленность личности сотрудников таможни.

Список использованных источников и литературы

1. Бондаренко И. Н. Личностные детерминанты процессуальной мотивации трудовой деятельности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03 / Бондаренко Ирина Николаевна. — Москва: ГАУГН, 2010. — 188 с.
2. Ивашко О. Е. Мотивация персонала государственных учреждений и частных фирм: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Ивашко Олеся Евгеньевна. — Санкт-Петербург: СПбГУ, 2006. — 199 с.
3. Каверин С. Б. Мотивация труда / С. Б. Каверин. — М.: Институт психологии РАН, 1998. — 223 с.
4. Кухаренко В. Б. Управление модернизацией таможенной службы: монография / В. Б. Кухаренко. — М.: РИО РТА, 2008. — 244 с.
5. Манойлов С. В. Мотивы и акмеологическая направленность в профессиональной деятельности таможенников: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Манойлов Сергей Васильевич. — Санкт-Петербург: ЛГУ, 2004. — 202 с.
6. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы: учеб. пособие / Е. П. Ильин. — СПб.: Издательство «Питер», 2000. — 512 с.
7. Рогачева К. Б. Проектные предложения по совершенствованию мотивации трудовой деятельности в таможенных органах / К. Б. Рогачева // Молодой ученый. — 2015. — № 4. — С. 415–417.
8. Ричи Ш., Мартин П. Управление мотивацией: учеб. пособие / Ш. Ричи, П. Мартин; пер. с англ. под ред. проф. Е. А. Климова. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 399 с.
9. Соломин И. Л. Психосемантический подход к исследованию трудовой мотивации: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03 / Соломин Игорь Леонидович. — Санкт-Петербург: РГПУ, 2009. — 179 с.

REFERENCES

1. Bondarenko I. N. (2010) Lichnostnyie determinanty protsessualnoy motivatsii trudovoy deyatel'nosti [Personal determinants of procedural motivation of labor activity]. *Candidat's thests*. Moscow: GAUGN [in Russian].
2. Ivashko O. E. (2006) Motivatsiya personala gosudarstvennyih uchrezhdeniy i chastnyih firm [Motivation of staff of public institutions and private firms]. *Candidat's thests*. Sankt — Peterburg: SPbGU [in Russian].
3. Kaverin S. B. (1998) *Motivatsiya truda*. [Motivation of work]. Moscow: Institut psihologii RAN [in Russian].
4. Kuharenko V. B. (2008) *Upravlenie modernizatsiey tamozhennoy sluzhbyi*. [Management modernization of customs]. Moscow: RIO RTA [in Russian].
5. Manoylov S. V. (2004) Motivy i akmeologicheskaya napravlen'nost v professionalnoy deyatel'nosti tamozhennikov [Motives and akmeologicheskaja orientation in professional work of customs officers]. *Candidat's thests*. Sankt-Peterburg: LGU [in Russian].
6. Ilin E. P. (2000) *Motivatsiya i motivyi*. [Motivation and motives]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
7. Rogacheva K. B. (2015) Proektnyie predlozheniya po sovershenstvovaniyu motivatsii trudovoy deyatel'nosti v tamozhennyih organah [Proposals for improving the motivation of labor activity in customs bodies]. *Molodoy uchenyy*. — *Young scientist*, 4, 415–417 [in Russian].
8. Richi Sh., Martin P. (2004) *Upravlenie motivatsiey* [Motivation management] (E. Klimova, Trans). Moscow: YuNITI-DANA [in Russian].
9. Solomin I. L. (2009) Psihosemanticheskiy podhod k issledovaniyu trudovoy motivatsii [Psychosemantic approach to the study of motivation]. *Candidat's thests*. Sankt-Peterburg: RGPU [in Russian].

Каменська Наталія Леонідівна

кандидат психологічних наук, доцент

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іванова Майя Дмитрівна

здобувач кафедри загальної психології та розвитку особистості

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

**ТРУДОВА МОТИВАЦІЯ СПІВРОБІТНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ
У КОНТЕКСТІ ТРАНСКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ**

Резюме

У статті розглядається поняття мотивації трудової діяльності, а також аналізуються сучасні дослідження зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на мотивацію праці. Також вивчаються особливості змісту трудової мотивації співробітників митних органів як важливої складової специфічної праці державного службовця, який, в свою чергу, є суб'єктом забезпечення транскордонної безпеки.

Ключові слова: трудова мотивація, прихована трудова мотивація, трудова мотивація співробітників митних органів.

Kamenskaya N. L.

Ph.D. psychological science, Associate Professor

Odessa National I. Mechnikov University

Ivanova M. D.

Competitor of the Department of General Psychology and personality development

Odessa National I. Mechnikov University

**LABOR MOTIVATION OF CUSTOMS OFFICIALS IN THE CONTEXT
OF TRANSBOUNDARY SAFETY**

Abstract

The article discusses the concept of motivation of labor activity, analyzes the doctoral research of recent years in which psychologists studied a variety of factors that influence the motivation of labor activity, such as: gender, age, level of development of intellectual abilities, expression of different personality traits, ulterior motives, goal orientation labor process, external social factors (for example, analysis and comparison of the motives of public institutions and private companies workers), etc. In the context of radical changes in the political, economic, social and other spheres of life problem of transboundary safety becomes one of the primary importance. Customs officials are subject to the provision of transboundary safety. This article examines studies of the content of labor motivation of customs officials as an important component of a particular public servant labor.

Key words: labor motivation, hidden labor motivation, labor motivation of customs officials.

УДК 159.94+159.937]-07:656.13–051

Кабанцева Анастасия Валерьевна

аспирант Украинской инженерно-педагогической академии (г. Харьков),
младший научный сотрудник Государственного учреждения
«Научно-практический медицинский реабилитационно-диагностический
центр МЗ Украины» (г. Константиновка, Донецкая область)
e-mail: avk111–111@ukr.net
ORCID ID 0000–0001–7678–6052

**ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КРИТЕРИЕВ
НАДЕЖНОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ВОДИТЕЛЕЙ АВТОТРАНСПОРТА**

В статье приведены статистические данные произошедших аварий на дорогах Украины за последний год, подтверждающие тенденцию их роста, что не может не вызывать тревогу у специалистов медико-психологической сферы. Обоснована и экспериментально представлена актуальность исследований в области надежности специалистов, в частности водителей автотранспорта. Проанализированы выполненные исследования в данном вопросе и сформулированы методологические основы для разработки критериев оценки надежности профессионала.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, водитель автомобильного транспорта, надежность, критерии психологической надежности.

Постановка проблемы. Анализ статистики аварийности на дорогах за период 2015 года свидетельствует о большом росте ДТП, увеличении количества пострадавших и случаев с летальным исходом. За первые 9 месяцев 2015 года в нашей стране произошло 17312 аварий, в которых были пострадавшие и погибшие, а именно: пострадавших — 21708 человек, погибших — 2661. Главной причиной ДТП стало превышение скорости. Также аварии происходили из-за нарушения правил маневрирования, некачественного дорожного покрытия, управления транспортным средством в нетрезвом состоянии, нарушения правил проезда пешеходного перехода, несоблюдения дистанции.

Главная причина аварий — это человеческий фактор. При адекватной реакции водителя автомобильного транспорта на ситуацию в большинстве случаев дорожно-транспортное происшествие можно было предупредить или избежать вовсе.

Профессиональная деятельность водителя связана с высокой ответственностью, большой ценой ошибок, наличием риска здоровьем и жизнью личной и окружающих. Следовательно, исследование надежности водителей автотранспорта является актуальным сегодня.

Анализ исследований и публикаций. Проблема надежности человека была и остается актуальной, имеет много различных научных исследований и разработок в инженерной психологии.

Профессия водителя пассажирского автотранспорта находится в двух системах: Человек — человек (постоянный информационный контакт с

пассажирами) и «Человек — техника» (деятельность, связанная с управлением транспортного средства).

Система «Человек — техника» включает в себя большое количество профессий и специальностей. К этой системе относятся профессии, специфика которых связана с манипуляциями и постоянным контактом с техническим оборудованием. Основная характеристика — это непосредственное или опосредованное оперирование объектами во время рабочей смены. Следовательно, трудовому персоналу данной категории необходимо иметь определенный уровень развития когнитивных процессов (оперативная память, переключаемость внимания, пространственно-образное мышление), психофизиологических характеристик (слух, зрение, скорость реакции, устойчивость к монотонии и физическим нагрузкам).

Выбирая профессию водителя, человек должен четко осознавать, что данный вид деятельности очень ответственный, потому что от качества выполнения профессиональных функций зависят жизни людей, психологическое благополучие в обществе и доверие населения к обеспечению национальной безопасности.

В большинстве инженерно-психологических работ, посвященных исследованию проблемы надежности человека-оператора (или коллектива) в человеко-машинных системах, при определении понятия «надежность» делается акцент на понимание запаса прочности [5].

В работах В. Д. Небылицина надежность выделяется в качестве первоочередной проблемы психологии с исследованием натуральных, природных и социальных факторов. Автор указывает, что проблема надежности человека всегда является проблемой индивидуальных различий. Особую роль играют «психофизиологические факторы личности». В индивидуализированной надежности человека при выполнении операторской деятельности характеристики индивида выражаются в его способности сохранять оптимальный уровень необходимых качеств. Такими качествами являются: работоспособность, бдительность, помехоустойчивость на протяжении рабочей смены, как в нормальных условиях, так и при возникновении различных помех [4].

Как известно, надежность выполнения работы человека-оператора связана с категорией эффективности деятельности, влияя на ее результирующие показатели, отражая процессуальную характеристику качества. При определенных условиях снижение надежности трудового процесса может существенно отразиться на конечных результатах деятельности.

Для изучения надежности человека-оператора, ее влияния на эффективность и качество работы конкретной системы управления необходимо исследование тех факторов, которые характеризуют процессуальные особенности операторской деятельности и функциональные проявления трудовой активности человека в этих условиях.

Основными критериями надежности Бодров В. А. обозначает отказ и ошибку. Понятие «отказ» рассматривается как прекращение выполнения действий или деятельности в целом. В свою очередь, ошибка — это неправильное действие или нарушение инструкции, что приводит к отклонению

в работе управляемой техники (или человека), превышая или снижая установленные нормы [2].

Актуальным выступает вопрос о том, что именно считать отказом при выполнении деятельности человека. Данная проблема имеет особый интерес для теории надежности, так как от характера определения этого показателя зависит сама оценка надежности оператора. Отказ в узком значении определяется прекращение деятельности, вследствие возникновения функционального, психофизиологического или органического, обратимого или даже необратимого состояния или процесса в церебральной, сенсорной, моторной сферах человека (нарушение сознания, психические расстройства, высокий порог боли, клиническая или биологическая смерть). Более рациональное толкование (в широком смысле понятия): отказ — это действие, вследствие которого происходит снижение или ухудшение эффективности протекания рабочего процесса. Широкое понимание определения отказов позволяет разделить их на две группы: окончательные и переходящие. Первую группу составляют отказы узкого смысла, вторую — отказы, которые длятся определенное время, после чего возможно возвращение к нормальной деятельности, но представленное деление не всегда совпадает с их классификацией по важности [4].

Оценка надежности человека имеет большое значение при проведении профессионального отбора и допуска специалистов к выполнению профессиональной деятельности. Профессиональный отбор зависит от уровня и качества обучения, компетентности, протекания адаптационного периода к новой деятельности, требований психофизиологических параметров, соотношения факторов риска на предприятии (вероятность аварий и катастроф).

Основу экспертного заключения составляет оценка профессиональной пригодности. Как известно, профотбор происходит по нескольким направлениям, которые включают медицинские показатели, физическую подготовку, уровень образованности, а также сам психологический отбор или психологическое обследование. Требования к психологическому отбору, к его критериям определяются особенностями профессиональной специфики. Определить эту специфику помогает профессиограмма.

Система признаков, описанных в профессиограмме, определяет перечень норм и требований к физической и психологической подготовке, состоянию здоровья специалиста. Благодаря психограмме определяются акценты по нагрузке психофизиологических функций, а также к личностным особенностям работника-специалиста [3].

При психологическом отборе могут рассматриваться такие черты человека, как ответственность, решительность, пунктуальность, настойчивость, чувство коллективизма, честность, справедливость, смелость. В большом количестве профессий важную роль играют организаторские способности, умение руководить, планировать работу и обязательно требовать ее выполнение. При выборе любой сферы деятельности важна мотивация и степень осознанности выбора специальности. В профессиях операторского профиля актуальны эмоциональная устойчивость, определенные психические и психомоторные качества, которые должны быть развиты на определенном

уровне. Главным вопросом психологического отбора выступает адекватность диагностического комплекса: объем, качество, длительность проведения и обработки применяемых методик; разносторонность изучения параметров с целью определения уровня развития качеств и объективизации состояния человека. Правильно разработанный диагностический комплекс помогает определить возможности компенсации и подбора определенного стиля деятельности для респондентов [3].

Одним из условий отбора выступает временной показатель проведения, за короткий промежуток времени можно получить максимум информации. То есть данная цель достигается при помощи применения экспресс-методов, но важно отметить, что необходимо оценивать не только конечный результат, но и динамику его получения, с неоднократным его повторением, что предоставит возможность разработать индивидуальную норму. Обязательно нужно учитывать тот факт, что динамика формирования навыков может ввести в заблуждение эксперта, если число измерений будет недостаточным. Также важную информацию для профессиональной пригодности несут сведения о прошлом профессиональном опыте, о возрасте испытуемых, стиле жизни [3]. На сегодняшний день имеются много вопросов по разработке диагностического минимума, подбора психодиагностических методик и методов, их адекватности, а также самой организации проведения профессионального отбора водителей пассажирского автотранспорта для осуществления ими высококачественной профессиональной деятельности.

Оценка надежности водителя, как при проведении профотбора, так и при экспресс-диагностике, будет эффективна и достоверна только тогда, когда будут четко выработаны диагностические критерии, чего не существует сегодня в теории и практике безопасности дорожного движения.

Цель статьи: изучить эмоциональное состояние и личностные качества водителей-профессионалов, на основе проведенного исследования разработать методологические основы для формирования критерия надежности.

Изложение основного материала. В исследовании приняло участие 96 водителей-профессионалов. При выполнении работы реализованы следующие методы: анализ документов, психодиагностика, профессиография, методы математической статистики. Психодиагностика респондентов проводилась по разработанному комплексу методик, который предоставил возможность разностороннего исследования проблемы. В комплекс вошли методики: метод цветового выбора М. Люшера, диагностика нервно-психического напряжения Т. А. Немчина, опросник структуры темперамента В. М. Русалова, пятифакторный опросник личности «Большая пятерка», методика исследования индивидуальных особенностей восприятия (полезависимость-полenezависимость) Т. П. Зинченко, таблицы Горбова — Шульте, «Шкалы» Б. Л. Покровского, «Словесный лабиринт» А. Лачинс, «Запоминание 10 слов» О. Р. Лурия, оценка зрительно-моторной реакции. Обработка данных происходила при помощи пакета статистических программ «MedStat».

Анализ результатов проведенного исследования дал возможность установить нарушения когнитивных процессов водителей и выявить их несоответствие профессиональным требованиям (табл. 1).

Таблица 1

Нарушение когнитивных показателей у водителей-профессионалов

Показатели диагностики	Процентное соотношение от полной выборки
Нарушение восприятия	45 %
Нарушение памяти	43 %
Ригидность мыслительных процессов	36 %
Снижение скорости зрительно-моторных реакций	25 %
Нарушение эмоциональной сферы	16 %
Снижение функции внимания	15 %

При исследовании у контингента выявлены наибольшие нарушения восприятия, памяти, мыслительных процессов, около четверти водителей имеют сниженную зрительно-моторную реакцию. Согласно психограмме, представленные показатели являются значимыми для данной категории специалистов, но проведенная диагностика показывает, что транспортным средством управляют водители с сомнительной надежностью выполнения профессиональной деятельности, тем самым рискуя своей жизнью и жизнью окружающих.

Анализ абсолютных и относительных данных психодиагностики показал нарушения эмоциональной и личностной сфер у водителей с преобладанием негативной тенденции в личностной организации (табл. 2).

Таблица 2

Нарушения показателей эмоционального состояния и личностных особенностей у водителей

Показатели диагностики	Процентное соотношение от полной выборки
Низкий уровень предметной эргичности	21.2 %
Низкий темп поведения	14.9 %
Низкий уровень пластичности	17 %
Высокий уровень эмоциональности	10.6 %
Депрессивность	4.3 %
Эмоциональное напряжение и стресс	14.9 %

Часть контингента с выявленными нарушениями по рассмотренным индивидуально-психологическим особенностям входят в группу риска, и эти специалисты склонны к ошибочным действиям, что несет нарушения благоприятной обстановки на дороге и опасность для участников дорожного движения.

Также в исследовании определялись корреляционные связи между показателями эмоциональной уравновешенности и стажем водительской деятельности респондентов. Значимые связи ($p > 0,05$) установлены между стажем деятельности и эмоциональностью ($r = 0,380$), стажем работы и социальной эмоциональностью ($r = 0,468$), стажем и экстраверсией ($r = -0,294$).

Стаж работы, как правило, связывают с накоплением у человека профессионального опыта, формированием у него комплекса взаимосвязан-

ных профессионально важных качеств, операционализацией психических функций в соответствии со спецификой решения профессиональных задач. Однако под влиянием неблагоприятных факторов в некоторый момент времени профессиональной деятельности могут проявиться и деструктивные тенденции.

Благодаря таким тенденциям объясняется обратная связь между стажем работы и проявлением профессионально важных качеств, как полнезависимость, высокое переключение внимания, эффективность функционирования оперативной памяти. Исходя из данных проведенного исследования, можно утверждать, что в качестве одного из деструктивных факторов выступает повышенный уровень эмоциональности водителей, который вызывается накоплением негативных переживаний в связи с неполноценной организацией процесса труда, напряжением деятельности и общения.

Нами проведено исследование с получением максимального количества данных, но главной задачей изучения надежности человека в трудовой деятельности выступает разработка четких критериев, которые были бы адекватными при решении данной проблемы. Основываясь на проведенном анализе полученных экспериментальных данных, критерии оценки надежности должны учитывать определенные параметры:

- активность (сбалансированность процессов возбуждения и торможения, сохранение высокой работоспособности в течение всей рабочей смены);
- общая психофизиологическая готовность;
- эмоциональная устойчивость;
- точность действий;
- быстродействие;
- переключаемость;
- стабильность — помехоустойчивость;
- безошибочность (выполнение работы без отклонений, как на уровне отдельной операции, так и в целом);
- компетентность (профессиональное мастерство);
- профессиональная мотивация.

Комплексное изучение надежности даст возможность объективно оценить преобладающий уровень состояния здоровья работающего человека, выявить существующие патологии, что позволит раньше начать лечебно-профилактическую работу и тем самым повысить профессиональную трудоспособность и безопасность выполняемой деятельности.

Выводы и перспективы дальнейших исследований:

1. Целью оценки профессиональной надежности специалиста выступает определение ресурсов человека и разграничение нормы и патологии. Реализация последнего возможна только при учете ключевых параметров надежности, которые взаимосвязаны и в значительной степени отражают состояние здоровья, индивидуально-психологические особенности личности. При диагностировании уровня надежности водителей автотранспорта необходимо учитывать своеобразие решаемых водителем профессиональных задач и условия деятельности.

2. В результате проведенного исследования установлено, что почти четверть водителей, принявших участие в исследовании являются потенциально ненадежными к выполнению профессиональной деятельности по психологическим показателям, около 6 % — полностью не готовы к выполнению своих должностных обязанностей. Анализ полученных данных говорит о важности внедрения как медицинского, так и четко регламентированного психологического контроля водителей пассажирского автотранспорта.

3. Перспективными исследованиями выступает разработка критериев надежности, основанных на комплексном подходе (с учетом медицинских и психологических показателей), которые будут основой для организации полноценного психологического отбора, что приведет к профилактике отказов в профессиональной деятельности.

Список использованных источников и литературы

1. Батаршев А. В. Диагностика профессионально важных качеств / А. В. Батаршев, И. Ю. Алексеева, Е. В. Майорова. — СПб.: Питер, 2007. — С. 12–18.
2. Бодров В. А. Психология и надежность: человек в системах управления техникой / В. А. Бодров, В. Я. Орлов. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 1998. — С. 6–35.
3. Марищук В. Л. Критерии профессиональной пригодности в отборе / В. Л. Марищук // Психология работы с персоналом в трудах отечественных специалистов / Под ред. Л. В. Винокурова. — СПб.: Питер, 2001. — С. 263–267.
4. Небылицын В. Д. Надежность работы оператора в сложной системе управления [Электронный ресурс] / В. Д. Небылицын. — М.: Инженерная психология, 1964. — С. 110–113. — Режим доступа: <http://psychologylib.ru/books/item/f00/s00/z0000038/st018.shtml>
5. Сарычев С. В. Социально-психологические аспекты надежности группы в напряженных ситуациях совместной деятельности / С. В. Сарычев, А. С. Чернышев. — Курск: Изд-во КГПУ, 2000. — С. 5–18.

REFERENCES

1. Batarshchv A. V., Alekseeva A. V., Majorova E. V. (2007). *Diagnostika professional'no vagnuh kachestv [Diagnosticsof professionally important qualities]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
2. Bodrov V. A., Orlov V. I. (1998). *Psihologiai nadezhnost': chelovek v sistemah upravleniia tehnikoj [Psychology and reliability: People in machine control systems]*. Moscow: Izd-vo «Institut psihologii RAN» [inRussian].
3. Marishyuk V. L. (2001) *Kriterii professional'no jprigodnosti v otbore. Psihologia raboty s personalom v trudahotechestvenny ih specialistov [The criteria for suitability in the selection. Psychology of work with the staff in the works of domestic experts]*. L. V. Vinokurov. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
4. Nebyilicyin V. D. (1964) *Nadezhnost' raboty i operatora v slozhnoj sistemy pravleniia [The reliability of the operator in a complex control system]*. Moscow: Inzhenernaja psihologija. Retrieved from <http://psychologylib.ru/books/item/f00/s00/z0000038/st018.shtml> [in Russian].
5. Saryichev S. V., Chernyishev S. V. (2000) *Social'no-psihologicheskia spekyti nadezhnosti gruppyi v napriazhennyih sitaciah sovместnoj deiatel'nosti [Socio-psychological aspects of reliability group in intense situations of joint activities]*. Kursk: Izd-vo KGPY [inRussian].

Кабанцева Анастасія Валеріївна

аспірант Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків), молодший науковий співробітник Державного закладу «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний Центр МОЗ України» (м. Костянтинівка, Донецька область)

**ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ КРИТЕРІЇВ
НАДІЙНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВОДІЇВ
АВТОТРАНСПОРТУ**

Резюме

У статті наведено статистичні дані аварій на дорогах України за останній рік, які підтверджують тенденцію до їх зростання, що не може не викликати тривогу у спеціалістів медико-психологічної сфери. Обґрунтована та експериментально підтвержено актуальність дослідження в області надійності спеціалістів, окремо водіїв автотранспорту. Проаналізовані виконані дослідження у даному напрямку і сформульовані методологічні основи для розробки критеріїв оцінки надійності професіонала.

Ключові слова: професійна діяльність, водій автомобільного транспорту, надійність, критерії психологічної надійності.

Kabantseva A. V.

post-graduate of The Engineering and Pedagogical Academy (Charkov), Practicing psychologist, junior research worker of The State Institution «Scientific practical medical rehabilitating diagnostic centre of the ministry of health of Ukraine» (Konstantinovka, Donetsk region)

**THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL CRITERIA IDENTIFICATION
OF PUBLIC TRANSPORT DRIVERS' PROFESSIONAL ACTIVITY
AND RELIABILITY ESTIMATION**

Abstract

Psychological reliability support for working people and human organism stability regulation, its stabilizing mechanism are still not investigated adequately. Some scientists have published only the works about human reliability manifestation phenomena formation, in particular, about perception constancy phenomenon, strategic informational reference point search usage, adequate psychological image formation and its specific regulation activity, attention selectiveness in the situations of informational uncertainty.

Distinct valuation of psychological reliability relies on personal temper characteristics, individual mental features and psychic state during some specific period of time. All these factors allow a worker to do his professional duties in a professional manner and trouble-free, to react adequately in a case of the emergency situation, to do his work in steady-state stress or overwork situation.

As a result of our investigation it was determined that 25 % public transport drivers are potentially unreliable during their professional activity, 6 % of them are absolutely unable to do their professional duties at the moment. The analysis of the obtained data shows us the importance of both medical and psychological public

transport drivers' examination. It is necessary to provide expert estimation of public transport drivers' professional readiness.

Key words: professional activity, public transport driver, reliability, psychological reliability criteria.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2016

УДК 159.923.2:316.46–053.01

Каменська Наталія Леонідівна

доцент кафедри загальної психології та психології розвитку
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
e-mail: kamenskaya@itstep.org
ORCID 0000–0002–9121–3962

Кременчуцька Маргарита Костянтинівна

доцент кафедри соціальної допомоги та практичної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
e-mail: mkk@ukr.net
ORCID 0000–0002–8588–1016

**РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК ПРОГНОСТИЧНА
КОМПОНЕНТА ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ**

Стаття висвітлює проблему місця соціального інтелекту в структурі професійно важливих якостей фахівця. Соціальний інтелект розглядається не тільки як основа соціалізації та адаптації в сучасному суспільстві, але і як необхідна умова успішного оволодіння професійними навичками. Надано результати аналізу моделі, що пов'язує соціальні складові інтелекту студентів, що здобувають вищу освіту, та успішності їх навчальної діяльності (як квазіпрофесійної) з очікуваною професійною успішністю. Підкреслено глибоку значимість включення в процес освіти і підготовки фахівців (особливо сфери «людина — людина») компонентів, що стимулюють розвиток соціального інтелекту.

Ключові слова: соціальний інтелект, професійно важливі якості, фахівець, психолог, успішність.

Постановка проблеми. Соціальна реальність висуває на передові позиції професії, що вимагають від людей підприємливості, ініціативності та соціальної компетентності. У зв'язку з цим все більш актуальним стає компетентнісний підхід до підбору, навчання і розстановки кадрів. Це дозволяє розглядати соціальний інтелект не тільки як основу соціалізації та адаптації в сучасному суспільстві, але і як необхідну умову успішного оволодіння професійними навичками фахівця та адаптації в професійному середовищі.

Уявлення про соціальний інтелект в зарубіжній психології дані в роботах Г. Айзенка, Г. Гарднера, Дж. Гілфорда, Г. Оллпорта, М. Саллівена, Р. Стернберга, Е. Торндайка та ін. Серед вітчизняних вчених слід виділити Н. А. Амінова, Ю. Н. Ємельянова, Н. А. Кудрявцеву, Е. Л. Носенко, Л. І. Уманського, О. І. Власову, якою вперше проведено системне дослідження онтогенетичного розвитку соціальних здібностей особистості як базового психологічного потенціалу забезпечення її ефективного розвитку та самореалізації в сфері суб'єкт-суб'єктних взаємин.

Актуальність проблематики обумовлена тим, що практично відсутні роботи, які висвітлюють роль даного феномена в процесі становлення фахів-

ця. Експериментальних досліджень у цій області соціального інтелекту явно недостатньо. У багатьох роботах як вітчизняних, так і зарубіжних психологів як основний предиктор успішності будь-якого виду діяльності досі розглядається загальний інтелект (наприклад, теорія однофакторного інтелекту («теорія *g*») Ч. Спірмена). Однак спираючись на роботи таких дослідників інтелекту, як Дж. Гілфорд, Г. Гарднер, Р. Стернберг, можна стверджувати, що інтелект — це багатовимірна структура, складові частини якої можуть неоднаково корелювати з успішністю в різних видах діяльності.

Для прогнозу успішності майбутнього фахівця існують критерії, які виявляються через діагностику професійно важливих якостей, проте до теперішнього часу в перелік діагностованих якостей не включена діагностика соціального інтелекту.

Так, вимоги до особистості практикуючого психолога щодо його професійної діяльності в психологічній літературі представлені у вигляді списків професійно важливих якостей (ПВК), але ніхто не розглядав соціальний інтелект як один з критеріїв професійного відбору майбутнього психолога-фахівця за допомогою професійної орієнтації. На даний час місце соціального інтелекту в системі професійно важливих якостей психолога не визначено, хоча ділова та міжособистісна комунікація є професійною функцією і займає до 90 % його робочого часу. Звичайно, для психолога соціальний інтелект не є єдиним критерієм професійної придатності, а служить професійно важливою якістю для психолога-практика і є обов'язковим для психолога-теоретика.

Саме тому дослідницька проблема роботи полягає у вивченні феномена соціального інтелекту як прогностичної компоненти успішності професійної діяльності студентів.

Розробка даного питання так само актуальна потенційною можливістю прогнозування успішності трудової діяльності на стадії професійної підготовки, що в свою чергу обумовлено потребами самого освітнього процесу. Сучасна система професійної освіти повинна орієнтуватися на таку організацію роботи, при якій стає можливою не тільки актуалізація потенційного стану рівня соціального інтелекту майбутнього фахівця, а й формування вже в ході навчання у вузі основних змістовних і динамічних характеристик конструктивної спрямованості розвитку здатності до ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації.

Мета статті — надати результати прогностичних можливостей соціального інтелекту студентів, які обрали своєю спеціальністю психологію.

Результати дослідження. Дослідження проводилося на базі Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Вибірку склали 50 студентів віком від 20 до 24 років, які були поділені на дві підгрупи. У першу підгрупу увійшли 25 осіб, що навчаються в рамках спеціалізації «магістр», у другу підгрупу увійшли 25 осіб, що навчаються в рамках спеціалізації «спеціаліст».

У роботі використовувалися методика «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда і О. Саллівена, культурно-вільний тест на інтелект (CFIT) Р. Кетте-

ла, метод експертних оцінок на основі методики «Особистісний диференціал» Ч. Осгуда.

Оскільки випробовуваними були студенти психологічного факультету, то розглядалася успішність їх навчальної діяльності, як квазіпрофесійної, шляхом зіставлення сесійних оцінок студентів та експертних оцінок успішності їх навчальної діяльності.

Для багатовимірного аналізу була визначена загальна модель дослідження (рис. 1).

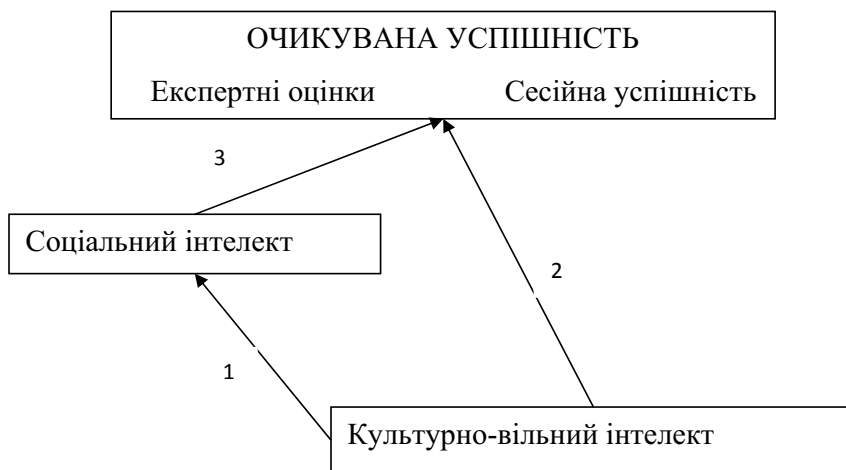

Рис. 1. Модель багатовимірного дослідження

Для виділення основних факторів, які детермінують той чи інший параметр відносно інших показників, був застосований метод головних компонент — один з методів дослідження структури і зниження розмірності простору змінних. Призначено для лінійного перетворення великої кількості вихідних змінних, що корелюють між собою, у кілька некорельованих показників, що полегшує подальший аналіз даних. Стратегія використання передбачає, що діагностичну модель можна створити шляхом апроксимації геометричної структури множини об'єктів в просторі вихідних ознак.

Результати надані у візуальному представленні. На рис. 2 представлена близькість показників інтелекту у психологів-магістрів і психологів-спеціалістів.

Беручи до уваги структуру соціального інтелекту, представлену в моделі Дж. Гілфорда, можна сказати, що магістри та спеціалісти розрізняються за способами реалізації соціальних компетенцій.

Здатності передбачати наслідки поведінки у спеціалістів краще. Здатність передбачати наслідки поведінки на основі аналізу реальних ситуацій спілкування передбачає можливість розпізнавання почуттів, думок, намірів учасників комунікації. Такі люди вміють орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії і знання нормо-рольових моделей і правил, що регулюють поведінку людей.

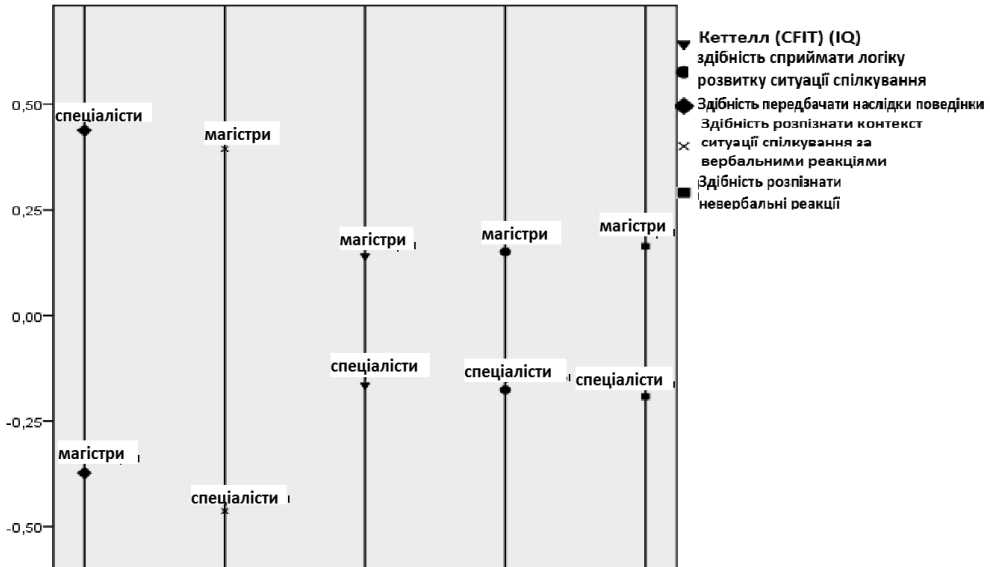

Рис. 2. Простір характеристик інтелекту для магістрів та спеціалістів

Здатності розпізнавати контекст ситуації спілкування по вербальних реакціях більше розвинені у магістрів.

Можна припустити, що на розвиток соціального інтелекту відкладає відбиток професійно-орієнтоване навчання. Для магістрів це теоретико-педагогічна спрямованість, а для спеціалістів — прикладна спрямованість.

На рис. 3 представлена близькість показників інтелекту для встигаючих та відстаючих студентів.

Беручи до уваги структуру соціального інтелекту, представлену в моделі Дж. Гілфорда, можна сказати, що такі студенти розрізняються за способами реалізації соціальних компетенцій.

Встигаючі студенти більш здатні розпізнавати невербальні реакції. Крім того, рівень розумових здібностей (культурно-вільного інтелекту) у них вище. Відстаючі студенти більш здатні розуміти логіку розвитку ситуацій спілкування. За іншими характеристиками відмінності незначні.

Невербальні реакції включають в себе міміку, жести, пози та інші елементи експресії. Можна припустити, що тут на розвиток соціального інтелекту відкладає відбиток професійно-орієнтоване навчання. Що стосується переваги відстаючих, то очевидно, що прагнення не бути відрахованими з ВНЗ робить їх більш чутливими до ситуацій поведінки. Шляхом логічних умовиводів вони можуть добудовувати невідомі, відсутні ланки в ланцюзі цих взаємодій, пророкувати, як людина поведе себе надалі, відшукувати причини певної поведінки.

На рис. 4 представлена близькість експертних оцінок для магістрів та спеціалістів.

Не всі оцінки експертів носять фактичний характер, але все ж деякі оцінні прикметники відносяться до певної групи. Так, найчастіше педаго-

ги вважають спеціалістів чуйними, але такими, що несправедливо реагують на навчальні взаємини з педагогами, та нещирими.

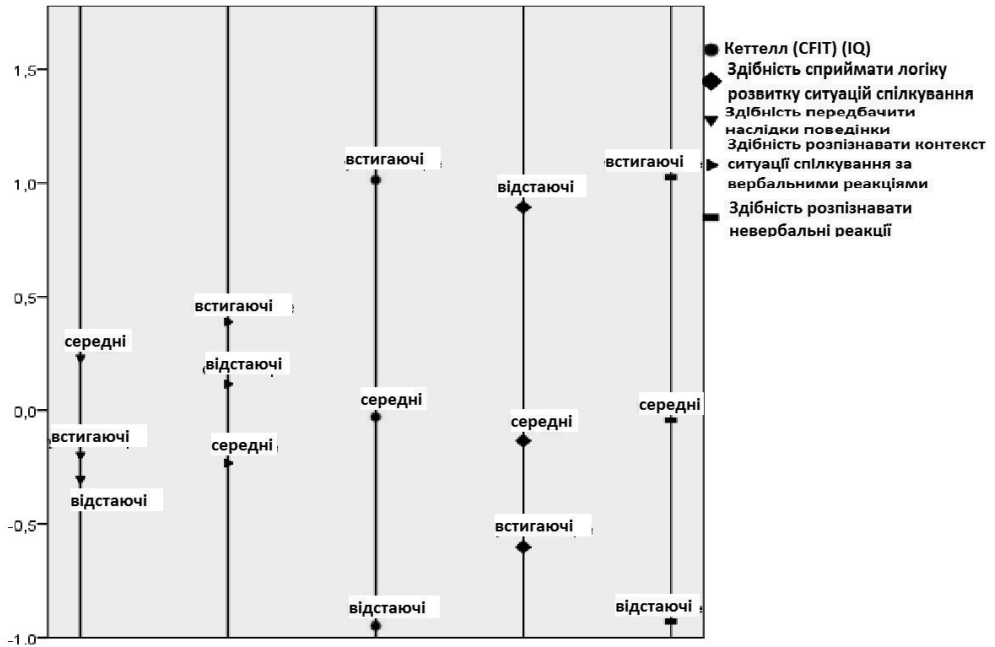

Рис. 3. Простір характеристик інтелекту для встигаючих та відстаючих студентів

Магістрів педагоги вважають справедливими та більш чесними, але черствими. Все ж таки академічна (теоретична) психологія не припускає емоційного реагування.

На рис. 5 представлена близькість експертних оцінок для успішних (встигаючих) і неуспішних (відстаючих) студентів.

В принципі оцінки експертів по відношенню до успішних та неуспішних студентів діаметрально протилежні, але якщо брати до уваги «середнячків», то чітка диференціація проходить за категоріями «черствий-чуйний», «справедливий-несправедливий», «чесний-нещирий».

Експерти, характеризуючи успішних, частіше застосовують оцінки «справедливий, чесний, але черствий». Це в більшості своїй збігається з характеристиками магістрів, які і складають більшість добре успішних студентів.

Невстигаючих студентів експерти оцінюють як несправедливих, нещирих, але чуйних. Емоційні характеристики збігаються з характеристиками фахівців, оскільки більшість середньо- і неуспішних — це фахівці.

Висновки. Підводячи підсумки даного аналізу, можна сказати, що:

1. Соціальний інтелект досить добре розвинений у всіх студентів-психологів, оскільки є професійно-важливою якістю психолога. Але є певні відмінності в його характеристиках. Академічна психологія припускає

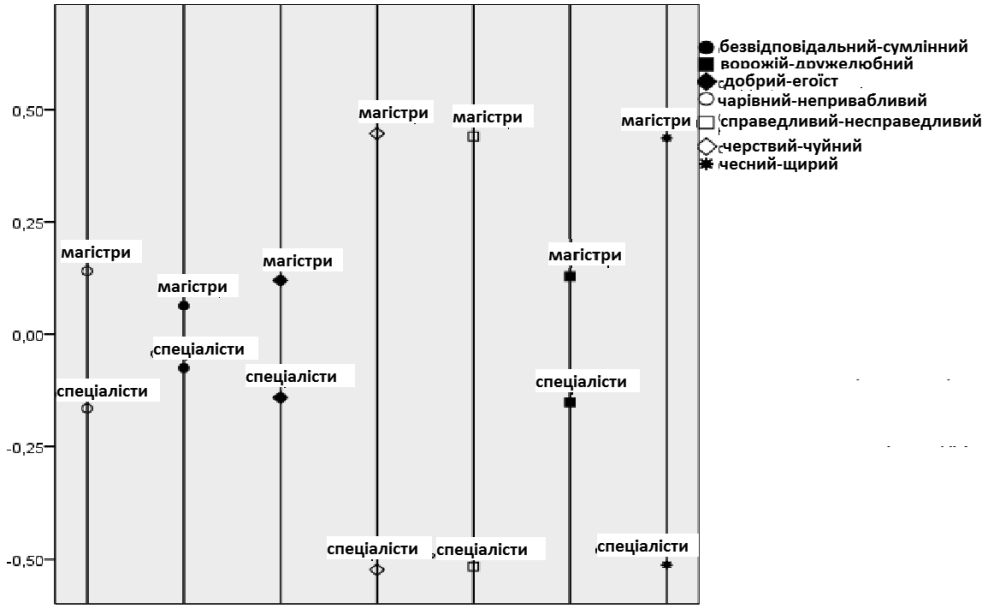

Рис. 4. Простір експертних оцінок для магістрів та спеціалістів

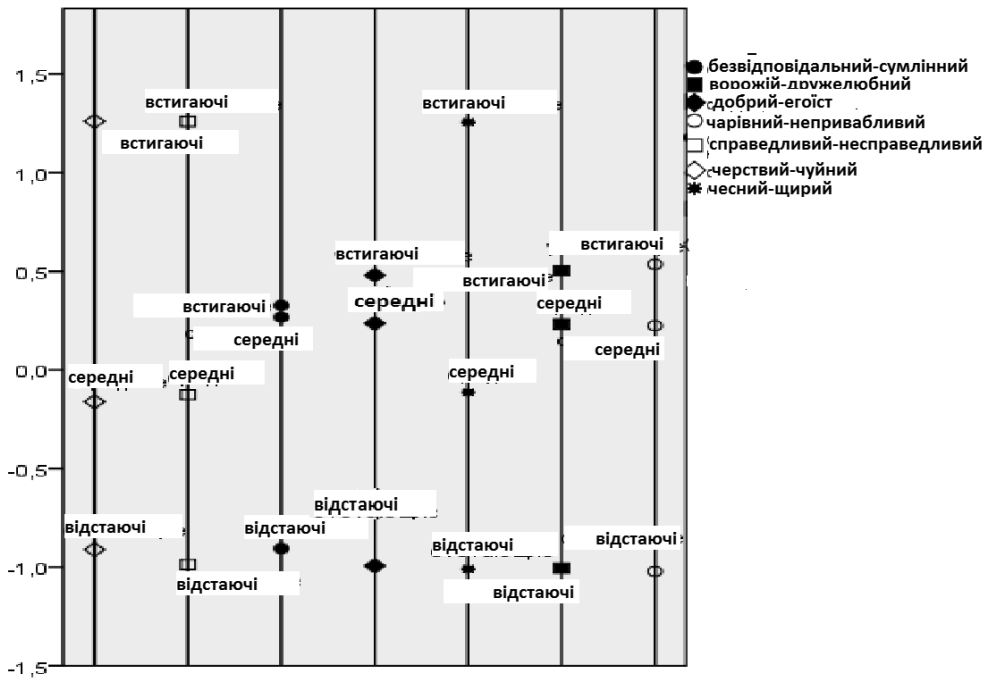

Рис. 5. Простір експертних оцінок для успішних і неуспішних студентів

переважну чутливість до вербальних реакцій, оскільки в основі вироблених реакцій лежить слово. Практична психологія припускає чутливість до невербальних реакцій, оскільки практична психологія орієнтована на безпосередню взаємодію «людина-людина».

2. Високий інтелект припускає гарну навченість, тому у успішних студентів інтелектуальні здібності вище. Що стосується переваги відстаючих студентів в передбаченні ситуацій (фактор соціального інтелекту), то очевидно, що прагнення не бути відрاهованими з ВНЗ робить їх більш чутливими до ситуацій поведінки.

3. Експерти, характеризуючи успішних, частіше застосовують оцінки «справедливий, чесний, але черствий». Це в більшості своїй збігається з характеристиками магістрів, які і складають більшість добре успішних студентів. Невстигаючих студентів експерти оцінюють як несправедливих, нещирих, але чуйних. Емоційні характеристики збігаються з характеристиками спеціалістів, оскільки більшість середньо- і неуспіваючих — це фахівці.

Перспективи подальшого дослідження. Діагностика встановленого кола професійно важливих якостей психолога може бути використана для прогнозування успішності навчання та професійної діяльності майбутніх психологів. При розробці навчальних планів профільних факультетів психологічних вузів можуть бути враховані професійно важливі якості і властивості особистості фахівців в даній області і розроблені курси, спрямовані на розвиток у студентів спеціальних здібностей, що впливають на ефективність консультативної діяльності.

Список використаних джерел і літератури

1. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: Монографія / О. І. Власова. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. — 308 с.
2. Гончарова-Горяньська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / М. Гончарова-Горяньська // Рідна школа. — 2004. — № 7–8. — С. 71–74.
3. Каменська Н. Л., Кременчуцька М. К. Гендерні особливості інтелекту: від юності до зрілості // Вісник Одеського національного університету. Психологія. — Том 20. Випуск 2 (36). — Ч. 1. — 2015. — С. 74–80.
4. Михайлова Е. С. Социальный интеллект: тернистый путь от понятия к методике / Е. С. Михайлова // Психологическая газета. — 1996. — № 9. — С. 6–9.
5. Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / Под ред. Д. В. Люпина, Д. В. Ушакова. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. — 176 с.
6. Sternberg, R. General intellectual ability / R. Sternberg // Human abilities by R. Sternberg. — 1985. — P. 5–31.

REFERENCES

1. Vlasova, O. I. (2005). *Psykhologhija socialjnykh zdibnostej: struktura, dynamika, chynnyky rozvytku* [Psychology of social skills: the structure, dynamics, factors of development]. K.: Vydavnycho-polighrafichnyj centr «Kyjivsjkyj universytet» [in Ukrainian].
2. Ghoncharova-Ghorjansjka, M. (2004). Socialjna kompetentnistj: ponjattja, zmist, shljakhy formuvannja v doslidzhennjakh zarubizhnykh avtoriv [Social competence: concept, content,

- ways of formation in the studies of foreign authors]. *Ridna shkola — Native school*, 7–8, 71–74 [in Ukrainian].
3. Kamensjka, N. L. & Kremenčucjka, M. K. (2005). Ghenderni osoblyvosti intelektu: vid junosti do zrilosti [Gender features of intelligence: from youth to maturity]. *Vistnyk Odesjkojho nacionaljnogho universytetu — Bulletin of the Odessa National University* (Vol. 20), 2 (36), 74–80 [in Ukrainian].
 4. Mihaylova, E. S. (1996) Sotsialnyiy intellekt: ternistyiy put ot ponyatiya k metodike [Social Intelligence: a thorny path from the concept to the procedure]. *Psichologicheskaya gazeta — Psychological newspaper*, 9, 6–9 [in Russian].
 5. Lyusina, D. V. & Ushakova, D. V. (Ed.). *Sotsialnyiy intellekt: teoriya, izmerenie, issledovaniya* [Social Intelligence: Theory, measurement, research]. M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN» [in Russian].
 6. Sternberg, R. (1985). General intellectual ability. *Human abilities by R. Sternberg*. (pp. 5–31).

Каменская Наталья Леонидовна

доцент кафедры общей психологии и психологии развития
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

Кременчуцкая Маргарита Константиновна

доцент кафедры социальной помощи и практической психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

**УРОВЕНЬ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА
КАК ПРОГНОСТИЧЕСКАЯ КОМПОНЕНТА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
УСПЕВАЕМОСТИ СТУДЕНТОВ**

Резюме

Статья освещает роль социального интеллекта в структуре профессионально важных качеств специалиста. Социальный интеллект рассматривается не только как основа социализации и адаптации в современном обществе, но и как необходимое условие успешного овладения профессиональными навыками. Представлены результаты анализа модели, связывающей социальные составляющие интеллекта студентов, получающих высшее образование, и успешности их учебной деятельности (как квазипрофессиональной) с ожидаемой профессиональной успешностью. Подчеркнута глубокая значимость включения в процесс образования и подготовки специалистов (особенно сферы «человек-человек») компонентов, стимулирующих развитие социального интеллекта.

Ключевые слова: социальный интеллект, профессионально важные качества, специалист, психолог, успешность.

Kamenska N. L.

lecture of department of general psychology and developmental psychology
of Odessa I. I. Mechnikov national university

Kremenchutska M. K.

lecture of department of social assistance and practical psychology
of Odessa I. I. Mechnikov national university

THE LEVEL OF SOCIAL INTELLIGENCE AS A PREDICTIVE COMPONENT OF PROFESSIONAL SUCCESS OF STUDENTS

Abstract

The work is devoted to the social intelligence as the psychological characteristics of the individual and his professional competence by vocational training in the sphere of «human-human». The purpose of this paper to present the results of studies of prognostic features of social intelligence of students who have chosen the specialty psychology.

We used the method of «Social Intelligence» G. Guilford and O. Sullivan and method of expert assessments. Because the subjects were students, considered the success of their training activities as paraprofessionals, by comparing their session grades and expert evaluations of the success of their learning activities.

The findings suggest that for the psychologists the social intelligence is not a single criterion of suitability, and has a certain differentiation. Academic psychologists (Masters) is more typical sensitivity to verbal reactions, because the basis of verbal responses is the word. Applied Psychology (professionals) suggests sensitivity to nonverbal reactions as practical psychology is focused on the direct interaction of man-man.

Diagnosis of specified range of professionally important qualities of the psychologist can be used to predict the success of the education and training of future psychologists.

Key words: social intelligence, professional-important qualities, a specialist, a psychologist, success.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2016

УДК 159.99

Кириченко Ольга Миколаївна

канд. пед. наук, доцент кафедри соціальної та прикладної психології
Одеського національного університета ім. І. І. Мечникова;
e-mail: des1k@mail.ru
ORCID 0000–0001–9451–8967

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Стаття направлена на розкриття проблеми становлення і розвитку професійної компетенції, також співвідношення її з особовими якостями студентів. Представлений теоретичний аналіз проблеми розвитку професійної компетенції студентів-психологів у ВНЗ, де дається глибокий аналіз робіт як зарубіжних, так і вітчизняних психологів; робиться детальний аналіз міри наукової розробленості поняття «професійна компетенція», психологічні механізми формування професійної спрямованості, передумови успішності професійної діяльності, а також конкретизуються їх функції у професійній діяльності людини.

Ключові слова: професійна компетенція, студенти, професійна підготовка, вищий навчальний заклад, компетентність.

Постановка проблеми. Умови сучасного суспільства висувають нові вимоги до якості професійної освіти й жадають від вищої освіти висококваліфікованого фахівця, який здатний вирішувати основні професійні завдання й бути при цьому цілеспрямованим, активним, ініціативним, відповідальним, мати вміння працювати в команді й взаємодіяти з людьми, мати покликання до своєї роботи, мотивацію до навчання протягом всього періоду навчання.

Так, одним з нововведень була зміна Закону України «Про вищу освіту», що набув чинності 6 вересня 2014 року. Закон «Про вищу освіту», насамперед, базується на ідеї університетської автономії, що означає більшу самостійність ВНЗ у фінансовій, економічній і організаційній сферах діяльності. Немаловажна й зміна в державній політиці вищої освіти, що тепер ґрунтується на принципі «загальної міжнародної інтеграції й інтеграції системи вищої освіти України в європейський простір вищої освіти». У новому законі зокрема створюються умови для збільшення мобільності учасникам освітнього процесу. Це означає, що тепер буде можливість для студентів, а так само викладачів, учитися, викладати, стажуватися й проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі на території України або за її межами. Таким чином, створюється більше умов для підвищення рівня професійної компетенції.

На сьогодні проблема особистісного розвитку студента-психолога й формування його готовності до майбутньої професійної діяльності є провідною в теорії й практиці вищої освіти. Саме в процесі навчання у ВНЗ відбувається первинне «освоєння» професії, визначається життєва й світоглядна позиція особистості. При цьому однією із головних проблем є побудова та-

кої системи навчального виховного процесу, яка б урахувала особливості й закономірності не тільки особистісного розвитку студента, але і його професійного розвитку як фахівця. Тому необхідно визначити структурні компоненти розвитку професійної компетенції студента-психолога з метою створення умов для підвищення його ефективності.

Проблема пошуку нових методів, технологій розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців, а також проблема розробки компетентнісної моделі фахівця, заснованої на єдності професійних знань, умінь, досвіду, особистісних якостей і ціннісних орієнтацій, має велику соціальну значимість.

При активному інтересі дослідників до понять «компетентність» і «компетенція» до сьогодення часу немає чіткого визначення їхньої сутності й механізму їхнього розвитку. Аналіз науково-дослідної літератури дозволяє нам виявити наступні особливості значеннєвого змісту поняття «компетентність». Зарубіжні й вітчизняні фахівці не дають однозначного тлумачення термінів «компетентність» і «компетенція» у зв'язку з багатогранністю їхнього використання. Проте вони характеризують якісну своєрідність особистості залежно від специфіки діяльності людини.

Аналіз підходів щодо проблеми формування й розвитку професійних компетенцій фахівця, який дозволяє нам відзначити, що «компетентність» розглядається психологами як психосоціальна якість; спроможність, що забезпечує успішність людини як професійної, так і в особистісній сфері. Дану проблематику досить докладно розглядають сучасні вітчизняні і зарубіжні вчені, зокрема А. О. Деркач і В. Г. Зазикін, І. О. Зимня, Майк Кордуелл, В. С. Безрукова, А. В. Хуторської, Дж. Равен, В. В. Лебедев, Ю. В. Варданян, В. О. Болотов, Т. А. Хайновська, О. П. Беляева, А. М. Бойко, С. У. Гончаренко, Т. А. Грабовська, М. Б. Євтух, І. А. Зязюн, І. В. Іванова, Л. К. Маркова, І. М. Носаченко, В. А. Семиченко, А. І. Капська, В. І. Луговий й ін. Соціологічний і педагогічний аспект поняття «компетентність» більш співвідносимий з певним професійним досвідом у соціально-професійній діяльності, що забезпечує зрілість світоглядних суджень. Для визначення методологічного принципу досліджуваної проблематики нами вводиться поняття «компетентність», під яким ми розуміємо психологічну якість, що здобувається людиною в результаті інтеріоризації освітніх траєкторій, які забезпечують більш успішну соціалізацію в професійній і особистісній сфері.

Мета статті. Основною метою професійної підготовки майбутніх фахівців у професійному навчальному закладі є формування їхньої професійної компетентності.

Професійна компетентність — одна з основних підструктур суб'єкта професійної діяльності, що означає його теоретичну й практичну готовність до цієї діяльності. В основі професійної компетентності лежить система відносин до професійної діяльності, професійні знання, уміння застосовувати ці знання в процесі рішення професійних проблем.

Можна розглядати різні компоненти професійної компетентності залежно від виду професійної діяльності. Для кожної професії існують відносно

стійкі ансамблі професійних характеристик, які називаються ключовими компетенціями. Ключові компетенції, що відносяться до професійної компетентності, забезпечують конкурентоспроможність, професійну мобільність, продуктивність професійної діяльності, професійний ріст, підвищення кваліфікації. Компетенція — це відчужена, наперед задана соціальна вимога (норма) в освітній підготовці фахівця, а компетентність — особистісна якість, що вже відбулася, означаюча володіння суб'єктом професійної, учбово-професійної діяльності відповідною компетенцією.

Однією із проблем професійної підготовки майбутніх фахівців-психологів виступає професійне виховання студентів. Якщо професійна освіта розглядається як процес придбання професійних знань, умінь і навичок, необхідних для успішного здійснення професійної діяльності й розвитку професійно значимих якостей особистості, то виховання спрямоване на духовний розвиток студентів, на формування в них коштовних установок, моральних норм.

У вчз в процесі навчання для кожного студента складається певна виховна система, спрямована на формування в них професійних якостей особистості. Формування професійної компетенції повинне мати індивідуальні риси.

Сучасну вищу освіту, на жаль, розуміють у вузькому змісті, як систему підготовки фахівців, що мають чисто професійну орієнтацію. Гуманітарному, етичному, культурному вихованню приділяється невелика роль. Прийнято вважати, що студент — це особистість, що вже сформувалася, якій не потрібно стільки педагогічної уваги, скільки приділяється у програмі професійної підготовки у вищій школі. Уявлення це помилкове. Не може з'явитися справжній професіонал без формування зрілої особистості.

Професійна освіта являє собою як би вищий рівень фахової освіти. Основними рисами освіти є повнота знань в галузі професійної діяльності, умотивованість, здатність до самоосвіти. Зміст освіти з його методологією й методикою, педагогічними прийомами й виховною роботою відіграє головну роль у цьому. Процес розвитку суспільства не стоїть на місці й суспільству потрібні гармонічні, а не збиткові особистості.

На нашу думку, професійна компетентність психолога вимагає володіння спеціальною, персональною, комунікативною й рефлексивною компетенціями. Спеціальна компетенція викладача психології відображає ступінь володіння майбутнім фахівцем методиками психодіагностики, психокорекції, психопрофілактики, психотерапії, групового й індивідуального консультування; а також уміннями складати опитувальники, анкети, проводити психологічне дослідження, давати висновок, розробляти рекомендації, корекційні програми й т. д. Персональна компетенція — здатність до постійного професійного росту, самореалізації. Комунікативна компетенція — уміння встановлювати взаємини із суб'єктом освітнього процесу на принципах прийняття й взаємодомінантності. Рефлексивна компетенція — адекватне уявлення про свої професійні характеристики, уміння регулювати свою професійну діяльність.

У процесі навчання студентів-психологів необхідно не стільки сприяти формальному нагромадженню інтелектуального багажу, скільки формува-

ти нову якість цієї освіти, що полягає в постійній потребі його розширювати, поглиблювати й удосконалювати, тобто диверсифікувати. За допомогою застосування таких прийомів і методів, як розширення змісту освіти (складу дисциплін і їхньої взаємодії), підкріплюється технологією, заснованою на принципі дискретно-цілісної побудови навчального матеріалу, оцінок його якості (рейтингова система), росте якість освіти, а виходить, росте мотивація. Висока мотивація до навчання сприяє формуванню професійної компетенції, а це головне завдання в процесі підготовки студентів-психологів.

Можна сказати, що для сучасної професійної підготовки психологів необхідна синергетична освіта, що включає не тільки формування спеціальних професійних умінь і навичок, але й такий зміст, обсяг і характер знань, які дають величезний виховний ефект.

Це дозволить вирішити проблему підготовки й формування сучасного фахівця-психолога у ВНЗ — сформувати особистість, яка володіє різними типами професійного мислення, здатну до саморозвитку, що має необхідні професійні компетенції.

Результати дослідження. Метою дослідження було вивчити специфіку розвитку професійної компетенції в студентів-психологів, а також встановити фактори, що впливають на розвиток професійної компетенції в процесі професійної підготовки.

Узагальнюючи результати дослідження, ми можемо сказати, що тільки трохи більше половини опитуваних нами студентів мають потенціал до професії, яку вони одержують. Інші студенти мають схильність до інших професій. За результатами кореляційного аналізу було встановлено, що чим більше виражений рівень освітніх, психологічних знань, умінь, тим більше впевнені випробувані в правильності вибору професії; чим більшою мірою вони прагнуть самостійно вивчати ряд предметів, на їхню думку, необхідних для їхньої майбутньої професії, тим більше в них виражена здатність до самоаналізу й рефлексії, здатність до самоорганізації й мобілізації. Чим більше випробувані хочуть стати висококваліфікованими фахівцями, більше розвинене почуття обов'язку й відповідальності, допитливість, потреба в самопізнанні, тим менш для них важливо мати просто диплом про вищу освіту. Таким випробуванням важливо одержати знання, підвищувати рівень загальноосвітніх, психологічних, спеціальних знань і вмінь.

Блокування реалізації потенціалу студентів пов'язане з перевагою впливу утилітарного мотиву на формалізацію в професії, а також з тим, що вони в недостатньому ступені усвідомлюють необхідність і важливість одержання знань і вмінь по обраній спеціальності. У цьому випадку можна говорити про наявність зрушення «мотиву на ціль», коли одержання диплома про вищу освіту виступає не способом для реалізації особистісного потенціалу, а стає самоціллю.

Виявлено, що компонентами, які перешкоджають розвитку й реалізації особистісного потенціалу до професійної компетенції в студентів-психологів, виступають низький рівень мотивації на професійний розвиток,

комунікативна і організаційна некомпетентність, низький рівень розвитку морально-вольових якостей, низький рівень володіння навичками саморозвитку в професійній сфері, несамостійність.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, дослідження показало, що мотивація навчання у ВНЗ й навчальній діяльності, рівень мотивації навчання й рівень готовності до професійно-психологічного саморозвитку впливають на розвиток професійної компетенції студентів-психологів у процесі професійної підготовки.

Формування й підтримка стійкої спрямованості особистості студента являє собою безперервний процес узгодження вимог перспективи за допомогою діяльності, за допомогою зворотного зв'язку. Розвиток професійної спрямованості не можна зрозуміти, обмеживши його джерело лише внутрішнім світом особистості, активності її свідомості. Це підтверджується тим, що усвідомлення розглянутого протиріччя ще не досить для його розв'язання. Передумовами й психологічними механізмами професійної спрямованості особистості можуть виступати складна багаторівнева структура мотивів, цінностей, особистісних змістів, а також здібностей, що визначають професійно важливі якості.

Основною метою професійної підготовки майбутніх фахівців у професійному навчальному закладі є формування їхньої професійної компетентності.

Таким чином, проблема розвитку професійної компетенції студентів-психологів у процесі професійної підготовки є надзвичайно актуальною.

Список використаних джерел і літератури

1. Андреев А. А. Знания или компетенции? // Высшее образование в России. — 2005. — № 2. — С. 3–11.
2. Зеер Э. Ф. Психологические основы профессионального становления личности инженера-педагога: Дис. ... докт. психол. наук. — Свердловск, 1985.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. — 2003. — № 5. — С. 34–42.
4. Луговий В. І. Компетентності та компетенції: поняттєво-термінологічний дискурс // Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. Вища освіта України. — К.: Гнозис, 2009. — № 3 (додаток 1). — С. 8–14.
5. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І. А. Зязюна. — К.: Вища школа, 2004. — 422 с.
6. Чистякова С. И. Проблемы формирования профессиональной компетенции у студентов-психологов // Труды СГА. — 2013. — № 12. — С. 53–57.

REFERENCES

1. Andreev A. A. (2005) Znaniya ili kompetentsii [Knowledge or competence?]. *Vysshee obrazovanie v Rossii: Higher education in Russia*, 2, 3–11 [in Russian].
2. Zeer E. F. (1985) Psihologicheskie osnovi professionalnogo stanovleniya lichnosti inzhenera-pedagoga [Psychological bases of professional formation of the individual engineer — teacher]. *Doctor's thesis*. Sverdlovsk [in Russian].
3. Zimnyaya I. A. (2003) Klyuchevie kompetentsii — novaya paradigma rezultata obrazovaniya [Key competencies — the result of a new paradigm of education]. *Vysshee obrazovanie v Rossii: Higher education in Russia*, 3, 34–42. [in Russian].

4. Lugovyj V. I. (2009) Kompetentnosti ta kompetencyi: ponyattyevo-terminologichnyj dy'skurs [Competences and competence: conceptual and terminological discourse] *Pedagogika vy'shhoji shkoly': metodologiya, teoriya, tekhnologiyi. Vy'shha osvita Ukrainy- Higher Education Pedagogy: methodology, theory and technology. Higher education Ukraine*, 3, 8–14. [in Ukrainian].
5. Zyazyun I. A. (2004) *Pedagogical skills: Textbook*. Kyiv: Vyscha Osvita.
6. Chistyakova S. I. Probemi formirovaniya professijnalnoy kompetentsii u studentov-psihologov [Problems of formation of professional competence psychology students]. *Trudy SGA- Works of MHA*, 12, 53–57.

Кириченко Ольга Николаевна

канд. пед. наук, доцент кафедры социальной и прикладной психологии
Одесского национального университета им. И. И. Мечникова
des1k@mail.ru

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

Резюме

Статья направлена на раскрытие проблемы становления и развития профессиональной компетенции, также соотношения ее с личными качествами студентов. Представленный теоретический анализ проблемы развития профессиональной компетенции студентов-психологов в вузе, где дается глубокий анализ работ как зарубежных, так и отечественных психологов; делается детальный анализ меры научной разработанности понятия «профессиональная компетенция», психологические механизмы формирования профессиональной направленности, предпосылки успешности профессиональной деятельности, а также конкретизируются их функции в профессиональной деятельности человека.

Ключевые слова: профессиональная компетенция, студенты, профессиональная подготовка, высшее учебное заведение, компетентность.

Kirichenko O. N.

candidate of pedagogical sciences, associate professor
of department of social and applied psychology
Odessa I. I. Mechnikov national university

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENSE OF STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

Abstract

The terms of modern society produce new requirements to quality of trade education and require from higher education of highly skilled specialist, that is able to decide basic professional tasks and be here purposeful, active, initiative, responsible, to possess ability to work in a command and co-operate with people, have calling to the work, motivation to educating during all life etc.

For today, a problem of personality development of student of psychologist and forming of his readiness to future professional activity is an anchorwoman in a theory and practice of higher education. Exactly in the process of studies there is the primary «mastering» of profession in institution of higher learning, vital and world view po-

sition of personality is determined. Thus one of leading problems is a construction of such system of educational educator process, that would take into account features and conformities to law of not only personality development of student but also his professional development as a specialist. It is therefore necessary to define the structural components of development of professional competence of student — psychologist with the purpose of conditioning for the increase of his efficiency.

Problem of search of new methods, technologies of development of professional competence of future specialists, and also problem of development of the models of competence of specialist, based on unity of professional knowledge, abilities, experience, personality qualities and valued orientations has large social meaningfulness.

Our research showed that motivation of educating is in Institution of higher learning and educational activity, the level of motivation of educating and level of readiness to readiness to professional and psychological development itself influence on development of professional competence of students-psychologists in the process of professional preparation.

Key words: Professional competence, students, professional preparation, higher educational establishment, competence.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2016

УДК 159.9:316.48:327.5

Коваль Анна Шамільевна

к. психол. н., доцент кафедри соціальної і прикладної психології,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

e-mail: ankova@yandex.ru

ORCID 0000–0003–0291–7501

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена аналізу психологічних особливостей соціально-політичних конфліктів в умовах трансформації соціальних відносин та їхніх впливів на особистість або на соціальну спільноту. В умовах розвою соціально-економічних, етнополітичних, світоглядно-духовних засад української держави, пошуку оптимальних моделей трансформації і розвитку українського суспільства особливого значення набувають пошуки інтеграційних виходів з конфліктних ситуацій як на рівні індивіда, так і на рівні суспільства. У соціально-політичному конфлікті психологічна складова є провідною, конфлікти між індивідами найчастіше засновані на емоціях і особистій неприязні, а міжгрупові конфлікти зазвичай носять безликий характер, хоча можливі і спалахи особистої неприязні.

Показано, що дезінтеграційні наслідки соціально-політичних конфліктів посилюють озлоблення, призводять до руйнувань, а інтеграційні визначають вихід зі скрутних ситуацій, приводять до розв'язання проблем, посилюють групову згуртованість.

Ключові слова: соціально-політичний конфлікт, руйнація, інтеграція, агресія, фрустрація, наслідки, структура конфлікту, трансформація, соціальні відносини.

Постановка проблеми. Будь-яке суспільство як неоднорідна множина за своєю природою конфліктогенне, чим складніше соціальна структура суспільства, чим більше в ньому свободи і плюралізму, тим більше диференційованих статусів, ролей, функцій, неспівпадаючих, а іноді і взаємовиключних інтересів, цінностей, а отже, більше потенційних джерел і мотивів для конфліктів. Тому конфлікти так само природні для будь-якого рівня колективної життєдіяльності, як і усі інші форми її прояву. Конфлікт, за І. С. Веренко, виключно складний соціально-психологічний феномен, який завдяки складності і різноманіттю форм прояву не піддається однозначному трактуванню, його не можна втиснути в одну універсальну дефініцію і, тим самим, зняти питання про визначення його суті і тієї ролі, яку він відіграє у відтворенні громадського життя [2]. Дослідження психологічного підґрунтя будь-якого конфлікту розкриває особливості суспільного та політичного життя країни, запобігає політичному маніпулюванню особистістю та групами осіб, сприяє підвищенню просоціальної активності громадян, в тому числі й на виборах.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз проблеми психологічних особливостей соціально-політичних конфліктів.

Результати дослідження. Складність будь-якого конфлікту полягає в тому, що важливу роль у його розвитку відіграє психологічна складова (емоції, навіюваність, агресивність). Особливо ця тенденція помітна у між-особистісних конфліктах, тоді як у структурі міжгрупових конфліктів ця складова зазвичай [7].

Вчені, що досліджують природу виникнення та розвитку конфлікту, підкреслюють, що конфлікт має кумулятивне походження, будь-яка емоція, в тому числі й гнів, накопичується та підсилюється, породжує аналогічні агресивні дії [6].

Ми вже підкреслювали значення суб'єктивного чинника у виникненні та розвитку конфлікту, але, на наш погляд, є ще один аспект, недостатньо досліджений в науці, але дуже важливий для запобігання руйнівних наслідків конфлікту: особливості сприйняття конфліктної ситуації. Для цього необхідно враховувати наступне:

- оцінка доконфліктної ситуації;
- усвідомлення учасником конфлікту власних інтересів і готовність ризикувати заради їх здійснення;
- здатність враховувати інтереси опонента [3].

Виходячи з цього, О. Г. Здравомисловим були виділені основні етапи конфлікту, а саме:

- початковий стан проблеми та інтересів сторін, міра їх взаєморозуміння;
- сторона, що ініціює, — причини і характер дії;
- заходи у відповідь; готовність суб'єктів до переговорного процесу;
- відсутність взаєморозуміння;
- залучення усіх ресурсів та потенціалів у відстоюванні своїх інтересів;
- використання сили або загрози силою;
- ідеологізація конфлікту за допомогою створення образу ворога; проникнення конфлікту в усі структури і стосунки; домінування конфлікту у свідомості сторін над усіма іншими стосунками;
- саморуйнівна дія конфліктної ситуації;
- усвідомлення існуючої проблеми та пошук можливих підходів до її розв'язання; можлива зміна лідерів;
- переформатування власних інтересів з урахуванням набутого досвіду і розуміння інтересів протилежної сторони;
- якісно новий етап взаємодії [5].

Аналіз соціально-політичних конфліктів розпочинається з простого рівня конфліктних стосунків, із незадоволених потреб, специфічних для кожної особистості та її психосоціальної групи [5, 6].

Усі означені потреби умовно можна розділити на п'ять груп:

- 1 — фізичні потреби;
- 2 — потреби у безпеці;
- 3 — соціальні потреби (спілкування, контакти, взаємодія);
- 4 — потреби у досягненні престижу;
- 5 — вищі потреби у самоствердженні.

Будь-який соціально-політичний конфлікт має складну внутрішню структуру, його аналіз необхідно здійснювати, спираючись на наступні стадії розвитку:

Передконфліктна ситуація. А. В. Брушлінський підкреслює, розвиток будь-якого соціально-політичного конфлікту починається із зростання емоційної напруги, роздратування, які накопичуються впродовж деякого часу.

Передконфліктна стадія — містить елементи оцінювання конфліктуючими сторонами своїх ресурсів, що, у свою чергу, може стримувати або, навпаки, розпалювати конфлікт. Важливу роль у передконфліктній стадії відіграє так звана ідентифікація, коли кожна з конфліктуючих сторін шукає шляхи досягнення цілей без впливів на іншу сторону. Крім того, на передконфліктній стадії кожна із сторін може формувати основні стратегії подальшої поведінки.

Безпосередньо конфлікт є активною частиною, характеризується наявністю соціальних дій, спрямованих на зміну поведінки іншої сторони.

Соціальні дії, що спрямовуються на зміну поведінки іншої сторони, поділяються на дві групи.

До першої групи відносяться дії учасників конфлікту, які мають відкритий характер (словесні дебати, економічні санкції, фізичні дії, політичну боротьбу і т. п.).

До другої групи відносяться приховані дії сторін у конфлікті. Особливу увагу ми хочемо зосередити на такому різновиді прихованих дій, як управління рефлексією. Це спосіб управління, коли підстави для ухвалення рішення передаються однією з дійових осіб іншій: один з суперників намагається передати і впровадити у свідомість іншого таку інформацію, яка примушує цього іншого діяти так, як вигідно тому, хто передав цю інформацію [2].

Стадія розв'язання конфлікту основною зовнішньою ознакою має завершення, а не тимчасове припинення інциденту. Але іноді, припинивши активну стадію взаємодії у конфлікті, його учасники продовжують шукати його причину, і тоді конфлікт спалахує знову.

Лише зміна конфліктної ситуації може сприяти вирішенню соціально-політичного конфлікту [2, 3]. Зміна конфліктної ситуації може мати різні форми, але найбільш ефективною зміною конфліктної ситуації традиційно вважається усунення причин конфлікту, при якому один із суперників має йти на поступки і змінювати свої цілі у конфлікті.

Не дивлячись на форму конфлікту (міжособистісна сварка, великий військовий або політичний конфлікт), усі вони характеризуються наступними основними параметрами:

- Причина;
- Гострота конфлікту;
- Тривалість конфлікту;
- Наслідки конфлікту [6].

Можна виділити наступні причини конфліктів.

1. Наявність протилежних орієнтацій особистості (економічних, політичних, соціально-політичних і ціннісних).

2. Ідеологічні причини, які також є різновидом конфлікту протилежних орієнтацій. Основні відмінності між ними полягають у тому, що ідеологічна причина конфлікту передбачає різне ставлення до ідей, які виправдовують стосунки субординації, домінування і засадничі світогляди у різних груп суспільства.

3. Причини економічної і соціальної нерівності людей. Ці причини пов'язані із суттєвими відмінностями у розподілі цінностей між індивідами чи групами, які розцінюються як дуже значні.

4. Причини у відносинах між елементами соціальної структури. Конфлікти з'являються в результаті різного місця, яке займають структурні елементи в суспільстві, організації. У даному випадку конфлікти пов'язуються з різними цілями, переслідуваними окремими елементами, та з бажанням того елемента зайняти більш високе місце в ієрархічній структурі.

Коли йдеться про гострий соціально-політичний конфлікт, то у першу чергу психологи та політологи підкреслюють високу інтенсивність соціальних зіткнень із витрачанням великої кількості психологічних і людських ресурсів у короткий проміжок часу. Для гострого конфлікту характерні переважно відкриті зіткнення, які за своєю інтенсивністю можуть зливатися у єдине ціле [5].

Гострота протікання конфлікту часто залежить від ситуації, яка вимагає негайних дій, та від соціально-психологічних характеристик протидіючих сторін, учасників конфлікту.

Важливою характеристикою соціально-політичного конфлікту є його тривалість: коротка, яка триває декілька хвилин сутичка (між двома індивідами), тривала, коли протистояння різних груп триває упродовж життя декількох поколінь (наприклад, конфлікт між релігіями). Тривалі, затяжні конфлікти небажані за будь-яких обставин [2].

Особливої психологічної уваги потребують і наслідки соціально-політичного конфлікту, які завжди є дуже суперечливими і неоднозначними і з суспільно-громадської позиції, і з можливих психологічних наслідків для особистості [3]. Наслідки будь-яких конфліктів руйнують соціальні структури, призводять до значних витрат ресурсів, але, водночас, виконують функцію об'єднуючого чинника, який сприяє становленню особистісної і національної самосвідомості.

Ця амбівалентність соціально-політичних конфліктів призвела до відсутності загальної точки зору щодо користі або шкідливості конфліктів для суспільства: деякі вчені припускають, що соціально-політичний конфлікт може носити тільки негативний, руйнівний характер [1, 3]; інші визнають позитивну роль будь-якого конфлікту, оскільки в результаті з'являються нові якісні утворення як в суспільстві, так і в особистості.

На наш погляд, соціально-політичний конфлікт, у першу чергу, руйнує соціальні спільноти, негативно впливає на групову єдність та на суб'єктів, психологічно схильних до дезадаптації, ось чому ця проблема є не тільки соціологічною, політичною, але й здебільшого психологічною як з точки зору впливу соціально-політичного конфлікту на особистість, так і з позиції необхідності коректувальних заходів щодо його наслідків.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, психологічна складова соціально-політичного конфлікту пов'язана як з його структурою, так і з тими індивідуальними властивостями, які активізуються під час його виникнення і розвитку — із емоційною сферою, агресивністю, навіюваністю, тривожністю тощо.

Складність соціально-політичних конфліктів полягає у неоднозначності їхніх наслідків, а саме: дезінтеграційні наслідки посилюють озлоблення, призводять до руйнації та кровопролиття, до зростання внутрішньої напруги; а інтеграційні наслідки визначають вихід зі скрутних ситуацій, розв'язують проблеми, посилюють групову згуртованість, підштовхують групу до розуміння інтересів та потреб її членів.

Подальші перспективи дослідження проблеми соціально-політичних конфліктів передбачають вивчення психологічних аспектів маніпулятивних технологій, спрямованих на індивідуальну свідомість, та можливості протистояння цим впливам.

Список використаних джерел та літератури

1. Брушлинский А. В. Общая психология / А. В. Брушлинский. — М.: Просвещение, 2006. — 376 с.
2. Веренко И. С. Конфликтология / И. С. Веренко. — К.: Наукова думка, 2010. — 254 с.
3. Готтсданкер Р. Основы психологического эксперимента / Р. Готтсданкер. — СПб.: Питер, 2012. — 359 с.
4. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии общения / А. Б. Добрович. — Минск: Изд-во Минского ун-та, 2010. — 187 с.
5. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта / А. Г. Здравомыслов. — М.: АО «Аспект пресс», 2004. — 257 с.
6. Муштук О. З. Политология / О. З. Муштук, М. В. Цыбульская. — К.: Наукова думка, 2009. — 199 с.
7. Фролов С. С. Социология / С. С. Фролов. — СПб.: Питер, 2013. — 213 с.

REFERENCES

1. Brushlinsky, A. V. (2006). *Obshgaia psihologia [General psychology]*. Moscow: Education.
2. Verenko, I. S. (2010). *Konfliktologia [Conflictology]*. Kiev: Naukova Dumka.
3. Gottsdanker, P. (2012). *Osnovi psihologicheskogo eksperimenta [Bases of psychological experiment]*. St. Petersburg: Peter.
4. Dobrovich, A. B. (2010). *Vospitatelju o psihologii obschenia [To the educator about psychology of communication]*. Minsk: Izd Minsk University Press.
5. Zdravomislov, A. G. (2004). *Sociologia konfliktika [Sociology of conflict]*. Moscow: JSC «Aspect press».
6. Mushtuk O. Z. (2009). *Politologia [Political science]*. Kiev: Naukova Dumka.
7. Frolov S. S. (2013). *Sociologia [Sociology]*. St. Petersburg: Peter.

Коваль Анна Шамильевна

к. психол. н., доцент кафедры социальной и прикладной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ankova@yandex.ru

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме

Статья посвящена анализу психологических особенностей социально-политических конфликтов в условиях трансформации социальных отношений и их влияния на личность или на социальное сообщество. В социально-политическом конфликте психологическая составляющая является ведущей, конфликты между индивидами чаще всего основаны на эмоциях и личной неприязни, а межгрупповые конфликты обычно носят обезличенный характер, хотя возможны и вспышки личной неприязни.

Показано, что дезинтеграционные последствия социально-политических конфликтов усиливают ожесточение, приводят к разрушениям, а интеграционные определяют выход из затруднительных ситуаций, приводят к решению проблем, усиливают групповую сплоченность.

Ключевые слова: социально-политический конфликт, разрушение, интеграция, агрессия, фрустрация, последствия, структура конфликта, трансформация, социальные отношения.

Koval A. Sh.

Associate professor, Chair of Social and Applied psychology,
Odessa I. I. Mechnikov National University

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF SOCIO-POLITICAL CONFLICTS IN THE TRANSFORMATION OF SOCIAL RELATIONS

Abstract

Any of society as heterogeneous great number conflict after the nature, than more difficult social structure of society, than anymore in him freedom and pluralism, moreover differentiated statuses, roles, functions, and sometimes and mutually exclusive interests, values, and, thus, more potential sources and reasons for conflicts. Therefore of conflicts are similarly natural for any level of collective vital functions, as well as all other forms of her display.

In any conflict a psychological constituent conducts, thus conflicts between individuals are mostly based on emotions and personal hostility, and intergroup conflicts are usually carried by faceless character, the flashes of the personal hostility are although possible. An arising up conflict process it is difficult to stop. It is explained by that he always has cumulative nature, id est, every aggressive action results in an action in reply, thus stronger, than primary.

A socio-political conflict destroys social associations in the first turn, negatively influences on group unity and on subjects psychologically apt to дезадаптації, that is why this problem is not only sociological, political, but also mostly psychological both from the point of view of influence of socio-political conflict on personality and from position of necessity of adjustment measures in relation to his consequences.

The of psychological constituent of socio — political conflict is densely related both to his structure and with those individual properties that activate during his origin and development — with an emotional sphere, aggressiveness, suggestibility, by an anxiety and others like that. Complication of of socio — political conflicts consists in the ambiguousness of their consequences, namely: integration of consequences strengthen bitterness, result in destruction and bloodshed, to the increase of internal tension, divert attention members of group from vital problems; and integration consequences determine an exit from difficult situations, result in the decision of problems, strengthen group solidarity, push slightly a group to understanding of interests and necessities of her members.

Key words: socio-political conflict, destruction, integration, aggression, frustration, the consequences, the structure of the conflict's transformation of social relations.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2016

УДК 159.923:159.942.5

Колот Светлана Александровна

доцент кафедры социальной работы и кадрового менеджмента

Одесского национального политехнического университета

e-mail: skolot27@yandex.ru

ORCID org/0000–0001–9145–9017

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ОБУСЛОВЛИВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Психологическая безопасность исследована с точки зрения функциональных состояний личности, возникающих в процессе профессиональной деятельности. Показана взаимосвязь между эмоциональным функциональным состоянием и деятельностью, в том числе и психологической безопасностью субъекта деятельности. Безопасность/опасность рассмотрена с позиции функционального комфорта как состояния, характеризующего психологическую безопасность субъекта деятельности. Показано, что при стрессе существенным внутренним условием, определяющим психологическую безопасность личности, является эмоциональная реакция. Обоснована необходимость формирования рабочих функциональных состояний на основе позитивных эмоций. Эмоциональная регуляция представлена как один из эффективных методов оптимизации состояния психологической безопасности личности.

Ключевые слова: психологическая безопасность, эмоциональные функциональные состояния, стресс, внутренний ресурс, эмоциональное благополучие личности, эмоциональная регуляция.

Постановка проблемы. Рост напряженности, обусловленный кризисными явлениями, наблюдаемыми в мире: высокой интенсивностью политических, социально-экономических, духовных изменений и невозможностью людей адаптироваться к ним, — негативно сказывается на состоянии психологического благополучия отдельной личности и социальных групп и определяет актуальность постановки и решения проблемы психологической безопасности человека. Существенное значение приобретают обнаружение и нейтрализация факторов, представляющих угрозу психологической безопасности индивида на личностном и профессиональном уровнях. Снижение психологической безопасности проявляется, прежде всего, в снижении адаптивности субъекта (как результата психической активности) и способствует формированию таких личностных характеристик, как эмоциональная неуравновешенность, пониженный внутренний ресурс, неадекватная склонность к риску, изменение характеристик внимания. Последствия могут проявляться в повышенном уровне тревожности, снижении самооценки, утомлении, в различных страхах, сужающих жизненное пространство, потребности и возможности человека в самореализации. В профессиональной деятельности их воздействие усиливается при несоответствии характеристик человека рабочим требованиям, условий труда — нормам безопасности, при развитии организационных и профессиональных стрес-

сов и выгорания. Существенную роль в формировании адаптивных свойств субъекта играет, по мнению Л. Г. Дикой, психическая саморегуляция функциональных состояний [3]. Определяя работоспособность человека и эффективность его деятельности в целом, она может способствовать созданию внутренних условий для поддержания психологической безопасности. В данном аспекте представляется актуальным раскрытие смысла психологической безопасности в контексте особенностей эмоциональной регуляции функциональных состояний.

Целью статьи является теоретический анализ особенностей функционирования эмоций в структуре психологической безопасности личности.

Результаты исследования. По определению Н. Л. Шлыковой, «психологическая безопасность представляет собой сложно структурированную систему психических процессов, ядром которой выступает отсутствие противоречий между внешними и субъективными требованиями к субъекту и его жизненными ориентациями» [10, с. 24]. В процессе развития и функционирования психологической безопасности происходит смена детерминант, обусловленная изменением их взаимосвязей. В качестве детерминант развития могут выступать внутренние (внутрипсихические процессы, образы, установки, свойства, ценностные ориентации) и внешние (организационные и социокультурные) факторы, которые в процессе взаимодействия на разных этапах формирования психологической безопасности сменяют друг друга, тем самым обозначая ведущую или подчиненную функцию на каждом этапе.

Е. П. Белинская и О. А. Тихомандрицкая при рассмотрении психологической безопасности акцентируют внимание на общем благополучии человека, в том числе эмоциональном, в конкретных социально-психологических условиях, а также отсутствии ситуаций нанесения психологического ущерба личности и ущемления ее прав [1]. В русле нашего исследования остановимся на эмоциональном аспекте психологической безопасности более подробно.

Эмоциональное благополучие личности непосредственно зависит от ее эмоциональности, которая как устойчивое свойство индивидуальности определяет «различия в переживаниях актуальных эмоций», которые возникают у разных людей в одних и тех же ситуациях, но отличаются модальностью, знаком, интенсивностью и продолжительностью, отражая тем самым индивидуальность каждого человека [8, с. 198]. Тем самым, по мнению О. П. Санниковой, «эмоциональность проявляется как глобальное свойство личности, в пространстве которого пересекаются все психические процессы и состояния, ...задает границы и диапазон собственных реакций индивида на окружающую действительность, ...особенности эмоциональности следует учитывать при коррекции эмоциональных состояний» [8, с. 202–203]. В данном ракурсе представляет интерес рассмотрение эмоциональных функциональных состояний на основе взаимодействия эмоциональности с функциональными состояниями личности.

Характеризуя психологическую безопасность субъекта с позиции профессиональной деятельности, Н. Л. Шлыкова рассматривает ее как слож-

ноструктурированную систему психических процессов, результатом которых становится достигнутая субъектом уверенность, удовлетворенность итогами и условиями деятельности, уровнем собственной активности, результатами адаптации к окружающей среде [10]. Функциональные состояния, которые образуются у человека в процессе работы, являются результатом активности личности и характеризуются определенными затратами внутренних ресурсов. Возникающее естественное рабочее напряжение приводит к формированию таких обычных состояний, как мобилизация ресурсов, эмоциональное возбуждение, компенсируемое утомлением, появление которых закономерно и основывается на объективной оценке возможностей отдельных людей. В то же время постоянное пребывание в этих состояниях приводит к переутомлению, стрессу, эмоциональному выгоранию, а цена работы в этих условиях для человека слишком высока и представляет реальную угрозу его здоровью.

Л. Г. Дикая под функциональным состоянием человека понимает «интегральный комплекс наличных характеристик тех функций и качеств человека, которые прямо или косвенно обуславливают выполнение деятельности» [3, с. 9]; «результат функционирования целостной самоуправляемой системы, активность которой обеспечивается взаимодействием отдельных ее подсистем, что порождает новые интегративные качества, не присущие отдельным образующим подсистемам» [3, с. 41]. Функциональное состояние рассматривается как системное, интегральное и многомерное отражение объективной реальности, которое детерминруется, с одной стороны, особенностями человека как субъекта труда, а с другой — содержанием и условиями деятельности, объединяя тем самым внешние и внутренние, субъективные и объективные показатели психофизиологического состояния и профессиональной деятельности. Возникая и развиваясь в деятельности, функциональное состояние оказывает влияние на характеристики самой деятельности: происходит взаимодетерминация состояния и деятельности человека. Как результат, формируется оптимальное функциональное состояние, которое позволяет субъекту деятельности противостоять действию различных факторов, активно и целенаправленно воздействовать на них, правильно выбрать «функциональную стратегию, обеспечивающую выполнение главной цели» [3, с. 54].

Таким образом, функциональное состояние выступает в роли своеобразного измерительного инструмента, меры соответствия внутренних ресурсов человека выполняемой им деятельности и в каждую единицу времени отражает психологические особенности протекания деятельности. Континуум функциональных состояний человека, в свою очередь, отражает психологическую структуру и сущность деятельности в целом, в том числе и психологической безопасности индивида.

Рядоположенность эмоциональности и функционального состояния дает основание рассматривать эмоциональное функциональное состояние как системное, которое влияет на формирование всех уровней развития личности, проявляется в индивидуальных эмоциональных стилях реагирования и деятельности, определяет развитие и функционирование личностных

черт, активность которого порождает новые интегративные качества. Таким образом, эмоциональное функциональное состояние может оказывать влияние и на характеристики психологической безопасности субъекта деятельности на данном отрезке времени.

В соответствии с критерием адекватности ответной реакции человека (формируемого функционального состояния) требованиям выполняемой деятельности, все состояния человека делятся на две группы — состояния адекватной мобилизации и состояния динамического рассогласования. В случае психологической безопасности человека эти группы соотносятся с ее успешной / неуспешной реализацией на основе соответствия внутренних параметров (эндогенный фактор) и параметров внешнего мира (экзогенный фактор).

Под успешной реализацией в данном случае понимается функциональное состояние адекватной мобилизации, которое предполагает управление эмоциональными процессами на поверхностном и глубоком уровнях, связанное с демонстрацией чувств, которые могут изображаться только внешне либо искренне переживаться индивидом. Основой адекватного управления служит соответствие ожиданий и возможностей индивида требованиям ситуации и организации и мобилизация адекватных этим требованиям ресурсов, в данном случае эмоциональных, которые формируются на основе жизненного опыта и обучения.

В случае состояния динамического рассогласования наблюдаются негативные последствия, которые обусловлены, в первую очередь, несоответствием индивидуальных особенностей, жизненного опыта и результатов обучения требованиям деятельности.

При рассмотрении эмоциональных функциональных состояний как процесса можно выделить следующие обобщенные типологии [3, с. 42]:

1. Пограничные, или переходные эмоциональные функциональные состояния, в которых организм может находиться длительное время. При этом наблюдаемое смещение значений физиологических показателей происходит в пределах допустимых отклонений и рассматривается как норма, обусловленная конкретными условиями жизнедеятельности. Подобные состояния возможны при наличии соответствия ожиданий работника и требований организации/ситуации и возникают как реакция на отдельные экстремальные воздействия незначительной интенсивности.

2. Состояния эмоционального напряжения, характеризующиеся мобилизацией защитных механизмов и увеличенной активностью эмоциональных регуляторных механизмов. Такие состояния характеризуются потребностью в кратковременной адаптации организма. Подобное состояние может возникнуть в процессе деятельности в ситуации возникновения рассогласования ожиданий работника и требований ситуации, что может спровоцировать возникновение тревоги, восприятие угрозы ценности и значимости его личности.

3. Состояния эмоционального перенапряжения, отличительной чертой которых являются дефицит адаптационных резервов и предельная нагрузка на гомеостатические механизмы. Для такого состояния характерным явля-

ется длительное, накапливающееся рассогласование ожиданий работника и требований организации. Состояние носит достаточно длительный характер, примером может быть практически сформировавшееся выгорание.

4. Преморбидные состояния, для которых функциональные состояния и эмоциональные функциональные состояния практически имеют одинаковые последствия; выделяют две стадии преморбидных состояний: а) стадия истощения регуляторных механизмов с неспецифическими нарушениями гомеостаза; б) собственно преморбидные состояния, представляющие собой субклинические формы заболеваний с характерными изменениями в органах и системах. Преморбидные состояния характеризуют резкое и длительное снижение работоспособности, потерю со стороны работника интереса к работе, вплоть до потери смысла жизни; представляют угрозу для организации. Примером могут служить профессиональные заболевания как последствия стресса и сформировавшегося выгорания [7].

Таким образом, функциональное состояние рассматривается как результат процесса адаптации организма к условиям окружающей среды и во многом укладывается в классическую схему адаптационного синдрома Г. Селье. В частности, С. Д. Максименко связывает функциональное состояние, в основном, с энергетическим взаимодействием человека со средой, изменениями энергетических потоков, их распределением на внешнюю работу или на восстановительные процессы [6].

В ракурсе эмоциональных функциональных состояний, психологическая безопасность связана с переживанием субъектом таких эмоционально окрашенных положительных состояний, как, например, спокойствие, уверенность, радость, удовлетворенность жизнью, вера в будущее и т. п.

Состояние психологической опасности связано с переживанием страхов — осознаваемых и неосознанных, чувством тревоги и нестабильности, незащитности перед внешним миром, преувеличением угроз — реальных и воображаемых, вплоть до экзистенциальной потери интереса к жизни.

Состояние психологической безопасности человека определяет, по мнению Л. Д. Чайновой, тот «функциональный комфорт», который характеризует психологическую безопасность субъекта деятельности.

Выступая в роли эмоционального функционального состояния, комфорт выражает субъективное переживание человека в виде эмоциональной реакции, которая отражает степень соответствия между представлениями о нормальной жизнедеятельности и реально имеющимися удобствами. При нарушении психологической безопасности возникает эмоциональное состояние дискомфорта, при нарушении комфорта возникает эмоциональное функциональное состояние опасности. Л. Г. Дикая отмечает ситуативную неустойчивость состояния комфортности, когда «желание сохранить имеющееся положение вещей может маскировать собой реальное нарушение безопасности субъекта или же, при его обнаружении, препятствовать совершению каких-либо действий, изменяющих ход опасно разворачивающихся событий» [3, с. 129].

Если состоянию комфорта, как и психологической безопасности, сопутствуют положительные эмоции, то состояние дискомфорта связано с

переживанием опасности и вызывает отрицательные эмоции, которые становятся сигналом об опасности для организма и сохраняются до тех пор, пока опасность не устраняется. Склонность организма привыкать к состоянию комфорта и благополучия достаточно быстро вызывает «притупление» чувств, вплоть до исчезновения положительных эмоций, что заставляет человека искать все новые и новые источники ощущений и переживаний в сочетании с повышенным уровнем риска, угрозы и потерей восприимчивости к уровню психологической безопасности.

Отрицательные эмоции сохраняются дольше и позволяют более точно идентифицировать уровень безопасности/опасности. Так, повышенная тревожность сигнализирует об угрозе, еще не идентифицированной сознанием, страх становится реакцией на реальную, опредмеченную опасность. В качестве опасных могут выступать ситуации: новая, с неполными данными, нестандартная, с дефицитом времени, несущая угрозу; на восприятие ситуации как опасной влияет имеющийся у индивида личный опыт подобных переживаний, сформировавшиеся модели поведения, готовность к переменам, а также способности и умения принимать решения в опасных ситуациях. Эти ситуации содержат признаки стресса как особого состояния, рядоположенного с эмоциональными состояниями, аффектами, чувствами, тревожностью. Подобное представление о стрессе расширяет возможности изучения психологической безопасности на основе эмоциональных функциональных состояний.

В целом дискомфорт обладает значимым потенциалом активности и более продуктивен непосредственно для достижения безопасности. Определяя содержательную целевую функцию эмоционального функционального состояния, он мобилизует субъекта на поиск опасности-цели, позволяет своевременно почувствовать опасность-цель, стимулирует субъекта на контакт с опасностью-целью, дает возможность благоприятного разрешения ситуации и снятия возникшей угрозы. Можно предположить, что именно чередование состояний комфорта и дискомфорта побуждает человека к достижению достаточно высокого качества жизни. Повышенный уровень негативных эмоций в течение длительного времени может отрицательно сказываться на активности личности, вызывать сбой в чередовании состояний комфорта и дискомфорта и/или фиксацию на одном из них, непродуктивно понизит уровень психологической безопасности, повлечет за собой формирование эмоциональных дисфункциональных состояний, связанных с эмоциональным выгоранием и стрессом. Наиболее характерной, как отмечает В. А. Бодров (1995), является тенденция рассматривать стресс как особое состояние, рядоположенное с эмоциональными состояниями, аффектами, чувствами, тревожностью. Подобное представление о стрессе представляется существенным для изучения психологической безопасности на основе эмоциональных функциональных состояний.

Критерием, на основании которого можно судить об изменении функционального состояния и уровня психологической безопасности, становится снижение или повышение эффективности деятельности работника, его результативности и работоспособности, отражающих приспособленность

человека к определенным условиям деятельности с целью достижения поставленной цели.

Обеспечение эмоционального функционального состояния, характеризующего психологическую безопасность субъекта деятельности, определяет выбор методов эмоциональной регуляции, направленных на предотвращение, снижение и преодоление негативных последствий воздействия на человека угроз внешней и внутренней среды.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. Исследование психологической безопасности с помощью функциональных состояний, континуум которых отражает психологическую структуру и сущность деятельности и психологической безопасности индивида, определяет взаимозависимость эмоционального функционального состояния и психологической безопасности субъекта деятельности.

Специфической особенностью психологической безопасности в контексте функциональных состояний и личностных характеристик субъекта деятельности является то, что она требует активности субъекта в регуляции своего состояния в условиях развития неоптимальных функциональных состояний (эмоциональной напряженности, эмоциональной перегрузки, деперсонализации, редукции профессиональных достижений, усталости, вызванной профессиональной деятельностью, вплоть до переживания стресса и его последствий и т. п.). Рассматривая психологическую безопасность в структуре организационной деятельности, необходимо поддерживать в качестве рабочих присущие ей оптимальные функциональные состояния, сопровождаемые позитивными эмоциями, связанными с переживанием субъектом удовлетворенности процессом самой деятельности и её результатами, а также возможностью придания творческой направленности этой деятельности, что также требует активности.

Психологическая безопасность субъекта деятельности зависит от внутренних изменений субъекта (его самообусловленности, самоизменения) и от внешних воздействий, в том числе требований профессиональной деятельности. При этом эмоциональные функциональные состояния выступают в форме разрешения противоречия между этими двумя потоками изменений за счет перевода факторов внешнего воздействия во внутреннее изменение состояния субъекта и, тем самым, могут регулировать уровень психологической безопасности субъекта деятельности.

С учетом представления об эмоциональности как системном свойстве личности, стратегии обеспечения психологической безопасности могут конструироваться на основе методов эмоциональной регуляции, включающих личностные механизмы психологической защиты и эмоционально-ориентированные типы совладающего поведения и направленных на предотвращение, снижение и преодоление негативных последствий воздействия на человека угроз внешней и внутренней среды [5; 9].

Стратегии обеспечения психологической безопасности, основанные на методах эмоциональной регуляции, становятся тем системообразующим фактором, который участвует в формировании устойчивой структуры потребностей, диспозиций, мотивов, смысложизненных целей и ценностных

ориентаций, личностной интуиции и субъективно предпочитаемых действий [4].

Перспективным направлением дальнейшего исследования психологической безопасности представляется определение характера взаимосвязи между индивидуальными различиями в проявлении эмоциональности и уровнями различных видов противоречий для разных категорий испытуемых.

Список использованных источников и литературы

1. Белинская Е. П., Тихомандрицкая О. А. Социальная психология личности / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. — М.: Аспект-пресс, 2001. — 301 с.
2. Гражданская защита: Понятийно-терминологический словарь / [Под общей редакцией Ю. Л. Воробьева]. — М.: Издательство «Флайст», Информационно-издательский центр «Геополитика», 2001. — 240 с. — Режим доступа: <http://refdb.ru/download/2790214.html>
3. Дикая Л. Г. Проблемность в профессиональной деятельности: теория и методы психологического анализа / Л. Г. Дикая. — М.: Издательство «Институт психологии РАН», 1999. — 358 с. — Режим доступа: <http://klex.ru/cdk>
4. Кабаченко Т. С. Методы психологического воздействия: Учебное пособие / Т. С. Кабаченко. — М.: Издательство «Педагогическое общество», 2000. — 544 с. — Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/57213/>
5. Колот С. А. Субъектно-деятельностный подход к проблеме самоконтроля в регуляции функциональных состояний / С. А. Колот // III Всеукраїнський психологічний конгрес з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі». — К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. — С. 398–401.
6. Максименко С. Д. Общая психология / С. Д. Максименко. — М.: Рефл-бук, 2004. — 528 с.
7. Никифоров Г. С. Самоконтроль человека / Г. С. Никифоров. — Л.: ЛГУ, 1989. — 191 с.
8. Санникова О. П. Феноменология личности: Избранные психологические труды / О. П. Санникова. — Одесса: СМІЛ, 2003. — 256 с.
9. Чебыкин А. Я. Эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности / А. Я. Чебыкин. — Одесса, 1992. — 169 с.
10. Шлыкова Н. Л. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности: дис. ... д-ра психол. наук: спец. 13.00.03 / Надира Летфулловна Шлыкова. — М., 2004. — 335 с. — Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/informatsionno-psihologicheskaya-bezopasnost-lichnosti-i-problema-vospriyatiya-radiatsionnogo-riska#ixzz3wkInwMkT>

REFERENCES

1. Belinskaya E. P., Tihomandrickaya O. A. (2001). *Socialnaya psihologiya lichnosti [Social personality psychology]*. Moscow: Aspekt Press [in Russian].
2. Vorobev, U. L. (Eds.). (2001). *Grajdanskaya zaschita: Ponyatiino-terminologicheskii slovar [Civil protection: Conceptual and terminological dictionary]*. Moscow: Izdatelstvo «Flaist», Informacionno-izdatelskii centr «Geopolitika». Retrieved from <http://refdb.ru/download/2790214.html> [in Russian].
3. Dikaya L. G. (1999) *Problemnost v professionalnoi deyatelnosti: teoriya i metodi psihologicheskogo analiza [Problems in professional activity: theory and techniques of psychological analysis]*. Moscow: Izdatelstvo «Instityt psihologii RAN». Retrieved from <http://klex.ru/cdk> [in Russian].
4. Kabachenko T. S. (2000) *Metodi psihologicheskogo vozdeistviya [Methods of psychological impact]*. Moscow: Izdatelstvo «Pedagogicheskoe obshestvo». Retrieved from <http://www.twirpx.com/file/57213/> [in Russian].
5. Kolot S. A. (2012) *Sybektно-deyatelnostnii podhod k probleme samokontrolya v regylyacii funktsionalnih sostoyanii [Subject-activity approach to the problem of self-control in the regulation of functional states]*. Proceedings from Identity in the modern world '12: III

- Vseykraïnskii psihologichnii kongres z mïnarodnou uchastu.* (pp. 398–401). Kyiv: DP «Infor-maciino-analitichne agentstvo» [in Russian].
6. Maksimenko S. D. (2004) *Obschaya psihologiya [General psychology]*. Moskow: Refl-buk [in Russian].
 7. Nikiforov G. S. (1989) *Samokontrol cheloveka [Self-control of person]*. Leningrad: LGY [in Russian].
 8. Sannikova O. P. (2003) *Fenomenologiya lichnosti: Izbrannie psihologicheskie trydi [The phe-nomenology of personality: Selected psychological works]*. Odessa: SMIL [in Russian].
 9. Chebikin A. Ya. (1992) *Emocionalnaya regulyaciya ychebno-poznavatelnoi deyatelnosti [Emo-tional regulation of educational-cognitive activity]*. Odessa [in Russian].
 10. Shlikova N. L. (2004) *Psihologicheskaya bezopasnost sybekta professionalnoi deyatelnosti: [Psychological safety of a subject of professional activity]. Extended abstract of Doctor's thesis.* Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article/n/informatsionno-psihologicheska-ya-bezopasnost-lichnosti-i-problema-vospriyatiya-radiatsionnogo-riska#ixzz3wkInwMkT> [in Russian].

Колот Світлана Олександровна

доцент кафедри соціальної роботи та кадрового менеджмента
Одеського національного політехнічного університету

ЕМОЦІЙНЕ ОБУМОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

Резюме

Психологічну безпеку досліджено з точки зору функціональних станів особи-стості, що виникають у процесі професійної діяльності. Показано взаємозв'язок між емоційним функціональним станом та діяльністю, в тому числі і психологіч-ною безпекою суб'єкта діяльності. Безпеку/небезпеку розглянуто з позиції функ-ціонального комфорту як стану, що характеризує психологічну безпеку суб'єкта діяльності. Показано, що при стресі суттєвою внутрішньою умовою, що визначає психологічну безпеку особистості, є емоційна реакція. Обґрунтовано необхідність формування робочих функціональних станів на основі позитивних емоцій. Емоцій-на регуляція представлена як один з ефективних методів оптимізації стану психо-логічної безпеки особистості.

Ключові слова: психологічна безпека, емоційні функціональні стани, стрес, внутрішній ресурс, емоційне благополуччя особистості, емоційна регуляція.

Kolot S. A.

associate professor of department of social work and personnel management,
Odessa National Polytechnic University

EMOTIONAL STIPULATION OF PSYCHOLOGICAL SECURITY OF A PERSON

Abstract

The article considers the phenomenon of psychological safety in the context of functional states and personal characteristics of a subject of activity. The basis of the study, on one hand, is the concept of psychological safety as a highly structured system of mental processes, with its essential component of the emotional well-being of the person, which is directly dependent on the emotion. On the other hand, value

pyramid's emotional and functional status determines the consideration of emotional functional states that influence in a systematic way the formation of all levels of development of the individual and are manifested in the individual styles of activity. This suggests an interaction of an emotional functional state and its activity, including a psychological safety of a subject of activity.

In accordance with a criterion of the adequacy of one's response (formed by the functional state) to the requirements of activities performed, a state of adequate mobilization and dynamic mismatch is considered. To determine the level of psychological safety these groups are related to its successful / unsuccessful implementation on the basis of compliance with the internal parameters and parameters of the outside world. As a complex psychological phenomenon, generated by the state of human security, a functional comfort acts as a functional state which characterizes the psychological safety of the subject of activity. Getting himself in a dangerous situation when there is a confluence of external and internal factors generates an appearance of negative emotions, functional states of mental tension and stress.

Psychological safety in the context of functional states and personal characteristics of the subject of activity requires the subject's activity in regulation of their status in terms of non-optimal functional states. Maintaining an appropriate level of psychological security of the individual employee in the structure of the organizational activities related to the provision of optimal functional conditions, which are accompanied by positive emotions, feelings of satisfaction from the process of work and its results, the possibility of creative self-realization.

Strategies to achieve a psychological security can be based on the methods of emotional regulation, including the mechanisms of personality's psychological defense and emotional-focused types of the coping behavior, which are aimed to reduce and to overcome the negative effects of human exposure to threats from the external and internal environments.

Key words: psychological safety, emotional, functional status, stress, internal resources, emotional well-being of the individual, emotional regulation.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2016

УДК 159.923: [331.101.3+331.102.24]

Лазорко Ольга Вікторівна

кандидат психологічних наук, доцент,
докторант кафедри загальної та соціальної психології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
orcid.org/0000–0002–8427–5049

ПРОФЕСІЙНА БЕЗПЕКА У ВИМІРІ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД АКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті представлено теоретико-емпіричний матеріал вивчення професійної безпеки фахівців стресогенних професій у психологічному вимірі їх працездатності. Обґрунтовано феномен професійної безпеки особистості та визначено хронологічні межі її активної професійної реалізації. Зафіксовані показники взаємозв'язку прояву психічних станів фахівців медичних спеціальностей та рівня їх задоволеності працею дають змогу конкретизувати монотонно-виснажливий і відповідально-перенасичений зміст працездатності лікарів та медичних сестер, які працюють в різних умовах емоційної напруженості.

Ключові слова: професійна безпека, професійна реалізація, працездатність, особистість.

Постановка проблеми. Останнім часом проблема безпеки широко культивується в професійній сфері, адже вона є потужним інвестором актуалізації вивчення професійно здорової особистості фахівця. Також актуальність дослідження психології успішного функціонування фахівця зумовлена реальними проблемами професійної безпеки особистості, яка на сучасному етапі розвитку суспільства характеризується гострими взаємопов'язаними суперечностями — між вимогами щодо забезпечення безпеки професійного середовища як фактору соціально-політичної і національної безпеки та реальним станом функціонування професійної сфери, що не забезпечує такої безпеки, між досвідом модернізації та інновації у професійній сфері та відсутністю готовності фахівців входження і реалізації себе у цій сфері, між значущістю умов успішного функціонування фахівця та недостатнім вивченням його психологічних ознак та характеристик, які забезпечували б його психологічну безпеку. Одним із періодів професійного становлення, в якому розгортаються центральні суперечності прояву і переживання професійної безпеки, є період активної професійної реалізації (інтеграції, інтернальності), яка характеризується здатністю особистості виходити за межі безперервного потоку повсякденної практики та внутрішньо приймати, усвідомлювати і оцінювати труднощі і протиріччя різних сторін професійної діяльності та самостійно, конструктивно вирішувати їх відповідно до ціннісних орієнтацій; розглядати труднощі як стимули подальшого розвитку, відчувати свободу вибору і відповідальність за все, що відбувається.

Метою даної статті є теоретичне та емпіричне обґрунтування проблеми професійної безпеки змін фахівців, які працюють в нормальних і стресо-

генних умовах у контексті порівняння та в діапазоні фіксації їх професійного стажу.

Результати дослідження. В одній з авторських публікацій нами подано узагальнене розуміння *професійної безпеки*, яке зведено до сукупності поточного стану та факторів, що характеризують стабільність і стійкість професійного рівня розвитку людини, що дозволяє їй підтримувати гідний рівень життя [2]. Також професійну безпеку можна розглядати як систему заходів, спрямованих на забезпечення захисту людини від внутрішніх і зовнішніх загроз у сфері професіоналізації, що торкаються питань виживання суб'єкта у кризових умовах, захисту життєво важливих професійних інтересів особистості, створення внутрішнього імунітету і зовнішнього захисту від дестабілізуючих впливів та можливість забезпечення гідних умов життя та сталого розвитку особистості.

Що стосується тлумачення *професійної безпеки особистості*, то в узагальненому вигляді цей психологічний конструкт визначається як: 1) такий психологічний стан, що гарантовано забезпечує захист професійних інтересів фахівця; 2) сукупність умов існування суб'єкта професійної діяльності, якими він опанував і здатен контролювати. Психологічний стан визначається суб'єктно-особистісними характеристиками, як-от: спрямованість особистості; проекції життєвого шляху людини або її самосвідомість; здібності; темперамент і характер; психічні процеси і стани; та досвід суб'єкта.

Сукупність умов існування суб'єкта професійної діяльності залежить від сформованості соціально-особистісних характеристик, серед яких: 1 — сфера функціонування фахівця (сфера вибору професії, яке вміщує визначення рівня кваліфікації, обсягу та рівня професійної підготовки та вибір конкретної спеціальності; сфера професійного навчання, яке передбачає поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологіями обраного виду професійної діяльності, прищеплення спеціальних практичних знань і навичок, формування психологічних і моральних якостей особистості та використання отриманих знань у процесі професійної діяльності; сфера професійної адаптації, де відбувається розгорнутий у часі процес первинної адаптації, стабілізації і дезадаптації у ході реалізації фахівцем професійних функцій, який виражається у послідовності, тривалості і стійкості пристосування до професійних умов при зміні вимог до роботи, що зумовлені об'єктивними і суб'єктивними факторами професійного середовища; сфера власне професійної реалізації як визначення в конкретних трудових функціях і операціях спеціальності і професії; сфера професійної переорієнтації як процесу переходу особистості від однієї професії до іншої, що передбачає освоєння нового виду діяльності чи здобуття нової фахової спеціальності (кваліфікації) із наступним працевлаштуванням); 2 — вікові особливості, пов'язані із професійною періодизацією особистості, де класично виокремлюють стадії оптанта, адепта, адаптанта, інтернала, майстра, авторитета і наставника; 3 — умови праці, які класично диференціюють на «нормальні», які не порушують у людини звичні відносини із системою професійних вимог виконуваної діяльності, «складні», які ви-

значають важкі, стресові, кризові умови діяльності і вимагають від фахівця надмірної зосередженості та психоемоційної стійкості; та «особливі» (екстремальні, зверхекстремальні, субекстремальні), коли діяльність фахівця пов'язана з епізодичною, непостійною дією екстремальних факторів або високою усвідомленою ймовірністю їх появи, що призводить до появи негативних функціональних станів фахівця.

В межах інтернального рівня професійного становлення відбувається активізація рефлексивно-орієнтованих смислів професійної діяльності, яка базується на мотиваційних механізмах професійної реалізації особистості і повністю відповідає «внутрішнім ідентифікаційним вимогам професії» — як набору тих суттєвих, знакових і функціональних ознак, за якими людина і соціум впізнають професію, а сам професіонал ідентифікує себе з нею [3]. Уявлення особистості про себе як професіонала, її рівень ідентифікації образу Я з образом професіонала є індикатором мотиваційної сфери особистості, що зумовлює ставлення до професійної діяльності. Професіонали, які сприймають свою професію як спосіб життя, набувають особливого бачення оточуючого світу, особливого ставлення до низки об'єктів, а подекуди й особливі властивості перцепції, що оптимізують взаємодію з цими об'єктами. Як зазначається Ж. Вірною, межа професійних і особистісних якостей професіонала об'єднує їх та робить взаємозалежними. Такий професійно-особистісний комплекс якостей є критерієм професійної придатності [1, с. 137].

Тому серед суб'єктно-особистісних характеристик переважно пріоритет варто надавати рівню розвиненості психічних процесів і станів, де локалізуються специфічні особливості пізнавальної сфери особистості у прояві властивостей перцепції, уваги, пам'яті, мислення, уяви і творчості, сформованості мовленнєвої діяльності, загальної оцінки інтелекту і прогнозу його динаміки; та у прояві емоційних процесів і станів, де особливої уваги заслуговує оцінка експресії емоцій, їх усвідомленості і керованості, домінуючі емоційні стани і настрої, їх зумовленість і рівень впливу на професійну діяльність, стійкість у стресових ситуаціях, схильність до емотивних реакцій і афективних виходів у поведінці, сила і якість емоційного впливу на оточуючих, рівень нервово-психічної напруженості суб'єкта і діяльності, співвідношення зовнішніх і внутрішніх емоціогенних факторів.

Для емпіричного підтвердження сформульованих нами теоретичних положень щодо обґрунтування професійної безпеки фахівців з різним професійним стажем, які працюють в різних умовах емоційної напруженості та визначення правомірності використання запропонованих діагностичних засобів, було проведено дослідження на вибірці медичних працівників (лікарі та медичні сестри), що склала 118 осіб. Науково-дослідницька робота здійснювалась на базі Луцької міської дитячої поліклініки та Волинської обласної інфекційної лікарні. Вибірку медичних працівників було диференційовано на чотири групи за двома критеріями — *стаж і умови професійної діяльності* (група медичних працівників із стажем професійної діяльності до 5 років (n=71), серед яких 36 медичних працівників працюють у поліклініці (група 1ЗВУ), а 35 — у інфекційній лікарні (група 2ОсУ) та

група медичних працівників із професійним стажем більше 5 років ($n=47$), серед яких 19 медичних працівників працюють у поліклініці (група 3ЗвУ), і відповідно 28 — у інфекційній лікарні (група 4 ОсУ)). Під час формування вибіркової сукупності було дотримано вимог щодо її змістовності та еквівалентності, що виражалось у нормальному розподілі емпіричних даних з усієї вибірки.

Серед діагностичних методик використовувалися методики: визначення задоволеності працею (А. Барташева) та опитувальник диференціальної діагностики станів зниженої працездатності (А. Леонова, С. Велічковська). При обробці результатів констатувального експерименту використовувався t -критерій Стьюдента для незалежних вибірок для встановлення статистично-значущих відмінностей середніх значень діагностичних показників у виділених групах та кореляційний аналіз для встановлення взаємозв'язку між діагностованими показниками.

Середньогруповий зріз діагностичних показників методики визначення задоволеності працею показав відмінності у групах досліджуваних, а саме, це стосується зниження інтересу до роботи, рівня домагань в професійній діяльності та задоволеності взаєминами із керівництвом у медпрацівників із збільшенням стажу роботи, які працюють в поліклініці та інфекційній лікарні; хоча для медпрацівників поліклінік властива загальна тенденція зниження рівня задоволеності працею й за іншими показниками, якот: задоволеність взаєминами із співробітниками і задоволеність умовами праці. Але найвищим і відносно стабільним щодо врахування параметру стажу є показник переваги виконуваної роботи високому заробітку. Щодо тенденційних проявів рівня задоволеності працею медпрацівників інфекційних лікарень, то виокремлюється зростання показників задоволеності досягненнями у роботі і професійної відповідальності незалежно від їх стажу професійної діяльності (рівень достовірності від $p \leq 0,05$ до $p \leq 0,001$) (рис. 1).

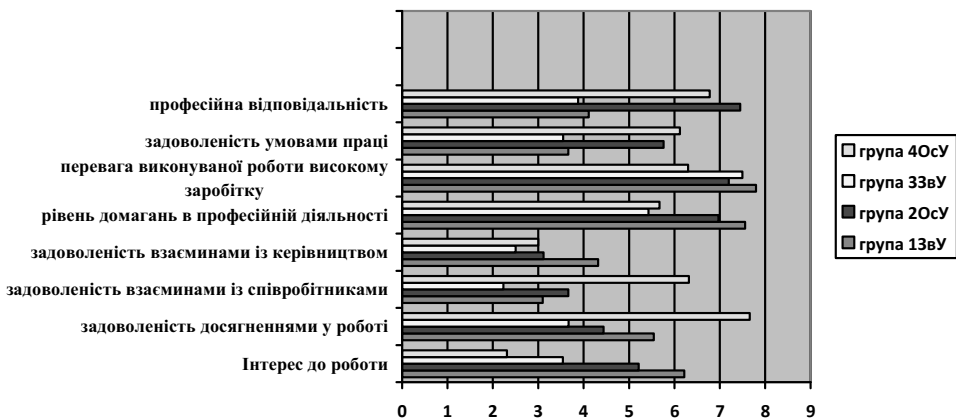

Рис. 1. Середньогруповий розподіл показників задоволеності працею у досліджуваних групах

Результати проведення опитувальника диференціальної діагностики станів зниженої працездатності у досліджуваних групах показали суттєві відмінності. Загалом такі психічні стани, як монотонія, психічне перенасичення, напруженість, втрома, слід розглядати як відображення реального потенціалу внутрішніх ресурсів людини, який актуалізується або є доступним для актуалізації в процесі виконання роботи в реальній ситуації. Так, для досліджуваних медичних працівників із стажем професійної діяльності до 5 років превалюють показники помірного вираження зазначених станів, за виключенням прояву стану втрома у досліджуваних медичних працівників, які працюють в поліклініці, та прояву напруження у медичних працівників, які працюють в інфекційній лікарні. У досліджуваних із професійним стажем більше 5 років зафіксовано виражений та високий рівень прояву вказаних психічних станів, за виключенням прояву станів монотонії та напруження у групі ЗЗВУ. Середньогруповий зріз діагностичних показників опитувальника диференціальної діагностики станів зниженої працездатності представлений на рис. 2.

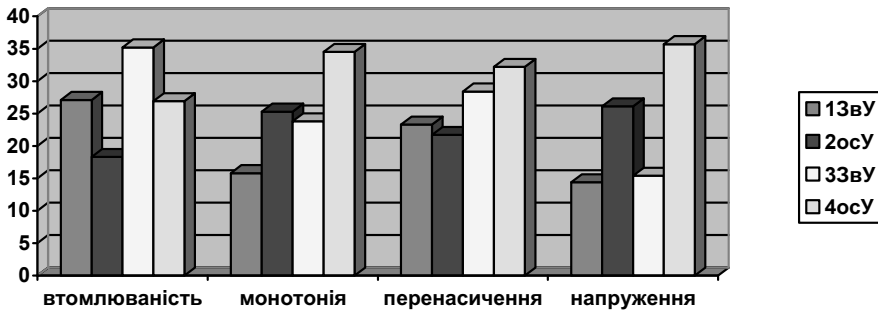

Рис. 2. Середньогруповий розподіл показників емоційних станів працездатності у досліджуваних групах

До статистично значущих відмінностей у прояві показників емоційних станів працездатності у групах медпрацівників за критерієм збільшення стажу роботи, які працюють у поліклініках, можна віднести збільшення ознак втрома, монотонії та перенасичення; а у групах медпрацівників, які працюють в інфекційних лікарнях, — до вказаних попередньо ознак ще додаються показники напруження (рівень достовірності від $p \leq 0,05$ до $p \leq 0,001$).

Обґрунтування прояву психічних станів працездатності фахівців медичних спеціальностей (лікарі, медичні сестри) з різним професійним стажем та які працюють в різних умовах емоційної напруженості, потребує вивчення значущих взаємозв'язків між діагностованими показниками, для чого було використано кореляційний аналіз. У досліджуваних групи 1 ЗвУ виявлено позитивний зв'язок між показниками монотонії і показниками «рівня досягнень в професійній діяльності» ($r=0,25$ при $p \leq 0,05$); показниками напруження із показниками «задоволеності взаєминами із керівництвом» ($r=0,26$ при $p \leq 0,05$); а також негативний кореляційний зв'язок між

показниками прояву втоми і показниками «інтересу до роботи» ($r=-0,35$ при $p\leq 0,01$); показниками прояву емоційного перенасичення та показниками «задоволеність умовами праці» ($r=-0,33$ при $p\leq 0,01$).

У досліджуваних групи 20сУ зафіксовано негативний кореляційний зв'язок показників прояву психічного напруження із показниками «задоволеності умовами праці» ($r=-0,27$ при $p\leq 0,05$) та «переваги виконуваної роботи високому заробітку» ($r=-0,35$ при $p\leq 0,01$).

У групі 3ЗВУ виокремлюються позитивний кореляційний зв'язок між показниками прояву напруження та показниками «задоволеності взаєминами із співробітниками» ($r=0,25$ при $p\leq 0,05$) і показниками «професійної відповідальності» ($r=0,31$ при $p\leq 0,01$); між показниками прояву емоційного напруження і показниками «рівня домагань в професійній діяльності» ($r=0,25$ при $p\leq 0,05$); та негативний кореляційний зв'язок із показниками прояву втоми «інтересу до роботи» ($r=-0,25$ при $p\leq 0,05$); між показниками емоційного перенасичення і показниками «задоволеності умовами праці» ($r=-0,26$ при $p\leq 0,05$) і показниками «професійної відповідальності» ($r=-0,25$ при $p\leq 0,05$).

У групі 40сУ зафіксовано лише негативний кореляційний зв'язок між показниками прояву втоми та показниками «задоволеності досягненнями у роботі» ($r=-0,24$ при $p\leq 0,05$) та «задоволеності умовами праці» ($r=-0,25$ при $p\leq 0,05$); між показниками прояву монотонії і показниками «інтересу до роботи» ($r=-0,25$ при $p\leq 0,05$) і показниками «задоволеність умовами праці» ($r=-0,25$ при $p\leq 0,05$); між показниками прояву монотонії та показниками «перевага виконуваної роботи заробітку» ($r=-0,25$ при $p\leq 0,05$); між показниками прояву емоційного перенасичення із показниками «інтересу до роботи» ($r=-0,27$ при $p\leq 0,05$), «професійної відповідальності» ($r=-0,28$ при $p\leq 0,05$), «задоволеності взаєминами із співробітниками» ($r=-0,31$ при $p\leq 0,05$); між показниками прояву психічного напруження та показниками «задоволеністю взаєминами із керівництвом» ($r=-0,33$ при $p\leq 0,05$).

Отримані результати дали змогу конкретизувати психологічний зміст професійної безпеки як стану переживання задоволеності працею лікарів та медичних сестер, які працюють в різних умовах емоційної напруженості, а саме: у медичних працівників, які працюють у поліклініках, незалежно від стажу їх професійної діяльності, емоційні стани їх працездатності залежать від рівня вираженого та високого рівня монотонії, що переважно знаходить прояв у станах зниженого свідомого контролю за виконанням діяльності, що виникає в ситуаціях однорідної роботи з частим повторенням стереотипних дій та знеціненою зовнішньою обстановкою, що супроводжується переживанням нудьги, сонливості та домінуючою мотивацією до зміни діяльності. Важливо відмітити, що підвищена монотонія цієї категорії досліджуваних блокує їх ефективну працездатність і проявляється у низькому рівні досягнень в професійній діяльності.

У медпрацівників інфекційних відділень, у яких окрім монотонії, надмірно вираженими є прояви психічного перенасичення, емоційного напруження та втомлюваності, що проявляється у станах неприйняття простої та суб'єктивно нецікавої або малоосмисленої діяльності, підвищеної мобі-

лізації психологічних і енергетичних ресурсів с домінуванням мотивації на подолання труднощів, і, як наслідок, у частих станах виснаження і дискоординації в перебігу основних діяльнісних процесів, що розвиваються внаслідок тривалого та інтенсивного впливу робочих навантажень. Слід відмітити, що зафіксований психологічний факт послабленої працездатності фахівців, які працюють в особливих умовах діяльності, нівелює адаптаційні ознаки їх професійної реалізації, а отже блокує їх суб'єктивне переживання задоволеністю працею, що проявляється у зниженні інтересу до роботи, втраті задоволеності досягненнями і умовами праці, наданні переваги виконуваної роботи заробітку та відсутності професійної відповідальності.

Загалом, виходячи з опису виявлених показників взаємозв'язку прояву психічних станів та рівня задоволеністю працею фахівців медичних спеціальностей з різним професійним стажем, можна зробити висновок, що психологічний зміст їх професійної безпеки є потужним критерієм динамічних змін щодо виникнення професійно небажаних новоутворень, які порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність, стійкість, негативно впливають на продуктивність діяльності. Так, багаторічне виконання однієї і тієї ж діяльності усталеними способами може призвести не тільки до закріплення професійно небажаних якостей і професійної дезадаптації, але й до деградації особистості спеціалістів. Зокрема, у лікарів і медичних сестер із стажем до 5 років показники взаємозв'язку прояву їх психічних станів та рівня задоволеністю працею визначають *монотонно-виснажливий* зміст працездатності; а у медичних працівників із стажем професійної діяльності більше 5 років — *відповідально-перенасичений* зміст працездатності.

З огляду на виявлену специфіку професійної реалізації фахівців медичних спеціальностей, сповненої різноманітних факторів небезпеки, можна констатувати, що дослідницька практика психології повинна бути невід'ємною складовою психокорекційного супроводу професійної діяльності та колективу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Запропоноване теоретичне та емпіричне обґрунтування професійної безпеки фахівців медичних спеціальностей (лікарі, медичні сестри) з різним професійним стажем та які працюють в різних умовах емоційної напруженості, у психологічному вимірі їх працездатності дає змогу зробити висновок, що саме завдяки продуктивній працездатності фахівець активно проявляє адаптивно-конструктивні дії реалізації в особистісному та професійному житті. *Перспективами* подальшого вивчення проблеми вважаємо кваліфіковану деталізацію складання емпіричних програм з вивчення професійної безпеки медичних фахівців із урахуванням їх професійної кваліфікації.

Список використаних джерел і літератури

1. Вірна Ж. П. Мотиваційно-смыслова регуляція у професіоналізації психолога : монографія / Ж. П. Вірна. — Луцьк : Ред-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. — 320 с.

2. Лазорко О. В. Професійна безпека особистості: адаптаційний вимір / О. В. Лазорко. — Психологічні перспективи. — Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015. — Випуск 25. — С. 130–141.
3. Психологія професійного здоров'я : учеб. пособие / под ред. Г. С. Никифорова. — СПб. : Речь, 2006. — 480 с.

REFERENCES

1. Virna Zh.P., (2003). *Motivatsiyno-smislova regulyatsiya u profesionalizatsiyi psihologa [Motivational-semantic regulation in the professionalization of psychologist]*. Lutsk : «Vezha» [in Ukraine].
2. Lazorko, O. V. (2015). Profesiyina bezpeka osobistosti: adaptatsiyniy vimir [safety professional personality: adaptation dimension]. *Psihologichni perspektivi — Psychological perspective*, 25, 130–141 [in Ukraine].
3. Nikiforov, G. S (Eds). (2006). *Occupational health psychology*. SPb.: «Rech».

Лазорко Ольга Викторовна

кандидат психологических наук, доцент,
докторант кафедры общей и социальной психологии
Восточноевропейского национального университета имени Лесы Украинки

ПРОФЕСИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В ИЗМЕРЕНИИ РАБОТОСПОСОБНОСТИ ЛИЧНОСТИ В ПЕРИОД АКТИВНОЙ ПРОФЕСИОНАЛЬНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ

Резюме

В статье представлен теоретико-эмпирический материал изучения профессиональной безопасности специалистов стрессогенных профессий в психологическом измерении их работоспособности. Обосновано феномен профессиональной безопасности личности и определены хронологические рамки ее активной профессиональной реализации. Зафиксированные показатели взаимосвязи проявления психических состояний специалистов медицинских специальностей и уровня их удовлетворенности трудом позволяют конкретизировать монотонно-изнурительное и ответственно-пресыщенное психологическое содержание работоспособности врачей и медицинских сестер, работающих в различных условиях эмоциональной напряженности.

Ключевые слова: профессиональная безопасность, профессиональная реализация, работоспособность, личность.

Lazorko O. V.

Ph.D. in Psychology, docent, doctoral student in Department of General and Social Psychology Eastern European National University of Lesya Ukrainian

PROFESSIONAL SAFETY IN PERSONALITY WORKING CAPACITY DIMENSION DURING ACTIVE PROFESSIONAL REALIZATION PERIOD

Abstract

The article represents theoretical and empirical material of studying the professional safety of stressogenic professions specialists in psychological dimension of their working capacity. The phenomenon of personality professional safety has been grounded and chronological limits of its active professional realization have been determined. The defined parameters of interrelation of medical specialties professionals' mental states manifestation and their work satisfaction level enable to concretize the psychological content of working capacity of doctors and nurses, who work in different conditions of emotional tension: the healthcare specialists working in polyclinics, irrespective of their professional activity experience, emotional states of their working capacity depend upon the monotony high level; the infectious departments healthcare specialists general background of mental states is caused by manifestations of mental oversaturation, emotional tensions and fatigue. The determined monotonically exhausting and responsibility oversaturated specifics of professional realization of medical specialties specialists, actualize the necessity of compulsory psychocorrectional support of professional activity and staff.

Key words: professional safety, professional realization, working capacity, personality.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2016

УДК 004.738.5:316+008

Панченко Олег Анатольевич

доктор медицинских наук, доктор философии, заслуженный врач Украины, профессор Национальной медицинской академии последипломного образования им. П. Л. Шупика, директор Государственного учреждения «Научно-практический медицинский реабилитационно-диагностический центр МЗ Украины», президент общественной организации «Всеукраинская профессиональная психиатрическая лига»

e-mail: oap@ukr.net

ORCID ID 0000–0001–9673–6685

Антонов Виктор Григорьевич

ведущий инженер административно-информационного отдела Государственного учреждения «Научно-практический медицинский реабилитационно-диагностический центр МЗ Украины»

e-mail: rdckonst@ukr.net

ORCID ID 0000–0003–0146–9786

Гуменюк Вадим Васильевич

аспирант Украинской инженерно-педагогической академии, инженер по патентной и изобретательской работе научного отдела Государственного учреждения «Научно-практический медицинский реабилитационно-диагностический центр МЗ Украины»

e-mail: rdckonst@ukr.net

ORCID ID 0000–0002–5388–1425

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЯЮЩИХСЯ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

В статье рассмотрена взаимосвязь информационной безопасности и информационной культуры, на основе которой исследована информационная безопасность личности в условиях изменения социокультурных ценностей. Сделан вывод, что решение проблемы должно носить комплексный системный характер и осуществляться на разных уровнях.

Ключевые слова: информация, информационное общество, информационная безопасность, информационная культура.

Постановка проблемы. Сегодняшний этап развития цивилизации характеризуется становлением глобального информационного общества, в котором основополагающим стратегическим ресурсом является информация. Передовые информационно-коммуникационные технологии, проникая во все сферы жизнедеятельности общества, изменяют условия труда и быта человека, формируют новые потребности, стереотипы поведения, т. е. преобразуют культурную среду общества.

В свою очередь, любые инновации в социальном плане являются полезными только тогда, когда они органично воспринимаются обществом как неотъемлемая составляющая его общей культуры. Интеллектуальные возможности в современном обществе невозможно создать без устойчиво работающих и развивающихся науки, образования, профессиональных,

политических и управленческих структур, оснащенных современными информационными технологиями. Таким образом, информационные процессы необходимо воспринимать в широком социокультурном контексте.

Воздействие информационных процессов в повседневной жизни на человечество актуализирует значимость вопросов социального бытия, в частности проблемы информационных взаимодействий и информационных угроз в различных видах проявления. Осознание этих угроз повлекло пристальное внимание к обеспечению информационной безопасности, причем не только технико-прикладными и организационно-правовыми методами, но и решениями, связанными с информационной культурой.

Анализ исследований и публикаций. Проведенный нами анализ исследований и научных трудов показал, что лишь в немногочисленных публикациях исследуется социально-культурологическая сторона проблемы информационной безопасности. К тому же многие вопросы информационной безопасности актуализированы в связи с нестабильной политической и социальной обстановкой в мире, информационными войнами, агрессивными информационно-психологическими воздействиями, наносящими ущерб психическому и нравственному здоровью граждан, требуют более пристального внимания.

Цель статьи: исследовать вопросы информационной безопасности личности в условиях изменяющихся социокультурных ценностей.

Изложение основного материала. В нашем исследовании мы исходили из взаимосвязи базовых понятий «информация», «информационная безопасность» и «информационная культура», детально раскрытых в предыдущих исследованиях [1]. Мы берем во внимание тот факт, что информация имеет свойство амбивалентности, т. е. выступает в виде двух реальностей: объективной и субъективной. Согласно первой, информация носит либо атрибутивный (информация — это сведения, данные, знания), либо функциональный (информация — это результат сознания, абстрактная функция, познавательный инструмент) характер. Согласно второй, информация — реальность, но не объективная, а субъективная, которая относится к области идеального. Хотя информация (как и все, что относится к области идеального) не существует вне материального носителя, она не материальна — это вспышка сознания, отражающая образ реального мира [2].

Поскольку информация в своей сущности состоит из субъективной и объективной составляющей, логично предположить, что и информационная безопасность должна быть направлена на защиту субъективного и объективного, материального и идеального. Многоаспектность понятия «информационная безопасность» отмечена многими исследователями [3–5]. Смысловое же содержание обобщенного понятия информационной безопасности определяется следующим образом: информационная безопасность — состояние информационной среды, которое обеспечивает удовлетворение информационных потребностей субъектов информационных отношений, защиту субъектов от негативного информационного влияния и безопасность информации [5].

Исходя из приведенного определения, можно разделить угрозы информационной безопасности на: нарушение безопасности информации — объективная составляющая информационной среды, и нарушение безопасности субъекта / объекта защиты вследствие неудовлетворения его информационных потребностей или деструктивных информационных воздействий — угроза как субъективная составляющая информационной среды.

Под информационной культурой общества обычно подразумевают способность эффективно применять средства информационных коммуникаций и информационные ресурсы, в частности современные достижения в сфере информатизации и развивающиеся средства информационных технологий [6]. Факторами развития информационной культуры современного общества являются:

- система образования, которая определяет интеллектуальное развитие человека, его духовных и материальных потребностей;

- информационная инфраструктура общества, которая определяет возможности общества применять, передавать и получать нужную информацию и мгновенно прибегать к тем или иным информационным коммуникациям;

- демократизация общества, определяющая право человека по доступу к нужной ему информации, развитие средств информирования населения, в том числе возможность граждан задействовать альтернативные и иностранные источники информации;

- развитие экономики страны, от которого зависят материальные блага населения и возможность получить качественное образование, в том числе приобрести и применять современные средства телекоммуникации [3].

Таким образом, информационная культура общества напрямую зависит от важнейших характеристик развития самого общества и поэтому может служить интегральным показателем уровня данного развития.

Под информационной культурой личности понимается свойство личности, характеризующее ее как субъекта информационной деятельности и определяющее отношение к функционированию и развитию информационной сферы общества [7]. Несомненно, информационная культура в современном обществе зависит от общей культуры человека и дополняет ее новыми атрибутами.

Во-первых, в информационном обществе человек должен владеть различными техническими устройствами (мобильный телефон, смартфон, планшет, компьютер) и информационными технологиями (обработка информации различными методами, знания в работе с программным обеспечением).

Во-вторых, он должен уметь формулировать свою потребность в информации, осуществлять поиск необходимой информации всех ее видов (аудио, видеoinформацию, символьную информацию, графическую) по всевозможным информационным ресурсам.

В третьих, он должен уметь адекватно отобразить и оценить информацию, перерабатывать информацию, правильно ее использовать с максимальным эффектом, создавать качественно новую.

В четвертых, он должен обладать способностью и этикой общения в информационной среде.

Следует отметить, что информационная культура также имеет как объективную, так и субъективную сущность, причем личность является одновременно как субъектом, так и объектом информационной культуры.

Отмечая неоднозначность всех трех понятий, О. А. Панченко и Л. В. Панченко [1] приводят сложную структуру их причинно-следственных связей (рис. 1).

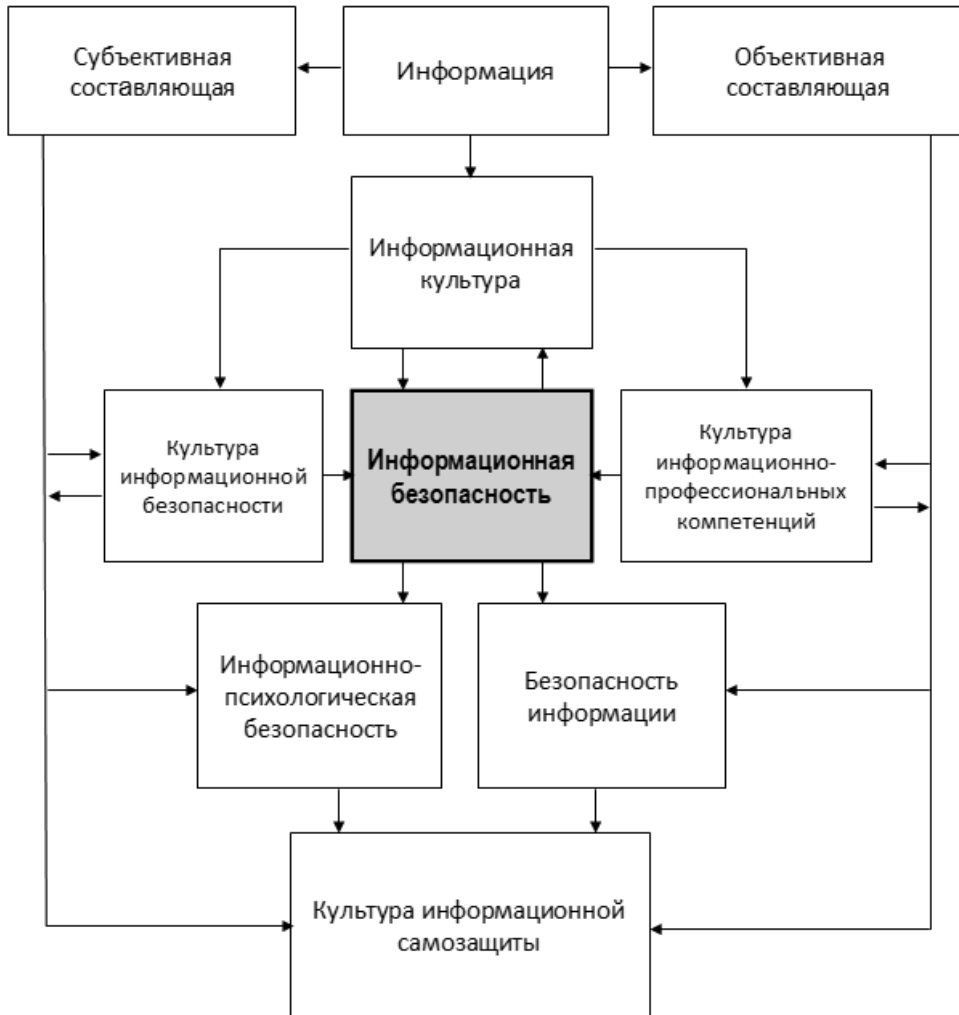

Рис. 1. Схема причинно-следственных связей

Совершенно очевидно, что основная задача информационной безопасности в сфере культуры заключается в сохранении механизмов социальных взаимодействий, выражающихся в обеспечении документирования

историко-культурного процесса, достоверности, полноты, качества и эффективности культурно-исторической информации, и направленных на преобразование культурного знания предшествующих поколений во внутреннее благо индивидов, воплощающих его сущность в своей социальной жизнедеятельности, направленной, в свою очередь, на усовершенствование действительности и самого себя. И вышеприведенные факторы развития информационной культуры общества (система образования, информационная инфраструктура, демократизация, развитие экономики) — являются базисом для выполнения указанной задачи.

Основываясь на объективно-атрибутивной сущности информации, под информационной безопасностью следует подразумевать непосредственно безопасность самой информации, состояние ее защищенности. С точки зрения информационной культуры проблема должна решаться комплексом мер, осуществляемых на различных уровнях и составляющих понятие «культура информационно-профессиональных компетенций».

Субъективная сущность информации заключается в способности субъектов оценивать, принимать или отвергать, отделяться от информации, формировать на ее основе свое собственное мнение и т. д. Деформированная субъективность, основанная на искривленной информации, может причинить непоправимый ущерб, поэтому на развитие и активизацию субъективности должна быть направлена защита от деструктивного информационного воздействия, обеспечивающая комфортное внутреннее состояние ценностных установок, сохранение психических свойств личности и т. д. Ведущим способом защиты от деструктивного информационного воздействия является использование внутреннего защитного резерва, который заложен у каждой личности, — способность к умственной деятельности, направленной на выявление негативного информационного воздействия, мобилизация мышления человека на их нейтрализацию, т. е. формирование культуры информационной безопасности (см. рис. 1).

Именно эта составляющая общей информационной культуры человека является определяющей в формировании информационно-психологической безопасности личности — состоянии защищенности от влияний, способных против желания и воли человека изменять его психическое состояние и психологические характеристики, модифицировать поведение и ограничивать свободу выбора [3].

Отдельно в приведенной схеме выделено понятие «культура информационной самозащиты», комплексно сочетающее в себе черты материального и идеального мировоззрения личности, формирующие его информационную культуру как в части культуры информационно-профессиональных компетенций, так и в части культуры информационной безопасности. Культура информационной самозащиты характеризуется теми чертами информационной культуры личности, которые определяют умение обращения с информацией без нанесения вреда себе и другим участникам информационных отношений; способность противостоять информационным угрозам и сохранять психическое здоровье в условиях негативного информационного воздействия.

Современные реалии характерны все большей зависимостью повседневной жизни от массовой коммуникации, постоянно возрастающей агрессивностью информационной среды, в которой находится человек. Многочисленными источниками угрозы информационной безопасности как субъективного, так и объективного характера, возникающие в условиях быстро изменяющихся социокультурных ценностей, требуют адекватного реагирования не только со стороны общества и государства, но каждой личности в отдельности.

Учитывая взаимозависимый характер информационной культуры и информационной безопасности, можем сказать, что главная задача по предоставлению информационной безопасности в области культуры состоит в сохранении механизмов социальных взаимодействий, устойчивом функционировании социокультурных систем. Так, например, для Европы стал шоком массовый наплыв эмигрантов. Местные жители столкнулись с другой культурой, и испытывают психологический стресс от массовости этой культуры. В меньшей степени это касается Украины, хотя более миллиона внутренних эмигрантов также создали проблемы социокультурного характера. Ситуация усугубляется СМИ, которые вольно или невольно становятся пособниками информационного терроризма, распространяя информацию о насилии, угрозах насилия, зачастую искажая объективную информацию и тем самым нагнетая страх и напряженность в обществе. Примером могут служить события в Кельне, которые произошли в новогоднюю ночь. Германская полиция очень быстро и четко разобралась в ситуации и взяла ее под контроль. Но стоит взглянуть на заголовки новостей в Интернете непосредственно после событий, можно убедиться в необъективном освещении информации.

Некоторые СМИ, не осознавая или не желая осознавать последствия своих публикаций, провоцируют террористические акты. Примером могут быть события 7 января 2015 года, когда в Париже в результате нападения на здание газеты *Charlie Hebdo* погибли 12 человек. Причиной могли стать карикатуры, попирающие религиозные и культурные ценности мусульман.

Столетиями для человечества информация являлась объектом борьбы — чем больше информационных возможностей есть у государства, тем вернее оно достигает стратегических геополитических преимуществ. Поэтому во многих странах информация считается стратегическим ресурсом. Серьезной угрозой является стремление некоторых стран к превосходству в мировом информационном пространстве, ведение ими информационных войн.

Те же события в Кельне имеют признаки акта информационной войны. Как заявил министр юстиции ФРГ Гайко Маас, нападения на женщин в новогоднюю ночь в Кельне могли быть организованными. Не исключено, что и массовый информационный шум вокруг этого события также был организован. Некоторым странам и политическим партиям выгодна анти-мигрантская риторика.

С применением определенных технологий информационной войны может целенаправленно осуществляться воздействие на важные сферы деятельности государства (оборонную, экономическую, политическую и др.), а

также психологическое воздействие на население с целью возникновения агрессии и порождения сепаратистских настроений. Примером могут служить последние события в Украине.

Рассматривая информационную культуру как фактор обеспечения информационной безопасности, стоит обозначить такую злободневную проблему, как защита информации от несанкционированного доступа. Если ранее защите подлежали преимущественно военная и государственная тайна, то теперь защите подлежат также коммерческие, банковские, промышленные и другие секреты. Требуется защита конфиденциальной и персональной информации; авторского права и т. п. Необходимо не только кардинальный пересмотр взглядов на проблемы усовершенствования методов, способов и средств обеспечения безопасности информации, но и на информационную культуру современного общества по вопросам защиты информации [8].

Описываемые проблемы можно минимизировать, если учитывать вопросы информационной безопасности не только при обучении специалистов в этой области, но и включать в перечень системообразующих элементов понятия «информационная культура» составляющих информационной безопасности, которыми сегодня должен владеть не только профессионал в области защиты информации, но и обыкновенный пользователь современных гаджетов.

В анализируемых нами обстоятельствах изменения социокультурных ценностей и с учетом причинно-следственных связей, обозначенных выше, решение проблемы обеспечения информационной безопасности личности должно иметь комплексный системный характер и осуществляться в нескольких направлениях.

Во-первых, нормативная поддержка. Должна быть создана целостная нормативная база, учитывающая различные аспекты информационной безопасности.

Во-вторых, — институциональное обеспечение. Подразумевает согласованную деятельность различных социальных институтов, участвующих в воспитании и социализации, в целях обеспечения информационной безопасности.

В-третьих, — самовоспитание личности. Оно связано с формированием высокого уровня информационной культуры личности как части общей культуры человека, приобретением необходимых личностных качеств для обеспечения информационной самозащиты личности.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Информационная безопасность, должна быть направлена как на защиту объективной, так и субъективной ее составляющей. В первом случае она выступает в виде безопасности информации, во втором — в виде информационно-психологической безопасности.

Информационная культура является одним из основных факторов обеспечения информационной безопасности, но в свою очередь напрямую от нее зависит. Влияя на информационную безопасность, информационная культура воздействует на нее двояко — в первом случае в виде культуры информационно-профессиональных компетенций (безопасность информа-

ции); во втором — в виде культуры информационной безопасности (информационно-психологическая безопасность).

Культура информационной самозащиты, комплексно формируемая культурой информационно-профессиональных компетенций и культурой информационной безопасности, определяет умение личности обращаться с информацией без нанесения вреда себе и другим участникам информационных отношений; способность противостоять информационным угрозам и сохранять психическое здоровье в условиях негативного информационного воздействия.

В условиях изменения социокультурных ценностей и с учетом обозначенных причинно-следственных связей решение проблем обеспечения информационной безопасности личности должно носить комплексный системный характер и осуществляться в нескольких направлениях, а именно нормативная поддержка, институциональное обеспечение и самовоспитание личности.

Список использованных источников и литературы

1. Панченко О. А. Інформаційна безпека та інформаційна культура / О. А. Панченко, Л. В. Панченко // *Правова інформатика*. — 2015. — № 2(46). — С. 32–38.
2. Астахова Л. В. Информационная безопасность: герменевтический подход: монография / Л. В. Астахова. — М.: РАН, 2010. — 185 с.
3. Панченко О. А. Информационная безопасность личности: монография / О. А. Панченко, Н. В. Банчук. — Киев: КИТ, 2011. — 672 с.
4. Архипова Е. А. Социальная составляющая информационной безопасности // *Безпека інформації: Наук.-практ. журнал*. — 2012. — Том 18, № 2. — С. 28–32.
5. Алексенцев А. И. Сущность и соотношение понятий «защита информации», «безопасность информации», «информационная безопасность» // *Безопасность информационных технологий*. — 1999. — № 1. — С. 16–20.
6. Колин К. К. Социальная информатика: Учебное пособие для вузов / К. К. Колин. — М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2003. — 432 с.
7. Лунев А. И. Информационно-психологическая безопасность личности: философский аспект [Электронный ресурс] / А. И. Лунев, Н. В. Пугачева. — Режим доступа: <http://dom-hors.ru/issue/fik/2014-1/lunев-pugacheva.pdf>
8. Алиева М. Ф. Информационная безопасность как элемент информационной культуры [Электронный ресурс] / М. Ф. Алиева // *Вестник Адыгейского государственного университета*. — 2012. — № 4 (108). — Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-bezopasnost-kak-element-informatsionnoy-kultury>.

REFERENCES

1. Panchenko O. A., & Panchenko L. V. (2015). Informacijna bezpeka ta informacijna kul'tura [Information security and information culture] *Pravova informatika — Legal Informatics*. Vol. 2, 46, 32–38. [in Ukrainian]
2. Astahova L. V. (2010). *Informacionnaja bezopasnost': germenevticheskij podhod [Information security: hermeneutical approach]* Moscow: Russian Academy of Sciences [in Russian].
3. Panchenko O. A., & Banchuk N. V. (2011). *Informacionnaja bezopasnost' lichnosti [Information Security personality]*. Kiev: KIT. [in Russian].
4. Arkhipova E. A. (2012). Social'naja sostavljajushhaja informacionnoj bezopasnosti [The social component of information security]. *Bezpeka informacii: Nauk.-prakt. zhurnal — Safety information: scientific-practic. Journal*. Vol 18, 2, 28–32 [in Russian].
5. Aleksentsev A. I. (1999). Sushhnost' i sootnoshenie ponjatij «zashhita informacii», «bezopasnost' informacii», «informacionnaja bezopasnost'» [The essence and value concepts of

- «information security», «security of information», «information security»]. Bezopasnost' informacionnyh tehnologij — Safety of information technology, 1, 16–20 [in Russian].
6. Colin K. K. (2003) Social'naja informatika [Social Informatics]. Moscow: Academic Project; Fund «Mir» [in Russian].
 7. Lunev A. I., Pugacheva N. B. (2014) Informacionno-psihologicheskaja bezopasnost' lichnosti: filosofskij aspekt [Information and psychological security of the person: philosophical aspect] Retrieved from <http://dom-hors.ru/issue/fik/2014-1/lunev-pugacheva.pdf>. [in Russian].
 8. Aliyev M. F. (2012) Informacionnaja bezopasnost' kak jelement informacionnoj kul'tury [Information security as an element of information culture] *Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta — Herald of Adygeya State University* Vol 4, 108. Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-bezopasnost-kak-element-informatsionnoy-kul'tury>. [in Russian].

Панченко Олег Анатолійович

доктор медичних наук, доктор філософії, заслужений лікар України, професор Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, директор Державного закладу «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України», президент громадської організації «Всеукраїнська професійна психіатрична ліга»

Антонов Віктор Григорович

провідний інженер адміністративно-інформаційного відділу Державного закладу «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України

Гуменюк Вадим Васильович

аспірант Української інженерно-педагогічної академії, інженер з патентної та винахідницької роботи наукового відділу Державного закладу «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЗМІНИ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Резюме

В статті розглянуто взаємозв'язок інформаційної безпеки та інформаційної культури, на основі чого досліджено інформаційну безпеку особистості в умовах зміни соціокультурних цінностей. Зроблено висновок, що вирішення проблеми повинно носити комплексний системний характер і здійснюватися на різних рівнях.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, інформаційна безпека, інформаційна культура.

Panchenko O. A.

president of «Ukrainian Professional Psychiatric League» non-governmental organization, director of State Institution «Scientific Practical Medical Rehabilitating Diagnostic Centre of Ukrainian Ministry of Health», MD, Doctor of Philosophy, health informatics department professor of National medical postgraduate education academy by P. L. Shupik, the honorable doctor of the state of Ukraine.

Antonov V. G.

leading engineer of administrative and information Department of State Institution «Scientific Practical Medical Rehabilitating Diagnostic Centre of Ukrainian Ministry of Health»

Gumenyuk V. V.

graduate student Ukrainian engineering and pedagogical Academy, Kharkov, engineer patent and inventive work of the scientific Department of State Institution «Scientific Practical Medical Rehabilitating Diagnostic Centre of Ukrainian Ministry of Health»

PERSONAL INFORMATION SECURITY IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND CULTURAL VALUES CHANGING

Abstract

The article is devoted researches of informational personality safety in relation with intercommunication of informational safety and informational culture, and in the conditions of change of social-cultural values. A conclusion is done, that the decision of problem must carry complex system character and carried out on different levels.

On the basis of the earlier done research, some complex cause-effect interconnection between personal information security and informational culture has been discovered. The authors have investigated the problem of personal informational security in the context of nowadays social and cultural values changing.

It is marked that the numerous sources of threats of informative safety of both subjective and objective character, arising up in the conditions of rapid social and cultural values changing, require the adequate reacting not only from the side of the state and society, but to every personality individually.

The solution of the problem the authors see in a complex systematic approach which implicates three level measures (normative, institutional and personal).

The personal level consists of self-education, self-cultivation, high personal informational and cultural level formation as a part of the overall personal and cultural development process.

Key words: information, information society, informational safety, informational culture.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2016

УДК 625.096:351.811.122

Панченко Олег Анатольевич

доктор медицинских наук, доктор философии, заслуженный врач Украины, профессор Национальной медицинской академии последипломного образования им. П. Л. Шупика, директор Государственного учреждения «Научно-практический медицинский реабилитационно-диагностический центр МЗ Украины», президент общественной организации «Всеукраинская профессиональная психиатрическая лига»

e-mail: oap@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9673-6685

Кабанцева Анастасия Валериевна

аспирант Украинской инженерно-педагогической академии, младший научный сотрудник Государственного учреждения «Научно-практический медицинский реабилитационно-диагностический центр МЗ Украины»

e-mail: avk111-111@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-7678-6052

Зайцева Наталья Александровна

практический психолог, научный сотрудник Государственного учреждения «Научно-практический медицинский реабилитационно-диагностический центр МЗ Украины»

e-mail: rdckonst@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9494-7024

Харламова Ольга Павловна

заведующая консультативно-диагностическим отделением Государственного учреждения «Научно-практический медицинский реабилитационно-диагностический центр МЗ Украины»

e-mail: rdckonst@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-7839-7947

Гуменюк Вадим Васильевич

аспирант Украинской инженерно-педагогической академии, инженер по патентной и изобретательской работе научного отдела Государственного учреждения «Научно-практический медицинский реабилитационно-диагностический центр МЗ Украины»

e-mail: rdckonst@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-5388-1425

БЕЗОПАСНОСТЬ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ: ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ФАКТОР

Существующая в Украине система профилактических медицинских осмотров не предусматривает оценку психофизиологического состояния водителей. В результате исследования установлено, что 70,2 % водителей характеризуются готовностью к деятельности, 23,4 % являются условно готовыми. У 6,4 % водителей отмечается неготовность к профессиональной деятельности по психологическим показателям, что может приводить к возникновению ошибочных действий, аварийных ситуаций, связанных с «человеческим фактором». Приводится обоснование введения 4 видов ме-

дико-психологического осмотра — предварительного, периодического, внеочередного, предрейсового.

Ключевые слова: безопасность пассажирских перевозок, профессионально важные качества, готовность, условная готовность, неготовность.

Постановка проблемы. Увеличение количества аварий автобусов на дорогах, в том числе под управлением опытных водителей, свидетельствует о низком уровне безопасности пассажирских перевозок, обусловленном недостаточной надежностью водителей — перевозчиков пассажиров, их неготовностью к безопасному управлению транспортным средством (ТС). На долю 5 % водителей-профессионалов приходится до 80 % дорожно-транспортных происшествий, связанных с их ошибочными и несвоевременными действиями.

Существующая в Украине система профилактических медицинских осмотров и допуска к управлению несовершенна и не соответствует европейским стандартам и условиям современного дорожного движения, не предусматривая оценку психофизиологического состояния водителей как причины возникновения 70 % аварий на дороге. Европейский опыт допуска кандидатов в водители и водителей к управлению ТС свидетельствует о снижении аварийности на дорогах за счет внедрения психологических и психофизиологических обследований в систему профилактических осмотров данного контингента.

В связи с вышеизложенным проблема реорганизации системы профилактических медицинских осмотров и допуска водителей к управлению ТС является актуальным вопросом сегодня, требующим комплексного подхода и научного обоснования.

Анализ последних исследований и публикаций. Комплекс факторов, которые одновременно воздействуют на человека и транспортное средство в процессе дорожного движения, может быть причиной ДТП. Безопасность дорожного движения определяется надежностью функционирования системы «Водитель — Автомобиль — Дорога — Среда» (ВАДС) в целом и надежностью каждой из ее составляющих [4]. По данным ООН, в 72–80 % случаев ДТП происходят по вине человека, причем более 40 % аварий на дорогах обусловлены несоответствием психофизиологических характеристик субъекта требованиям, предъявляемым профессией. Из мировой практики известно, что отстранение от работы водителей, которые при психологическом (психофизиологическом) обследовании не соответствовали установленным требованиям, в Австрии привело к сокращению ДТП на 3 тыс. в год. В Парижской транспортной компании за 10 лет после введения психофизиологического отбора число пострадавших в ДТП, которые произошли по вине водителей, сократилось на 30 % (Bryant R. A., Harvey A. G., 1995; Page Y. et al., 2004; Vadeby A. M., 2004). По обобщенным данным, такой отбор позволяет снизить отсеив учащихся в учебных заведениях из-за профессиональной непригодности на 30–50 %, сократить аварийность на 40–70 %.

Романов А. Н. [3] выделяет условия деятельности водителей, определяющие требования к их профессионально важным качествам:

1. Выполнение одновременно нескольких действий, которые являются соответствующими реакциями на многообразие ситуаций, неожиданно возникающих на пути.

2. Периодическое чередование двух противоположных условий — монотонности и информационной перегрузки, которые негативно влияют на работоспособность.

3. Выраженное нервно-психическое напряжение водителя, обусловленное восприятием автомобиля как потенциально опасного объекта управления для собственной жизни и здоровья, а также для других участников движения.

4. Непрерывность и дискретность движения — частые остановки и возобновления движения, снижение или повышение скорости и другие противоположные действия.

5. Работа в условиях навязанного темпа и дефицита времени.

6. Неравномерность и неопределенность поступающей информации.

7. Активный поиск информации в условиях недостаточного видения (темное время суток, снегопад, дождь, туман и т. п.).

8. Необходимость в прогнозировании дорожной обстановки.

9. Постоянная и высокая степень готовности к действиям при внезапной смене дорожной обстановки.

Таким образом, специфические условия труда формируют требования к профессионально важным качествам (ПВК) водителя. Согласно профессиональной программе водителя можно выделить наиболее важные личностные и психофизиологические свойства, позволяющие безопасно и качественно выполнять необходимый объем работ: развитое пространственное восприятие; концентрация, устойчивость, переключение и распределение внимания; оперативная память; практическое мышление; скорость реакции и координация движений; сила, подвижность, уравновешенность нервных процессов; дисциплинированность, эмоциональная зрелость, социальная адаптация.

Управляя автомобилем, водитель должен воспринимать большое количество зрительных, звуковых и других раздражителей, совокупность которых формирует дорожно-транспортную ситуацию. Исключительно важное значение в процессе труда водителя ТС имеет ориентация в пространстве, восприятие времени. Учитывая изменчивость дорожно-транспортной ситуации, в процессе движения и управления автомобилем водитель не может ограничиться сосредоточением своего внимания только на одном или на нескольких заранее определенных объектах. Необходимо следить даже за теми событиями, которые в этой ситуации не являются определяющими, а также переключать внимание при возникновении каких-либо других существенных событий. Поэтому наиболее важными для водителя являются характеристики концентрации, устойчивости, распределения и переключения внимания, обеспечивающие гибкую адаптацию человека к изменяющимся условиям. Также на предрасположенность к совершению ДТП влияют пол, возраст, стаж работы, особенности характера и мотивационной сферы, типичные и ситуативные эмоциональные состояния, уровень подготовки и профессиональной бдительности, воспитание, навыки и опыт [2].

Роль психологической составляющей в управлении автомобилем описана во многих научных источниках. Начиная с 1930-х гг. в отечественных и зарубежных исследованиях устойчиво фиксируются следующие индивидуально-психологические и психофизиологические особенности, влияющие на безопасность автовождения: показатели по тестам сенсомоторики (Г. Майлс, 1930); полезависимость и экстернальность (Э. Я. Гасилайте, 1988); состояние здоровья, агрессивность, невротизм, неудовлетворенность трудом (М. А. Котик, 1992); уровень агрессивности и эгоцентризма, добросовестности и экстраверсии (Селлар и др., 2001, Сальгадо, 2002; Кларк и Робертсон, 2005); скорость сложной сенсомоторной реакции, устойчивость внимания при помехах, напряженность парасимпатического поля центральной нервной системы (Р. А. Жирков, 2005); психоэмоциональная устойчивость и устойчивость мышления (Ю. А. Цагарелли, Н. П. Терентьева, 2009).

К специфическим особенностям деятельности водителей пассажирского автомобильного транспорта можно отнести следующие: процессуальные и результативные особенности реализации системы деятельности; особенности, относящихся к психофизиологическому ресурсному обеспечению деятельности. В процессе решения профессиональных задач водители пассажирского транспорта должны: предусматривать (антиципировать) изменения дорожной ситуации; формировать и практически безошибочно выполнять последовательность операций, действий в нормативных условиях и в условиях воздействия экстремальных факторов (дефицит времени, лимитирование времени, высокая плотность движения, высокая вероятность возникновения помех на пути следования); при неожиданных изменениях дорожной ситуации быстро менять информационную основу деятельности и, соответственно, психологическую установку; быстро переключать внимание; точно и в полной мере воспринимать, оперативно запоминать и перерабатывать релевантную информацию; быстро принимать и реализовывать принятое решение. Водитель должен обладать адаптационным ресурсом, достаточным для длительного поддержания высокой концентрации, устойчивости и распределения внимания; адекватного реагирования на частые резкие изменения дорожной обстановки; преодоления конфликтных ситуаций; преодоления гиподинамии. Таким образом, готовность представляет степень мобилизации всех внутренних ресурсов человека в целях наиболее эффективного решения задач деятельности [1].

Цель статьи: разработать медико-психологические подходы к оценке надежности водителя.

Изложение основного материала. Выборку исследования составили 48 мужчин 25–60 лет: 23 водителя маршрутных автобусов и 25 водителей Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям. Средний возраст – $38,8 \pm 8,4$ года, средний стаж вождения — $18,9 \pm 8$ лет.

Применялись психодиагностические (исследование индивидуальных особенностей восприятия Т. П. Зинченко; таблицы Горбова — Шульте; «Запоминание 10 слов» С. Л. Рубинштейна; диагностика оперативной памяти «Шкалы» Б. Л. Покровского; диагностика лабильности-ригидности

мыслительных процессов «Словесный лабиринт» А. Лачинса; метод цветных выборов М. Люшера; методика диагностики нервно-психического напряжения Т. А. Немчина; опросник структуры темперамента В. М. Русалова; пятифакторный опросник личности «Большая пятерка»; компьютеризованная методика на определение зрительно-моторной реакции (ЗМР)) и статистические методы (t-критерий Стьюдента, W-критерий, методы описательной статистики).

В результате интегративной оценки всех исследуемых показателей испытуемые по уровню готовности к деятельности были отнесены к группам: «готовность» (группа I) – 33 чел. (70,2 %), «условная готовность» (группа II) – 12 чел. (23,4 %), «неготовность» (группа III) – 3 чел. (6,4 %). Предполагается, что водители, относящиеся на момент исследования к группе «условно готовых», могут перераспределиться в группу «готовых» или «не готовых» к деятельности под влиянием различных факторов, доминирующих психических и функциональных состояний и пр. Водители, вошедшие в группу «неготовность», в большей степени склонны к ошибкам, отказам, срывам в деятельности.

Анализ различий между показателями готовности в группах «готовых» и «условно готовых» к деятельности позволил получить достоверные различия по показателям: возраст ($p < 0,03$): в I группе — $36,79 \pm 1,15$ лет, во II группе — $43,71 \pm 2,70$ лет; стаж вождения ($p < 0,01$): в I группе — $16,71 \pm 1,16$ лет, во II группе — $23,93 \pm 2,39$ лет; эмоциональность ($p < 0,02$): в I группе — $3,09 \pm 0,50$ балла, во II группе — $5,57 \pm 0,91$ балла; социальная эмоциональность ($p < 0,02$): в I группе — $2,67 \pm 0,42$ балла, во II группе — $5,43 \pm 1,00$ балла; переключаемость внимания ($p < 0,04$): в I группе — $198,90 \pm 8,50$ с, во II группе — $244,20 \pm 20,67$ с; продуктивность кратковременной памяти ($p < 0,02$): в I группе — $8,79 \pm 0,19$ слов, во II группе — $7,86 \pm 0,38$ слов; продуктивность долговременной памяти ($p < 0,02$): в I группе — $7,06 \pm 0,21$ слов, во II группе — $6,14 \pm 0,33$ слов.

Внедрение на государственном уровне новой системы допуска к управлению автомобилем, основанной на оценке качественных показателей, — медико-психологического осмотра (МПО) позволит поддержать готовность кандидатов в водители и водителей к безопасному управлению ТС и отстранить от управления лиц, которые по своим медицинским и психологическим (психофизиологическим) показателям не могут безопасно выполнять деятельность водителя. Предполагается 4 вида контроля:

1. Предварительный. Цель — профессиональный медицинский и психологический (психофизиологический) отбор, предусматривающий оценку здоровья и проведение психологической (психофизиологической) экспертизы (профессионально важных качеств с учетом возраста водителя, вида предполагаемой деятельности и т. п.) для выявления противопоказаний к водительской деятельности. Подлежат: а) водители при приеме на работу по направлению администрации предприятия; б) кандидаты в водители перед прохождением учебы в автошколе; в) водители в возрасте до 65 лет (включительно) — 1 раз в 3 года; г) водители в возрасте старше 65 лет — 1 раз в год.

3. Внеочередной. Цель — оценка текущего функционального и психологического (психофизиологического) состояния. Подлежат: а) водители по направлению администрации предприятия на основании информации медработника о постоянном ухудшении состояния здоровья водителя, препятствующем безопасному управлению ТС; б) водители, грубо или многократно нарушившие правила дорожного движения.

Данные виды МПО должны проводиться комиссией при учреждениях здравоохранения (УЗО), которые имеют лицензию на медицинскую практику и включены в перечень учреждений, имеющих право проводить МПО. В состав комиссии, наряду с врачами, входит клинический психолог (психофизиолог). Необходимое оснащение — компьютер с доступом к сети Интернет, стандартизированное и аппаратно-программное обеспечение для проведения обследований.

4. Предрейсовый. Цель — оперативная оценка медико-психологического состояния водителя до и после управления ТС, контроль готовности к выезду, уровня утомления и истощения после работы. Подлежат водители — перевозчики пассажиров и грузов до и после рабочей смены. Проводится: а) клиническим психологом (психофизиологом) УЗО, включенных в перечень учреждений, имеющих право проводить МПО; б) врачом или средним медработником предприятия, учреждения, организации при условии наличия лицензии на медицинскую практику. Необходимое оснащение — компьютер с доступом к сети Интернет, стандартизированное устройство для проведения оперативного контроля психологического (психофизиологического) состояния водителя.

Результаты осмотров должны вноситься в режиме on-line в Электронный реестр медико-психологических осмотров водителей ТС, что позволит работникам Госавтоинспекции иметь оперативный доступ к информации о допуске водителя к труду.

Считаем, что представленный подход к построению системы организации медико-психологических осмотров позволит достичь следующего:

1. Повышения качества профессионального отбора лиц, которые по своим медицинским и психологическим показателям не могут безопасно управлять транспортным средством.

2. Усовершенствования контроля за состоянием здоровья водителей.

3. Создания «прозрачной» системы получения медико-психологических заключений о допуске к управлению транспортным средством.

4. Создания централизованной системы государственного контроля за безопасностью дорожного движения и обеспечения межведомственного взаимодействия (Минтранс, МВД, МЗ).

5. Усиления ответственности медучреждений за результаты медико-психологических осмотров в случае ДТП.

6. Приведения отечественного законодательства в сфере безопасности дорожного движения к европейским стандартам.

7. Увеличения продолжительности жизни лиц трудоспособного возраста.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В результате исследования установлено, что 33 чел. (70,2 %) характеризуются готовностью

Рис. Схема организации медико-психологических осмотров

к деятельности, 12 чел. (23,4 %) являются условно готовыми. При этом важно установить не только уровень готовности, но также и определить средства ее восстановления, что может способствовать перераспределению водителей из группы «условно готовых» в группу «готовых» к деятельности. У 3 чел. (6,4 %) отмечается неготовность к профессиональной деятельности по психологическим показателям, что может приводить к возникновению ошибочных действий, аварийных ситуаций, связанных с «человеческим фактором». Также установлено, что с увеличением возраста и стажа вождения возрастает риск отнесения водителей к группе с «условно готовностью».

Внедрение на государственном уровне новой системы допуска к управлению автомобилем, основанной на оценке качественных показателей — МПО позволит поддержать готовность кандидатов в водители и водителей к безопасному управлению ТС и отстранить от управления лиц, которые по своим медицинским и психологическим (психофизиологическим) показателям не могут безопасно выполнять деятельность водителя. МПО должны включать 4 вида контроля: предварительный, периодический, внеочередной, предрейсовый.

Список использованных источников и литературы

1. Абрамова М. Ю. Анализ подходов к определению профессиональной готовности к деятельности водителя / М. Ю. Абрамова // Ярославский педагогический вестник. — 2012. — № 3, Т. 2. — С. 266–270.

2. Деркач А. А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека / А. А. Деркач. — М.: РАГС, 2000. — С. 48–52.
3. Романов А. Н. Автотранспортная психология / А. Н. Романов. — М.: Академия, 2002. — 224 с.
4. Сирота В. М. Технические средства для исследования поведения водителя в критических ситуациях / В. М. Сирота, А. Н. Дудников, Р. В. Арванов // Вісті Автомобільно-дорожнього інституту. — 2010. — № 1(10). — С. 18–22.

REFERENCES

1. Abramova M. Iu. (2012). Analiz podkhodov k opredeleniyu professionalnoi gotovnosti k deiatelnosti vodyteliya [The analysis of approaches to the definition of professional readiness to driver activities]. *Yaroslavskiy pedagogicheskiy vestnyk — Yaroslavl Pedagogical Gazette*, Vol 2, 3, 266–270 [in Russian].
2. Derkach A. A. (2000). Akmeologiya: lychnostnoe y professionalnoe razvytye cheloveka [Akmeology: personal and professional development of the individual]. Moscow: RAHS [in Russian].
3. Romanov A. N. (2002). Avtotransportnaya psikhologiya [Motor transportation psychology]. Moscow: Akademya [in Russian].
4. Syrota V. M., Dudnykov A. N., & Arvanov R. V. (2010). Tekhnicheskiye sredstva dlia yssledovaniya povedeniya vodyteliya v krytycheskykh sytuatsiyakh [Technical tools for the study of the behavior of the driver in critical situations]. *Visti Avtomobilno-dorozhnoho instytutu — Proceedings Automobile and Road Institute*. Vol 1, 10, 18–22 [in Russian].

Панченко Олег Анатолійович

доктор медичних наук, доктор філософії, заслужений лікар України, професор Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, директор Державного закладу «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України», президент громадської організації «Всеукраїнська професійна психіатрична ліга»

Кабанцева Анастасія Валеріївна

аспірант Української інженерно-педагогічної академії, молодший науковий співробітник Державного закладу «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України»

Зайцева Наталія Олександрівна

практичний психолог Державного закладу «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України»

Харламова Ольга Павлівна

завідувачка консультативно-діагностичного відділення Державного закладу «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України»

Гуменюк Вадим Васильович

аспірант Української інженерно-педагогічної академії, інженер з патентної та винахідницької роботи наукового відділу Державного закладу «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України»

БЕЗПЕКА ДОРОЖНЬОГО РУХУ: ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР

Резюме

Існуюча в Україні система профілактичних медичних оглядів не передбачає оцінку психофізіологічного стану водіїв. У результаті дослідження встановлено,

що 70,2 % водіїв характеризуються готовністю до діяльності, 23,4 % є умовно готовими. У 6,4 % водіїв відзначається неготовність до професійної діяльності за психологічними показниками, що може призводити до виникнення помилкових дій, аварійних ситуацій, пов'язаних з «людським фактором». Наводиться обґрунтування введення 4 видів медико-психологічного огляду — попереднього, періодичного, позачергового, передрейсового.

Ключові слова: безпека пасажирських перевезень, професійно важливі якості, готовність, умовна готовність, неготовність.

Panchenko O. A.

president of «Ukrainian Professional Psychiatric League» non-governmental organization, director of State Institution «Scientific Practical Medical Rehabilitating Diagnostic Centre of Ukrainian Ministry of Health», MD, Doctor of Philosophy, health informatics department professor of National medical postgraduate education academy by P. L. Shupik, the honorable doctor of the state of Ukraine

Kabantseva A. V.

post-graduate of The Engineering and Pedagogical Academy, Practicing psychologist, junior research worker of The State Institution «Scientific practical medical rehabilitating diagnostic centre of the ministry of health of Ukraine

Zaitseva N. A.

practicality psychologist of State Institution «Scientific Practical Medical Rehabilitating Diagnostic Centre of Ukrainian Ministry of Health»

Kharlamova O. P.

head consultative and diagnostic department of State Institution «Scientific Practical Medical Rehabilitating Diagnostic Centre of Ukrainian Ministry of Health»

Gumenyuk V. V.

graduate student Ukrainian engineering and pedagogical Academy, Kharkov, engineer patent and inventive work of the scientific of State Institution «Scientific Practical Medical Rehabilitating Diagnostic Centre of Ukrainian Ministry of Health»

ROAD-TRAFFIC SAFETY: HUMAN-FACTOR ASPECT

Abstract

Medical psychological examination allows us to check public transport drivers' and driver candidates' ability to drive vehicles safely and to suspend ineligible drivers from public transport driving. Drivers could be considered as ineligible for medical and psychological (psychophysiological) reasons in case if they are unable to do their work safely and correctly. Complex medical psychological examination should consist of four types of medical control: preliminary, periodical, unscheduled and pre-trip one. During our investigation we have determined 70.2 % of drivers as eligible for their professional activity, 23.4 % of them have been determined as nominally ineligible and 6.4 % as ineligible for medical and psychological reasons. Implementation at national level of the new admission system to the operation of the vehicle, based on an evaluation of qualitative indicators — ISA will support the readiness of candidates for drivers and drivers to the vehicle safe management and discharge of individual control, which on the medical and psychological (psycho-physiological) indicators can

not safely perform driver activities. We also discovered direct correlation between drivers' age and professional experience and the risk of professional nominal eligibility development.

Key words: passenger transportation safety, professionally important qualities, eligibility, nominal eligibility, ineligibility.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

УДК 159.955:378.14.811

Пундев Владимир Васильевич

кандидат психологических наук, доцент кафедры социальной и прикладной психологии Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

e-mail: rrr969@gmail.com

ORCID: 0000–0003–0407–4229

ПРОБЛЕМЫ И ОСНОВНЫЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ БИЛИНГВАЛЬНОГО РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕКА

Статья посвящена исследованию сущности, психологических особенностей и детерминант развития билингвизма, определению условий и средств влияния на его развитие. Приводится концептуальная модель-схема процессов развития билингвизма и сопровождающих его состояний, некоторые результаты математического моделирования процесса усвоения единиц второго языка. Определяются следующие психологические проблемы и особенности развития билингвизма: развитие информационного стресса при интенсификации развития билингвизма на основе изменения состояния сознания, изменение показателей влияния ритмической и тональной организации звукокомплексов речи на динамику развития билингвизма.

Ключевые слова: билингвизм, второй язык, модель, ритм, тональные характеристики речи.

Постановка проблемы. Изучение проблематики билингвизма обусловлено новой актуальностью языковых вопросов в связи с изменениями в Украине общей политической ситуации. Знание нескольких языков является необходимым в общении с представителями других этнических общностей, при использовании Интернета в своей работе, чтении специализированной литературы на других языках, то есть является неотъемлемой частью ускоряющихся процессов международной интеграции в разных аспектах деятельности личности.

Целью статьи является теоретическое определение и экспериментальное выделение психологических особенностей развития первичного полилингвизма.

Задачи исследования: 1. Выделить и сгруппировать главные теоретические подходы к изучению особенностей билингвизма и определить теоретические основания исследования. 2. Построить концептуальную модель-схему процессов билингвизма и сопровождающих его состояний, разработать матмодель процесса изучения элементов второго языка как части процесса развития билингвизма. 3. Выявить характеристики динамики уровня тревожности во время процессов интенсификации изучения второго языка. 4. Найти особенности запоминания и воспроизведения элементов языка ритмической и тональной сочетаемости при изучении второго языка (ВЯ).

В истории психологии способность человека к владению словом, во всем широком понимании этой способности, была предметом исследований,

ставшими классическими. В работе Л. С. Выготского «Мышление и речь» были выделены вопросы общественной природы речи и вопросы речемыслительных отношений. Трактовка речи как средства коммуникации, ее понимание с позиций учения И. П. Павлова как второй сигнальной системы давалась П. П. Блонским. Речь как форма существования для других людей мыслей, чувств и переживаний, ее связь с сознанием рассматривались С. Л. Рубинштейном. Возникшая в начале XX в. общая ситуация в психологии, связанная с развитием эксперимента и конкретизацией психологических тем, проявилась и в рассматриваемой проблематике. Проводились исследования, специализирующиеся на относительно узких проблемах: речевой памяти, речевой компетенции, речевом развитии, патологий речи, видов речи и их отношений. Возникло направление изучения речи как акустического явления с вниманием на артикуляционный механизм и слуховой анализатор. Здесь определялись формы описания речевого сигнала, возможности синтеза и распознавания речи автоматическими устройствами и др. Сформировалось общее гибкое представление о «внутренней» репрезентации слов, предложений, текста — психолингвистический аспект семантики речи, где наряду с динамическим аспектом изучается структурный — организация семантической вербальной памяти, семантический тезаурус, семантика текста.

Малоизученным, на наш взгляд, остается процесс развития информационного стресса во время интенсификации становления билингвизма. Неисследованными в полной мере оставались особенности использования языковых «единиц высокой сочетаемости» для интенсификации развития ВЯ (просодические комплексы), среди них ритмическая сочетаемость и тональная сочетаемость единиц ВЯ. На основе анализа психологических исследований особенностей речевого развития были выделены следующие основные подходы к проблематике: 1. деятельностный — прежде всего работа А. А. Леонтьева и И. А. Зимней, — с рассмотрением строения речевой деятельности с помощью второго языка, 2. системный — исследования Т. Н. Ушаковой и ее учеников, которые используют системную методологию, во второе направление мы включили и школу А. В. Фурмана с «системным, структурно-функциональным методом анализа языка», 3. личностный, суггестивный — исследования Георгия Лозанова и его последователей, основанные на изучении неосознаваемых процессов, суггестии.

При выделении исходных теоретических положений исследования было выяснено, что в анализе и поисках способов повышения потенциальных возможностей личности при развитии билингвизма (РБ) объединяют свои усилия педагогическая и общая психологии. В общей психологии потенциальная эффективность рассматриваемых систем РБ заключается в их направленности на интенсификацию познавательных процессов, на комплексное развитие личности, на целостное формирование интеллектуальных, эмоциональных и мотивационных ее сторон. В педагогической психологии акцент сдвигается на рассмотрение взаимодействия учителя и ученика во время изучения иностранного языка. Выделяя все виды ритмов речевой деятельности взрослого на ВЯ, мы их характеризовали

как «ритмы в сверхфразовом единстве». Первые три определяются фонетическими ассоциациями и были определены как звукокомплексы речи. 1. Ритм трезвучий согласных и их вариаций, который обеспечивается законами разворачивания фонемных звукокомплексов — звуковой фактурой в виде модуляций трезвучий согласных. При изучении языков эти процессы выражаются в закономерной, мотивированной актуализации слов и выражений на ВЯ, — самом важном этапе изучения ВЯ. 2. Темпо-ритм — скорость чередования ударений в словах текста. Связан с внутренними ритмами человека. 3. Метр — законы чередования ударений в синтагмах. Появление эмоций на этом уровне объясняется телесными изменениями: нарушениями, перестраиванием ритмов доминирующих нейронных структур. 4. Чередование смысловых компонентов текста. К фонетическим ассоциациям относятся и ассоциации тональных характеристик речи (ТХР).

Для решения второй задачи на основе теории речевой активности Т. Н. Ушаковой [1] была построена теоретическая модель-схема процессов развития билингвизма (рис. 1).

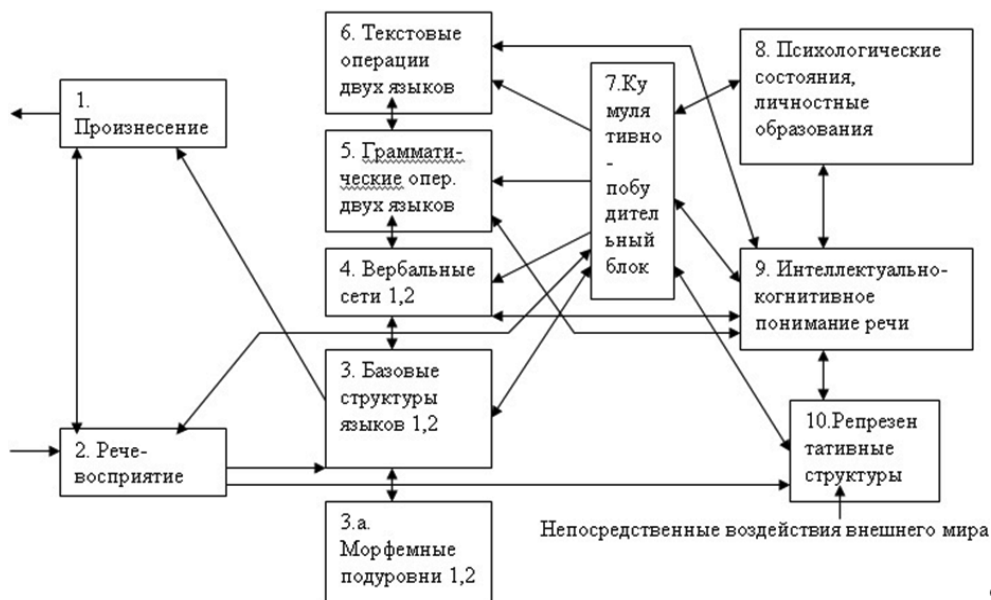

Рис. 1. Модель-схема речезыкового билингвального механизма, процессов билингвизма и сопровождающих их состояний

Была построена и математическая модель динамических нейронных сетей разного порядка, которые представляют процессы усвоения единиц ВЯ (с интенсификацией и без) у человека в случае билингвизма. В программе «Матлаб» с модулем для построения нейронных сетей вначале моделировалась работа элемента системы в соответствии с его физиологическим описанием. Моделировались две сети для одинакового входного сигнала и на

основе повторяющихся первоначальных сетей с разным типом обучения — нормализованным и интенсивным. Далее для определенного множества различных входных сигналов получили множество сетей для построения модели сети высокого порядка по отношению к первичным полученным группам сетей. Эта процедура дает возможность моделирования работы нейрона, презентующего целую группу нейронов более низкого порядка (нейрона Конорски) и нейрона ассоциации между нейронными сетями. Смоделированный процесс формирования единиц ВЯ определяет рост конкуренции информационных единиц, нарушения одновременной работы и межансамблевой взаимосвязи из-за появления большой ошибочной презентации в нейронных сетях высокого порядка. Это позволило теоретически предположить следующее. Воспринимаемая и запоминаемая без полного осознания информация организуется спонтанно, без ее должной категоризации и адресации. Возникновение новообразований и их постоянное сличение с устоявшимися образованиями могут изменять структуры элементов вербальной памяти, а также, при длительном воздействии и большом количестве воспринятой неосознанно и, таким образом, конкурирующей информации, — структур высшего к ним порядка. Это может объяснять негативные последствия использования неосознаваемых процессов в запоминании при изучении ВЯ (на основе ритмостимуляции, суггестии, 25 кадра, суггестоканалитических способов, аутогенной тренировки) [2, 3]. Данные положения требовали эмпирического подтверждения, поэтому экспериментальным путем было выявлено, что при ускорении изучения ВЯ с использованием измененных состояний сознания наблюдается развитие информационного стресса.

Для решения четвертой задачи были получены данные изменения речевой деятельности при использовании просодически организованной вербальной информации с ритмической основой. Эмпирическое исследование с использованием метода Кимуры показал, что ритмически структурированная информация воспроизводится лучше вследствие прироста активности правого полушария ГМ. При предъявлении ритмически связанных словосочетаний (РСС) в правое ухо коэффициент правого уха (КПУ) равнялся +19,04 %, воспроизведено 45,7 % всех словосочетаний. КПУ при предъявлении РСС в левое ухо равнялся +8,54 %, при воспроизведении 49,2 % всех словосочетаний [2]. Это означало, что знак асимметрии не меняется — воспроизведение слов, предъявляемых по правому слуховому каналу, всегда лучше, но ее коэффициент уменьшается при предъявлении РСС в левый слуховой канал, что определяет значение вклада правого полушария в обработку ритмической вербальной информации. Ритмически структурированная информация процессируется лучше вследствие роста активности правого полушария ГМ, что дает возможность использования заранее подготовленных текстов, основу которых составляет то, что было названо как фразы особой ритмической сочетаемости (это не стихи одного метра, а часто употребляемые выражения, любые поговорки, перечисления, где есть особенность ритма). Пример из английского языка: «It fell out as he told me» (получилось так, как он сказал).

Для решения четвертой задачи были найдены показатели ТХР верного и неверного воспроизведения грамматических и лексических единиц ВЯ. Определены статистически значимые изменения индивидуальных ТХР в сторону запоминаемых предложений. Таким образом, было экспериментально найдено, что только в случае верного воспроизведения грамматических и лексических единиц ВЯ наблюдаются статистически значимые изменения параметров тональных характеристик речи. Эти изменения происходят в сторону ТХР запоминаемых предложений. Только группа тонально ориентируемых исследуемых (определялась статистическим дискриминантным анализом) при воспроизведении предложений на ВЯ значительно изменилась по параметрам ТХР (определялись факторным анализом), изменение этих параметров произошло по параметру «расположение» $t = 2.084$, $p = 0.048$, по параметру «полутон» $t = -2.138$, $p = 0.043$, по параметру «мажор-минор» $t = 2.236$, $p = 0.035$. По параметру «септима» $t = -1.052$, $p = 0.304$ разница средних является статистически незначимой. При этом сильнее всего произошло изменение параметров полутоновых и мажорно-минорных отношений между звуками. Выявлено, что улучшение воспроизведения предложений (и, соответственно, менее крупных единиц) ВЯ зависит от уровня тонального ориентирования личности. Нами также выявлено, что при переходе от периода «конец юности» к первому среднему возрастному периоду наблюдается специфическое изменение параметров ТХР воспроизведения новых единиц ВЯ, а именно: статистически значимо ($t = -2.611$, $p = 0.013$) улучшается воспроизведение тех предложений, в состав которых входят звуковысотные сочетания четвертой группы (применение септим в речи) [2].

Результаты исследования. 1. Определены основные подходы к психологическому исследованию особенностей билингвального развития человека. Дается систематизация ритмических структур речи. Математически смоделированный процесс запоминания и воспроизведения единиц второго языка теоретически выделил проблему конкуренции соответствующих групп нейронов, ослабления симультанной иннервации и межгрупповой взаимосвязи, — из-за появления большего числа ошибок в нейронных сетях относительно высокого порядка. 2. Во время интенсификации РБ с использованием изменений состояния сознания возникает информационный стресс. 3. Были найдены возможности ускорения РБ с использованием единиц второго языка высокой просодической сочетаемости по ритму. Проведенный эксперимент с использованием метода Кимуры (дихотического прослушивания) подтвердил, что строго ритмически структурированная информация воспроизводится лучше вследствие роста активности правого полушария ГМ. 4. Были получены показатели тональных характеристик речи верного и неверного воспроизведения грамматических и лексических единиц ВЯ. Определены статистически значимые изменения индивидуальных ТХР по типу запоминаемых предложений. Выяснено, что ТХР на втором языке и их изменение определяются также возрастом исследуемого.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. В статье обобщаются научно-теоретические концепции и подходы к изучению проблемы

розвиття бilingвизма. Виделены вопросы фонетических ассоциаций на ВЯ. При становлении координативного типа бilingвизма прежде всего возникают именно эти ассоциации. Знание особенностей фонетических связей на ВЯ даст основание для нахождения новых путей интенсификации изучения языка. В перспективе видим более основательное изучение развития информационного стресса; определение влияния не вполне осознаваемой информации на изучающего ВЯ; выявление возрастных, половых, профессиональных различий в изменении личности, индуцируемой РБ; исследование протекания функциональных состояний с нахождением причин возникновения, уровня, связей с той или иной деятельностью и обусловленности стрессом информационной природы; изучение зависимости или независимости речевых процессов на двух языках.

Список использованных источников и литературы

1. Ушакова Т. Н. Речь: истоки и принципы развития / Татьяна Николаевна Ушакова. — Москва: ПЕРСЭ, 2004. — 257 с.
2. Пундев В. В. Психологічні особливості інтенсифікації розвитку білінгвізму дорослих: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Володимир Васильович Пундев; Одеськ. нац. ун-т. — Одеса, 2013. — 19 с.
3. Пундев В. В. Регуляція типу реагування на інформаційне навантаження в умовах інтенсифікації навчання іноземної мови / Володимир Васильович Пундев // Вісник Одеського національного університету. — 2013. — Т. 18. Вип. 23. — С. 103–108.

REFERENCES

1. Ushakova, T. N. (2004). *Rech: istoki i printsipy razvitiya [Speech: the origins and principles of development]*. Moskva: PERSE [in Russian].
2. Pundev, V. V. (2013). *Psihologichni osoblivosti intensifikatsii rozvitku bilingvizmu doroslih [Psychological characteristics of bilingualism development intensification regarding adults]. Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
3. Pundev, V. V. (2013). *Regulyatsiya tipu reaguvannya na informatsiyne navantazhennya v umovah intensifikatsii navchennya inozemnoi movi [Regulation of reaction type to information overload in intensive FL training conditions]*. *Visnik Odesskogo natsionalnogo universytetu im. I. I. Mechnikova — Scientific Journal of Odessa National University, vol. 18, 23, 103–108* [in Ukrainian].

Пундев Володимир Васильович

кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної і прикладної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРОБЛЕМИ ТА ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ БІЛІНГВАЛЬНОГО МОВНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

Резюме

Стаття присвячена дослідженню сутності, психологічних особливостей та детермінант розвитку білінгвізму, визначенню умов та засобів впливу на його розвиток. Наводиться концептуальна модель-схема процесів розвитку білінгвізму і супроводжуючих його станів, деякі результати математичного моделювання процесу засвоєння одиниць другої мови. Визначаються наступні психологічні проблеми і осо-

близькості розвитку білінгвізму: розвиток інформаційного стресу при інтенсифікації розвитку білінгвізму на основі зміни стану свідомості, зміна показників впливу ритмічної і тональної організації звукокомплексів мови на динаміку розвитку білінгвізму.

Ключові слова: білінгвізм, друга мова, модель, ритм, тональні характеристики мови.

Pundev V. V.

PhD, associate professor of the Department of Social and Applied Psychology of the Odessa I. I. Mechnikov National University

PROBLEMS AND BASIC LAWS OF HUMAN BILINGUAL SPEECH DEVELOPMENT

Abstract

The article investigates the essence, psychological characteristics and determinants of bilingualism development, determination of the conditions and means of influence on its formation. It summarizes the scientific and theoretical concepts and approaches to the study of problems in development of bilingualism. There was highlighted the issue of phonetic associations in the SL. In the development of coordinative bilingualism the most important are these associations. Knowledge of the phonetic connections on the SL gives a basis for finding new ways of intensification of SL learning. We present a conceptual diagram model of bilingualism processes and its accompanying conditions, some results of mathematical modeling of the process of mastering a second language. Article defines the following psychological problems and features of bilingualism formation: the development of informational stress with intensification of bilingualism development using methods utilizing changes in the state of mind; the change in influence indicators of rhythmic and tonal speech organization on the dynamics of bilingualism development. Empirical research using the method of dichotic listening showed that a clearly structured according to the rhythm information is remembered better due to the increase of the right hemisphere brain activity. Were obtained results for difference in tonal speech characteristics of right and wrong lexical and grammatical second language units reproduction. In the future we see new ways for studies in the characteristics of informational stress and studies in the unconscious information impact on the SL student.

Key words: bilingualism, second language, model, rhythm, tonal characteristics of speech.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2016

УДК 316.454.5

Равлюк Галина Іванівна

аспірант Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

e-mail: halja.1989@ukr.net

ORCID iD 0000–0002–6915–7538

КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ ПРО ШЛЮБНІ СТОСУНКИ

Оскільки в сучасному світі сімейне та подружнє життя все менше піддається культурній регуляції, виникає потреба у вивченні соціальних уявлень різних соціальних груп про шлюб та сім'ю. У статті представлені результати кореляційного аналізу, здійсненого за матеріалом дослідження соціальних уявлень молоді про сім'ю та шлюбні стосунки. Виокремлено чинники психологічної небезпеки соціальних уявлень молоді про шлюбні стосунки для подальшого їх врахування в практиці сімейної психотерапії та підготовці молоді до сімейного життя. Подано кореляційну плеяду деструктивних соціальних уявлень молоді про сім'ю, розроблену за результатами психосемантичного дослідження. Здійснено аналіз впливу чинників культурної традиції на уявлення молоді про сімейні стосунки.

Ключові слова: соціальні уявлення, шлюбні відносини, кореляційний аналіз, кореляційна плеяда, деструктивні соціальні уявлення молоді про шлюб.

Постановка проблеми. У вітчизняній і в зарубіжній психологічній науці здебільшого йде пошук засобів подолання якихось утруднень у міжособових подружніх стосунках. Але сьогодні вже потрібний пошук концептуальних теоретичних положень про структурні, культурно-психологічні підстави сім'ї, які допоможуть подружжю точніше визначатися і з вибором стратегій в сімейному житті, і з усвідомленням тих особових змін, які зазнаватимуть кожен з них в процесі спільного життя. Перспективним, на нашу думку, є виокремлення окремого кластера в соціальних уявленнях громади про психологічну безпеку та про небезпеку сім'ї.

Мета статті: Виокремити чинники психологічної небезпеки соціальних уявлень молоді про шлюбні стосунки для подальшого їх врахування в практиці сімейної психотерапії та підготовці молоді до сімейного життя.

Нами було розроблено психосемантичну анкету, в яку були закладені такі індикатори: сучасні соціальні уявлення про сім'ю, зріла конструктивна позиція, українські приказки про сім'ю і шлюб, ірраціональні вірування, індикатори авторитаризму.

У дослідженні взяли участь 452 випробуваних 17–24 років, із них 219 осіб — чоловічої статі, 233 особи — жіночої; 251 особа проживає з батьками, 201 особа живе окремо; 385 осіб — студенти, 67 осіб — працююча молодь.

Опитування проводилося в м. Києві та Київській області, м. Івано-Франківську та Івано-Франківській області, м. Чернігові та Чернігівській об-

ласті. Серед них 275 обстежуваних проживають у місті, 40 — у селищі, 128 — у селі.

Респондентам пропонувалась анкета, складена з 43 тверджень, які відображають зрілу конструктивну позицію, ірраціональні вірування, індикатори авторитаризму щодо соціальних уявлень про шлюбні стосунки. Крім цього в анкету були включені 16 українських прислів'їв, які містять типові патерни відносин у сім'ї.

Факторний аналіз дозволив нам виокремити наступну структуру соціальних уявлень молоді про шлюбні стосунки: «неготовність сімейної системи до прийняття нової людини»; «соціальні уявлення молоді про дошлюбні передумови»; «прагматично-раціональні шлюбні настанови»; «знецінення сімейної системи»; «культурні традиції в стосунках у шлюбі»; «рольові очікування в шлюбних стосунках — ригідні очікування щодо функціонування сімейної системи»; «авторитарні уявлення щодо функціонування сімейної системи»; «авторитарно-ригідні настанови щодо функціонування сімейної системи».

Отримана факторна структура відображає конструктивні соціальні уявлення щодо інституту сім'ї, які втілені в культурних традиціях, прагматичних та раціональних настановах, та деструктивні соціальні уявлення щодо інституту сім'ї, які представлені в неадекватних рольових та ригідних очікуваннях, авторитарних та ригідних настановах.

Фактори «прагматично-раціональні шлюбні настанови» та «культурні традиції в стосунках у шлюбі» ми визначили як конструктивні та такі, що виконують функції запобіжника у збереженні та відтворенні здорової родини. Вміщуючи багатовіковий родинний досвід, культурні традиції пропонують відпрацьовану та надійну схему розвитку сім'ї та її наступних поколінь. А прагматичні настанови спонукають молоду людину до відповідальних, зрілих, суб'єктних виборів.

Фактори «неготовність сімейної системи до прийняття нової людини», «соціальні уявлення молоді про дошлюбні передумови», «знецінення сімейної системи», «рольові очікування в шлюбних стосунках — ригідні очікування щодо функціонування сімейної системи», «авторитарні уявлення щодо функціонування сімейної системи» та «авторитарно-ригідні настанови щодо функціонування сімейної системи» ми визначили як деструктивні та руйнівні для свідомості молоді. Такі соціальні уявлення відображають неадекватні рольові та ригідні очікування, авторитарні та ригідні настанови, неадекватні уявлення про дошлюбний досвід, знецінюючи значення родини, розмиваючи інститут сім'ї, легалізуючи задоволення гіпертрофованих чуттєвих потреб.

Кореляційний аналіз результатів реалізованого дослідження привернув нашу увагу до чинників психологічної небезпеки соціальних уявлень молоді про шлюбні стосунки. Для деталізації та аналізу цього питання ми звернулися до методу кореляційних плеяд.

Як відомо, метод кореляційних плеяд призначений для знаходження груп об'єктів — «плеяд», при цьому кореляційний зв'язок, тобто сума модулів коефіцієнтів кореляції між параметрами однієї групи (внутрішньо-

плеядний зв'язок) досить велика, а зв'язок між параметрами з різних груп (міжплеядний) — малий. За певними правилами по кореляційній матриці об'єктів утворюють креслення — граф, який потім за допомогою різних прийомів розбивають на підграфи. Елементи, відповідні кожному з підграфів, і утворюють плеяду [3].

При цьому метод кореляційних плеяд дозволив нам наочно представити структуру взаємозв'язків ознак у вигляді графа. Вершинами графа є самі ознаки, а дуги характеризують ступінь зв'язку між ними, у якості ваги дуги виступає значення коефіцієнта кореляції. Для з'ясування факту статистичної вірогідності кореляційних зв'язків було застосовано критерій Пірсона.

Одним з цікавих феноменів дослідження соціальних уявлень молоді про шлюбні стосунки можна констатувати доволі розповсюджений стереотип, як з'ясувалося, що усі чоловіки зраджують, та інші психологічні ознаки, що підтримують такий вид категоризації (рис. 1).

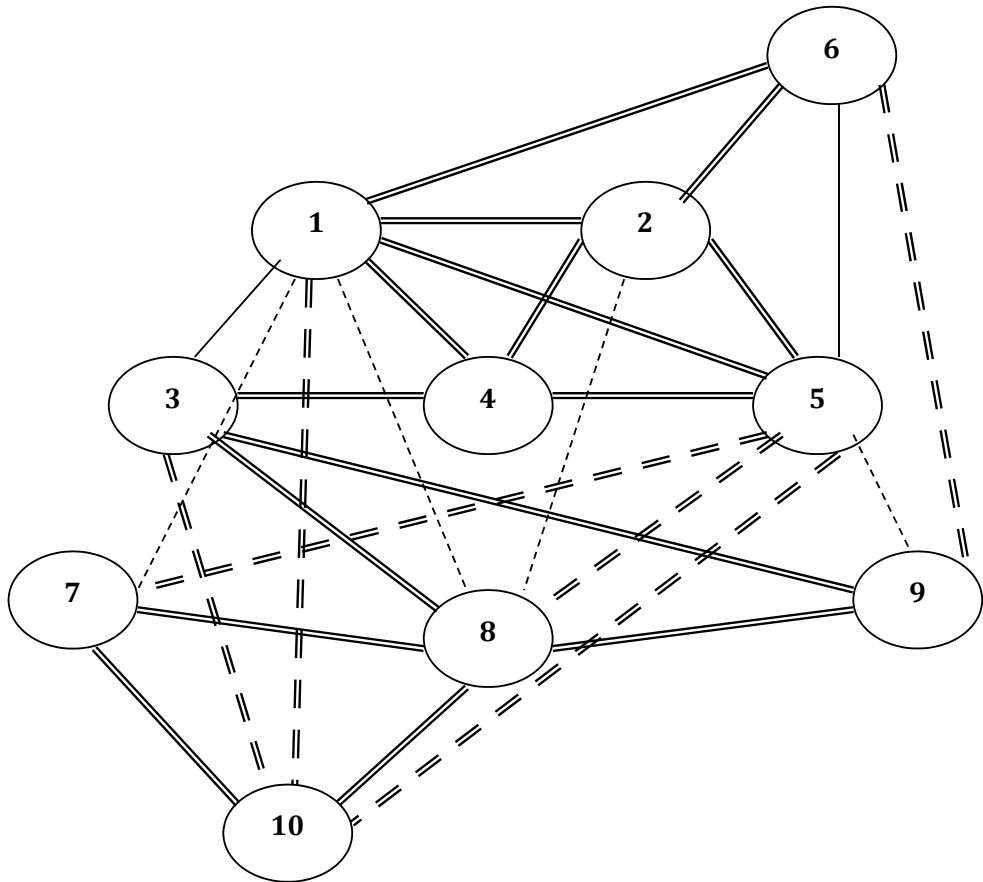

Рис. 1. Кореляційна плеяда деструктивних уявлень молоді про шлюбні стосунки

Вершини позначають: 1 — що б там не казали, але усі чоловіки зраджують; 2 — як це не парадоксально звучить, усі одружені хочуть розлучитися, але ніхто не розлучається; 3 — не зважаючи на підвищення активності сучасних жінок, чоловік все одно має заробляти більше за жінку; 4 — мабуть, праві ті жінки, які вважають за головну здатність чоловіка уміння матеріально забезпечувати сім'ю. А те, в який спосіб він заробляє гроші, їх не цікавить; 5 — напевно, якщо жінка заробляє більше за чоловіка, то сім'ї не буде; 6 — сучасним молодим людям зовсім не обов'язково реєструвати свої стосунки. Процедури укладання шлюбу безнадійно застаріли; 7 — сім'я має найбільший вплив на виховання дітей, їхнє психологічне і фізичне здоров'я, щастя та моральні цінності і моделі поведінки; 8 — мабуть, немає нічого більш підлого, ніж людина, яка не відчуває велику любов, вдячність і пошану до своїх батьків; 9 — поширення гомосексуалізму становить загрозу суспільній безпеці, оскільки призводить до поширення епідемії СНІДу, руйнує інститут сім'ї та поглиблює демографічну кризу; 10 — справедливою є позиція чоловіка, який наполягає, що одружився зі своєю жінкою, а не з її родиною.

Подвійною та одинарною лінією позначені позитивні кореляційні зв'язки, подвійною та одинарною пунктирними — негативний кореляційний зв'язок.

===== $\alpha < 0,01$

————— $\alpha < 0,05$

=====
----- $\alpha < 0,01$

----- $\alpha < 0,05$

Результати дослідження: Вважаємо, що коректним буде таке твердження: кореляційна плеяда має власне ядро, до якого ми включаємо індикатори 1, 2, 3, 4 і 5. Індикатори 1, 2, 4 і 5 взвємопов'язані між собою позитивним кореляційним зв'язком на рівні 1 % значущості. Індикатор 3 «не зважаючи на підвищення активності сучасних жінок, чоловік все одно має заробляти більше за жінку» утворив кореляційний зв'язок на рівні 1 % з індикаторами 4 і 5, та кореляційний зв'язок на рівні 5 % значущості з індикатором 1. Ми включили його до ядра за логічним та семантичним принципом. Він узгоджується та підтримує загальну категоризацію, відтворюючи стереотип, що чоловік повинен заробляти більше за жінку.

Ядро деструктивних уявлень молоді про шлюбні стосунки утримує ідею про те, що усі чоловіки зраджують, усі одружені хочуть розлучитися і чоловік повинен забезпечувати сім'ю, не важливо в який спосіб (індикатори 1, 2 і 4).

Безумовно, це переважно жіночий деструктивний погляд на родину. Такі уявлення відображають знецінення як чоловічої постаті, так і сім'ї в цілому, адже усі хочуть розлучитися, але не розлучаються. Тобто насправді, родина має хронічні проблеми, але є звичка, певна зручність, і психологічна, і матеріальна, яку доволі складно розірвати. Від чоловіка нема чого чекати, адже вони усі зраджують. На нашу думку, тут йдеться про неможливість встановлення справжніх, відкритих, функціональних стосунків,

радше можна констатувати об'єктне ставлення. Єдине, чого жінка чекає та вимагає від чоловіка, — так це матеріальне забезпечення. Причому не важливо, в який спосіб. Жінка завчасно погоджується на кримінальні або небезпечні схеми, що знову таки пояснюється знеціненням та об'єктивним ставленням.

Напевно, це модель стосунків владної, авторитарної, сильної, ригідної та негнучкої жінки і слабкого, узалежненого, інфантильного, такого, що підпорядковується, чоловіка.

Такий патерн підтримується не лише складними соціальними, економічними та політичними умовами у країні. Він відтворює архетипову ситуацію Попелюшки. Якщо звернутись до психологічного портрету Попелюшки та принца, які описав Е. Берн у своїй роботі «Люди, які грають, і ігри, у які грають люди», ми знайдемо невпевненого, недолугого принца та розсудливу, яка тягне все на собі, Попелюшку [1].

Така модель стосунків (навіть не взаємовідносин) є руйнівною для дітей, які можуть підрости в цій родині. Адже дівчинка засвоїть, що усі чоловіки погані, навіть її татко, тому потрібно шукати надійного в матеріальному сенсі забезпечення. Тобто побудова взаємостосунків, гармонії, навичок розуміти, підтримувати, підлаштовуватись один під одного взагалі ігнорується.

Хлопчик буде рости із відчуттям та розумінням власної недолугості, чоловічої неповноцінності. Адже він «апріорі» ненадійний, бо обов'язково зрадить. А якщо й оженився по любові, все рівно, стосунки зіпсуються. І він, як усі, буде прагнути розлучитися, але буде терпіти та миритися. Його цінність лише у здатності приносити матеріальні дивіденди. Таке розуміння родини, «всмоктане з молоком» з батьківської родини, буде руйнувати інститут сім'ї взагалі. Бо навіщо брати шлюб, розуміючи таку його цінність?

Індикатор 5 «напевно, якщо жінка заробляє більше за чоловіка, то сім'ї не буде» утворює позитивні кореляційні зв'язки на 1 % значущості з індикаторами 1, 2, 3 і 4 та кореляційний зв'язок на рівні 5 % значущості з індикатором 6. Це твердження (індикатор 5) підтримує семантичне наповнення ядра, підкреслюючи об'єктність, інфантильність, незрілість стосунків пари. Остання «цінність» чоловіка, його здатність приносити матеріальні дивіденди втрачається. Тоді навіщо він потрібен?

Причому цей фактор підвищує ймовірність чоловічої зради, але не спонукає до розлучення. Члени цієї сім'ї вважають, що такі відносини є типовими, звичайними, майже нормальними.

Індикатор 3 «не зважаючи на підвищення активності сучасних жінок, чоловік все одно має заробляти більше за жінку» утворив кореляційний зв'язок на рівні 1 % з індикаторами 4 і 5, та кореляційний зв'язок на рівні 5 % значущості з індикатором 1.

Цей індикатор синонімічно підтримує необхідність чоловіка забезпечувати родину, заробляти більше за жінку. Це по суті єдиний спосіб (хоча і безнадійний, адже чоловіка все одно знецінять) дотягтися до її значущості. Такий «танок» подружжя відтворює конкуренцію, змагання. Чоловік по-

винен враховувати, що сучасні жінки більш активні. А що повинна враховувати жінка? За результатами нашого дослідження ця жінка нічого не враховує, проте вона по-спражньому страждає та живе у замкненому колі з недолугим інфантильним чоловіком.

Позитивна кореляція між компонентом 6 «сучасним молодим людям зовсім не обов'язково реєструвати свої стосунки» та компонентами 1 і 2 вказує на хронічні сімейні проблеми, стереотипізацію сімейних стосунків, уникання вирішення проблем ($p \leq 0,01$). За змінене спрощене сприйняття свідчить визначення проблемної ситуації як такої, що переживають усі, але втім нічого не роблять. Адже це звична, майже нормальна ситуація.

Тоді ніхто не несе відповідальності за ці взаємовідносини, або дітей, які є, можна і не реєструвати стосунки. Таке психологічне самовизначення, на нашу думку та превеликий жаль, вказує на агонію та вмирання інституту сім'ї.

Від'ємна кореляція між компонентом 6 і 9 «поширення гомосексуалізму становить загрозу суспільній безпеці, оскільки призводить до поширення епідемії СНІДу, руйнує інститут сім'ї та поглиблює демографічну кризу» засвідчує, що загроза гомосексуалізму підвищує рівень відповідальності і стимулює процес осмислення або усвідомлення відносно реєстрації стосунків ($p \leq 0,01$).

Індикатор 7 «сім'я має найбільший вплив на виховання дітей, їхнє психологічне і фізичне здоров'я, щастя та моральні цінності і моделі поведінки» утворив від'ємний кореляційний зв'язок на рівні 1 % значущості з індикатором 5 «напевно, якщо жінка заробляє більше за чоловіка, то сім'ї не буде» та на рівні 5 % значущості з індикатором 1 «щоб там не казали, але усі чоловіки зраджують» (індикатори 1 і 5 ми включили до ядра деструктивних уявлень молоді про шлюбні стосунки).

Сьомий індикатор, не зважаючи на його позитивне «забарвлення» на перший погляд, ми визначаємо як вірус масової свідомості. Тому що на виховання дитини впливають мікрофактори (стиль виховання, характерологічні особливості батьківських фігур тощо), макрофактори (колективи, через які проходить дитина, соціально-культурний контекст тощо) та власне вибір самої дитини, її оцінки, пріоритети. Твердження, що сім'я має найбільший вплив на виховний процес, обмежує та не враховує існуючі впливи, а також ставить дитину в об'єктну позицію.

Індикатор 7 підсилює деструктивне ядро соціальних уявлень молоді про шлюбні стосунки, оскільки не диференціюється у масовій свідомості як деструктивний чинник, а сприймається як норма.

Якщо послуговуватись ідеями О. А. Ліщинської про соціокультурний імунітет, у цьому випадку імунітет пропускає вірус, оскільки не впізнає, не диференціює у ньому збудника, ворога [2].

Також індикатор 7 «сім'я має найбільший вплив на виховання дітей, їхнє психологічне і фізичне здоров'я, щастя та моральні цінності і моделі поведінки» утворив позитивний кореляційний зв'язок на рівні 1 % значущості з індикатором 8 «мабуть, немає нічого більш підлого, ніж людина,

яка не відчуває велику любов, вдячність і пошану до своїх батьків» та індикатором 10 «справедливою є позиція чоловіка, який наполягає, що одружився зі своєю жінкою, а не з її родиною».

Слід зазначити, що індикатор 8 відображає авторитаризм, схильність виявляти або приймати агресію. А індикатор 10 відноситься до вірусів масової свідомості.

Вірус масової свідомості (індикатор 7) утворив тісний кореляційний зв'язок з іншим вірусом масової свідомості (індикатор 8) та підсилює авторитарним підходом (індикатор 10).

Така конфігурація соціальних уявлень демонструє один з патернів узаалежнювання дитини сімейною системою (сім'я понад усе, не відчувати любов, вдячність та пошану — підло) та прагненням психіки відірватись від тиску, розщепити систему на хороше, прийнятне (дружина) і погане, неприйнятне (її сім'я). Такий патерн розвиває фрагментарність сприйняття, спотворення або викривлення процесів перцепції, поглиблює внутрішній психологічний тиск та зовнішній, міжособистісний конфлікт.

Ця конфігурація формалізує відносини у родині, унеможлиблює гнучкість у стосунках, їхній розвиток взагалі.

Індикатор 8 «мабуть, немає нічого більш підлого, ніж людина, яка не відчуває велику любов, вдячність і пошану до своїх батьків» утворив позитивні кореляційні зв'язки з індикатором 3 «не зважаючи на підвищення активності сучасних жінок, чоловік все одно має заробляти більше за жінку», індикатором 7 «сім'я має найбільший вплив на виховання дітей, їхнє психологічне і фізичне здоров'я, щастя та моральні цінності і моделі поведінки», індикатором 9 «поширення гомосексуалізму становить загрозу суспільній безпеці, оскільки призводить до поширення епідемії СНІДу, руйнує інститут сім'ї та поглиблює демографічну кризу» та індикатором 10 «справедливою є позиція чоловіка, який наполягає, що одружився зі своєю жінкою, а не з її родиною» ($p \leq 0,01$).

Восьмий індикатор утримує узаалежнювальні авторитарні настанови, адже інша людина (і це принциповий момент — інша людина, безумовно чоловік, а не суб'єкт, який є носієм цієї думки, напевно, жінка, і напевно, з материнською позицією) повинна поважати батьків, заробляти більше за дружину, пам'ятати, що сім'я несе відповідальність за виховання дітей, розуміти, що поширення гомосексуалізму несе загрозу (напевно, цей чоловік має складні стосунки з жіночою фігурою, тому слід застерігати його від толерантного відношення до гомосексуалів) та може утворювати фрагментарні відносини із жінчиною родиною.

Із ядром деструктивних соціальних уявлень восьмий індикатор утворив від'ємні кореляційні зв'язки. На нашу думку, «протистояння» восьмого індикатору та індикатору 1 «що б там не казали, але усі чоловіки зраджують» ($p \leq 0,05$), індикатору 2 «як це не парадоксально звучить, усі одружені хочуть розлучитися, але ніхто не розлучається» ($p \leq 0,05$) та індикатору 5 «напевно, якщо жінка заробляє більше за чоловіка, то сім'ї не буде» ($p \leq 0,01$) знов таки відображає відсутність диференціації деструктивних впливів, адже усі твердження мають декларативний характер, утри-

мують спотворене сприйняття взаємовідносин у шлюбі та є однаково небезпечними для побудови родини.

Індикатор 9 «поширення гомосексуалізму становить загрозу суспільній безпеці, оскільки призводить до поширення епідемії СНІДу, руйнує інститут сім'ї та поглиблює демографічну кризу» утворив позитивні кореляційні зв'язки на 1 % рівні значущості з індикатором 3 «не зважаючи на підвищення активності сучасних жінок, чоловік все одно має заробляти більше за жінку» та індикатором 8 «мабуть, немає нічого більш підлого, ніж людина, яка не відчуває велику любов, вдячність і пошану до своїх батьків». На нашу думку, таке поєднання відображає, з одного боку, тривогу відносно власної маскулітності, її цілісності та повноти, з іншого — утримує спосіб приниження та депривації чоловічої гідності. Адже на різних етапах функціонування та розвитку сім'ї чоловік та дружина можуть по-різному заробляти. Наприклад, логічно було б припустити, що жінка, яка перебуває в декретній відпустці, не буде мати особистого доходу. А чоловік у «розквіті» кар'єри буде заробляти більше, ніж на її початку, та, можливо, більше за дружину. Адже зазвичай, чоловіча праця оплачується вище (ми аналізуємо та прораховуємо середньостатистичні тенденції у нашій країні).

І яким чином співвідношення доходу чоловіка та дружини впливає на переживання маскулітності та фемінітності? А якщо такий зв'язок насправді є — то у чому цінність чоловіка та жінки? Невже у зарплатні?

Крім того, на нашу думку, позитивні кореляційні зв'язки між індикаторами 9, 3 та 8 вказують на єднання поверхових, стереотипних, деструктивних суджень відносно родини.

На перший погляд позитивне явище підвищення відповідальності за власний вибір відображає від'ємний кореляційний зв'язок на рівні 1 % значущості між індикаторами 9 «поширення гомосексуалізму становить загрозу суспільній безпеці, оскільки призводить до поширення епідемії СНІДу, руйнує інститут сім'ї та поглиблює демографічну кризу» і індикатором 6 «сучасним молодим людям зовсім не обов'язково реєструвати свої стосунки. Процедури укладання шлюбу безнадійно застаріли» та на рівні 5 % значущості індикатором 5 «напевно, якщо жінка заробляє більше за чоловіка, то сім'ї не буде».

Здається, ніби то «загроза» гомосексуалізму спонукає реєструвати стосунки і бути відповідальним за них та стимулює заробляти більше за дружину. Насправді ж, звичайно, це міф.

На нашу думку, така від'ємна кореляція реєструє протистояння «старих» стереотипів, настанов, уявлень (заробляти більше за дружину, пожити у громадянському шлюбі тощо) та нових (поширення гомосексуалізму поглиблює демографічну кризу).

Індикатор 10 «справедливою є позиція чоловіка, який наполягає, що одружився зі своєю жінкою, а не з її родиною» утворив позитивні кореляційні зв'язки з індикатором 7 «сім'я має найбільший вплив на виховання дітей, їхнє психологічне і фізичне здоров'я, щастя та моральні цінності і моделі поведінки» та 8 «мабуть, немає нічого більш підлого, ніж люди-

на, яка не відчуває велику любов, вдячність і пошану до своїх батьків» ($p \leq 0,01$). Крім того, як видно з самого графу, індикатори 7 та 8 також поєднані позитивним кореляційним зв'язком ($p \leq 0,01$).

Такий контент утримує узалежнювальні настанови, які формують патерналістичні моделі поведінки. Жінку, можливо, неприродно відірвати від батьківської родини, максимально знизити їхній вплив на неї. Безумовно, це об'єктне ставлення.

Одночасно визнається можливість від'єднання жінки від батьківського впливу і найбільший вплив на дитину саме сім'ї. По суті два абсолютно протилежних твердження тісно і позитивно корелюють між собою. Така ситуація можлива лише за умови комплексного маніпулятивного втручання. Та й ще, об'єкт такої «турботи» повинен відчувати вдячність.

З великою ймовірністю можна припустити, що об'єкт такої «турботи» буде мати хімічну або нехімічну залежність або відхилення у психічному стані.

Від'ємна кореляція між 10 індикатором та індикаторами 1 «що б там не казали, але усі чоловіки зраджують» й індикатором 3 «не зважаючи на підвищення активності сучасних жінок, чоловік все одно має заробляти більше за жінку», у першу чергу, указує, що позитивна оцінка індикатору 10 належить чоловікам ($p \leq 0,01$).

Чоловіки не завжди здатні до конструктивного діалогу з жінчиною родиною, часом їм простіше відірвати дружину від батьківського гнізда. І чоловіки не погоджуються з тим, що всі вони зраджують та завжди повинні заробляти більше за дружину.

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Отже, кореляційний аналіз дозволив виокремити чинники психологічної небезпеки соціальних уявлень молоді про шлюбні стосунки. До них ми віднесли неадекватні рольові та ригідні очікування, авторитарні та ригідні настанови, неадекватні уявлення про дошлюбний досвід, знецінення значення родини, легалізацію задоволення гіпертрофованих чуттєвих потреб.

Кореляційна плеяда допомогла виділити окремі деструктивні соціальні уявлення або настанови, які утворюють ядро чинників психологічної небезпеки. До ядра входять такі твердження:

що б там не казали, але усі чоловіки зраджують; як це не парадоксально звучить, усі одружені хочуть розлучитися, але ніхто не розлучається;

не зважаючи на підвищення активності сучасних жінок, чоловік все одно має заробляти більше за жінку;

мабуть, праві ті жінки, які вважають за головну здатність чоловіка уміння матеріально забезпечувати сім'ю. А те, в який спосіб він заробляє гроші, їх не цікавить;

напевно, якщо жінка заробляє більше за чоловіка, то сім'ї не буде.

Список використаних джерел і літератури

1. Берн Э. Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы / Эрик Берн; пер. с англ. А. Грузберга. — М. : Эксмо, 2010. — 576 с.

2. Ліщинська О. А. Інформаційно-психологічна безпека: концепція соціокультурного імунітету: Монографія / О. А. Ліщинська. — Івано-Франківськ: Кузів Б. П., 2013. — 144 с.
3. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: Учеб. пособ. / А. Д. Наследов. — СПб.: Речь, 2004. — 392 с.

REFERENCES

1. Berne E. (2010) *ludy, kotorie igraut v igry. Psihologiya chelovecheskoy sudby* [People who play games: The psychology of human destiny.] Moskow. Eksmo [in Russian].
2. Lishchynska O. A. (2013). *Informaciyno-psykhologichna bezpeka: koncepcija sociokulturnogo imunitetu* [Information and psychological security, socio-cultural concept of immunity]. Ivano-Frankivsk. Kuziv. [in Ukrainian].
3. Nasledov A. D. (2004). *Matematicheskie metody psykhologicheskogo issledovaniya. Analis i interpretaciya dannyh.* [Mathematical methods of psychological research. Analysis and interpretation of data]. SPb. Rech. [in Russian].

Равлюк Галина Ивановна

аспірант Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

КОРРЕЛЯЦИОННЫЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ МОЛОДЕЖИ О БРАЧНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Резюме

Поскольку в современном мире семейная и супружеская жизнь все меньше подвергается регуляции культурной традицией, возникает потребность в изучении социальных представлений различных социальных групп о браке и семье. В статье представлены результаты корреляционного анализа, осуществленного по материалу исследования социальных представлений молодежи о семье и брачных отношениях. Выделены факторы психологической опасности социальных представлений молодежи о брачных отношениях для дальнейшего их учета в практике семейной психотерапии и подготовки молодежи к семейной жизни. Представлена корреляционная плеяда деструктивных социальных представлений молодежи о семье по результатам психосемантического исследования. Проведен анализ влияния факторов культурной традиции на представление молодежи о семейных отношениях.

Ключевые слова: социальные представления, брачные отношения, корреляционный анализ, корреляционная плеяда, деструктивные социальные представления молодежи о браке.

Ravlyuk G. I.

PhD student Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

CORRELATION ANALYSIS OF SOCIAL REPRESENTATIONS OF YOUNG PEOPLE ON MARITAL RELATIONS

Abstract

The article presents the results of psychosemantic study of social representations of youth about family.

In the domestic and foreign psychological science is mostly search for means to overcome any difficulties in interpersonal conjugal relationship. But today need search

conceptual theoretical positions of structural, cultural and psychological reasons to families who help couples determine precisely and with a choice of strategies in family life and personal awareness of the changes that suffer each of them in the process of living together. The perspective we believe is the isolation of individual cluster in social perceptions of community safety and psychological dangers of the family. Correlation analysis can separate, the factors psychological dangers of social representations of youth about marriage relationships. To them we took inadequate role expectations and rigid, authoritarian and rigid guidelines, inadequate idea of premarital experience impairment of the value of the family, legalization hypertrophied sense pleasure needs. Correlation galaxy helped highlight some destructive social idea or guidelines that form the core factors of psychological insecurity. To the core includes the following statement: that there is no man, but all men betray; paradoxically sounds, all married want a divorce, but no parts; despite the increased activity of modern women, people must still earn more than women; probably right those women who consider the main skill ability husband provide for the family financially. And the way in which he earns money they are not interested; sure if the woman earns more than her husband, the family will not.

Key words: social representations, marriage, correlation analysis, correlation galaxy, destructive social representations of youth about marriage.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2016

УДК 159. 923.2:330.33.01

Чернявська Тетяна Павлівна

д. психол. н., професор

кафедра диференціальної і спеціальної психології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

tp_odessa@mail.ru

ORCID 0000–0001–8644–9228

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У БІЗНЕСІ

У статті розглянуті теоретичні аспекти вивчення проблеми ризику: сприйняття ризику, схильність до ризику, готовність до ризику. Представлені результати емпіричного дослідження схильності до ризику в різних професійних групах (бізнесменів, менеджерів, студентів).

Ключові слова: ризик, бізнес, управління бізнес-ризиками, ефективна діяльність.

«Хто нічим не ризикує, ризикує всім».

Постановка проблеми. Бізнес — це пов'язана з ризиком діяльність. Ризики супроводжують бізнес-діяльність і особливо відчуваються в умовах криз соціально-економічних, політичних. Управляти ризиками необхідно для виживання підприємства в умовах жорсткої конкуренції і для здійснення інновацій.

Ризики в бізнесі — динамічний і такий, що постійно розвивається, процес. Виграти в цій гонці може лише той, хто уміє ефективно управляти в умовах бізнес-середовища, що постійно змінюється.

Однією з важливих конкурентних переваг в бізнесі є швидка реакція на зміни, що стосуються дій конкурентів або законотворчості державних органів. Передбачати майбутні можливі сценарії і визначати кордони небезпеки поважно при управлінні бізнес-ризиками.

Управління ризиком — це процес мінімізації втрат, які може понести фізична особа чи підприємство із-за неконтрольованих подій, дій.

Психологічні чинники важливі в управлінні бізнес-ризиками. Одні й ті ж люди в різній соціальній обстановці спілкуються з ризиком по-різному. Характер, частота і тягар наслідків ризиків залежать не лише від зусиль на рівні учасників бізнесу, але і на інших соціальних рівнях. Більш того, самі ризикові спектри, загрозливі людям на різних соціальних рівнях.

При нововведеннях особливо актуальне управління бізнес-ризиками, такими як: зниження або втрата керованості, втрата клієнтів, упущена вигода, можливе відставання від конкурентів, втрата репутації, відхід цінних фахівців, зниження лояльності працівників, падіння продажів, санкції державних органів, зниження безпеки бізнесу і так далі.

Мета статті полягає в розкритті змістовного навантаження психологічних чинників управління бізнес-ризиками.

Теоретичний аналіз проблеми. Теоретичні аспекти вивчення проблеми ризиків включають: трактування поняття «ризик», особливості сприйняття ризиків, залежність схильності до ризику, готовність до ризику в різних професійних групах і ін.

У науковій літературі зустрічаються різні трактування поняття «ризик», що включають деколи різний зміст: можлива небезпека несприятливого результату; небажані або невизначені події; звернення до діяльності за відсутності упевненості в її досягненні; вибір з безлічі альтернатив; міра можливих наслідків, які виявляться в певний момент в майбутньому, і ін.

Ризики в бізнесі значною мірою походять з невизначеності рішень, які приймають навколишні люди, з того, яка буде реакція інших людей на ці рішення, і з того, яка з можливостей реагування буде найкращою.

Деякі автори приділяють особливу увагу в розумінні ризиків оцінці міри неблагополучного результату в ситуації невизначеності, тобто прогнозу ймовірності і розміру можливого програшу, невдачі. Ця оцінка відображає баланс між успіхом і невдачею і формується на стадії планування і організації дії (Д. Канеман [4; 12], П. Словік [4], Р. Н. Солнцева [13], А. Тверські [4; 12] і ін.).

І. Е. Задорожнюк і В. А. Зозулюк включають в ризик уміння прорахувати ситуацію і здатність людини «підминати» її під себе для досягнення своєї мети [2].

Енциклопедичний словник пропонує наступне визначення: «ризик — ситуативна характеристика поведінки і діяльності, що відображає невизначеність їх результату і можливих несприятливих наслідків в разі неуспіху» [10, 493].

К. К. Платонов [7] визначає ризик як діяльність за відсутності упевненості.

Н. Коган [5] визначає поняття «ризик в економіці» як небезпеку виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, доходу або майна, грошових коштів, інших ресурсів у зв'язку з випадковою зміною умов економічної діяльності, несприятливими обставинами.

До різновидів бізнес-ризиків, до яких схильні підприємці, можна віднести ризики фінансовим станом, кар'єрою, репутацією, соціальними зв'язками, емоційним благополуччям.

Сприйняття ризику. Від сприйняття ризику залежить управління ним (вживання заходів по його запобіганню або зниженню), а також вибір напрямку інформування людей про той або інший ризик.

Сприйняття ризику — це виявлення чинників ризику і оцінка його значущості, тобто аналіз ймовірності того, що при дії даного чинника стануться певні небажані події, які негативно вплинуть на досягнення цілей.

Аналіз ризиків включає і продумування методів зниження ризиків або зменшення пов'язаних з ними несприятливих наслідків.

Д. Канеман і А. Тверські [12], досліджуючи механізми ухвалення рішень в умовах невизначеності і ризику, показали, що люди нераціональні при оцінці ймовірності можливих альтернатив, оскільки приймають рішення

на підставі обмеженого об'єму інформації, яка до того ж багато в чому недостовірна. На їх думку, при ухваленні рішень люди емоційно і хворобливо сприймають будь-які втрати. Оскільки в більшості випадків люди швидше прагнуть захистити досягнуте, ніж бажають досягти додаткових результатів понад запрограмований рівень [12]. Їх дослідження показали, що люди користуються інтуїтивним засобом ухвалення рішень про об'єкти на підставі стереотипів, що склалися, нехтуючи при цьому важливою інформацією [12].

Дослідження, що проводяться під керівництвом П. Словіка [14], показали, що коли ризики супроводжуються і страхом, і відсутністю контролю, вони сприймаються як дуже серйозні [14].

Сприйняття поточної ситуації як ситуації поразки або виграшу впливає на те, наскільки людина прагне уникнути ризику. У ситуації виграшу більшість людей втрачає схильність до ризику і ризикованих операцій, оскільки хоче утримати придбане, коли люди терплять наростаючі збитки, вони стають більш схильними до ризику [12]. Ця асиметрія діє відносно фінансових ризиків, але може діяти і в інших ситуаціях, таких як репутація і бажання зберегти позитивний настрій. Цікавий той факт, що менеджери, що зазнали великих збитків, можуть поводитися як переможці, якщо ці збитки менші, ніж очікувалося.

Більшості обстежених компаній вдавалося обмежити ризик в ситуації поразки, реанімувати схильність до ризику в ситуаціях виграшу вдавалося дуже рідко, тобто з мірою зростання добробуту зростає і консерватизм [12].

Схильність до ризику уявляється природженою особистісною характеристикою і може визначати засоби сприйняття ризиків і впливати на те, сприймається ситуація як перспективна або загрозна. Дослідники виявили важливий елемент особистості, що відноситься до ризику, — схильність до пошуку сенсацій (нових вражень) [3]. У цей особистісний аспект, на їх думку, входять три елементи: пошук гострих відчуттів, пошук досвіду, надмірна діяльність.

Чинники, що впливають на сприйняття ризиків, складні і взаємозв'язані. Розпізнавання і урахування цих чинників підвищить якість управління бізнес-ризиками.

Готовність до ризику розглядається в психології бізнесу і менеджменту як важлива особистісна властивість, що визначає успішність господарської і управлінської діяльності [15].

За даними А. Г. Євдокімова [1], для осіб з високим рівнем схильності до ризику характерні вищі показники імпульсивності, емоційної лабільності, некритичності, а також істерії, психопатії і гіпоманії, чим для осіб з низькою схильністю до ризику. Дослідження показують також позитивний зв'язок схильності до ризику з мотивом досягнення і негативний — з уникненням від невдачі [1].

Двигуном і носієм активності бізнесменів і менеджерів в їх професійній діяльності є мотивація досягнення успіху, здатність шукати і знаходити ресурси в собі, вірити в свій успіх і передбачати цілі, цінності управлінської праці.

Х. Хекхаузен [9] визначає мотив досягнення як прагнення підвищувати свої здібності і уміння, підтримувати їх на можливо вищому рівні в тих видах діяльності, відносно яких досягнення вважаються обов'язковими.

Д. МакКлелланд [13] вказує на три основні характеристики людей, що мають яскраво виражене прагнення до досягнень:

1. Перевага працювати в таких умовах, які дозволяють при вирішенні проблем брати відповідальність на себе.

2. Прояв схильності до заздалегідь «прорахованого» ризику і постановка перед собою реальних і досяжних цілей.

3. Постійно потребують визнання своїх заслуг і в зворотному зв'язку, оскільки їм необхідно знати, наскільки добре вони працюють.

Схильність до екстремального ризику позитивно пов'язана з мотивом досягнення, але лише у молодих, у зрілому віці такий зв'язок відсутній [6].

Відносно схильності до нормативно-буденного (раціонального) ризику зв'язок з мотивом досягнення не виявлений незалежно від віку [6].

Тенденція до використання понять «схильність до ризику» і «рівень домагань» як синонімів у США була викликана інтересом до досліджень взаємозв'язку поведінки підприємця і економічного зростання, з одного боку, і звичок в галузі установок відносно змагань з елементами випадковості — з іншого боку [9].

Поведінка підприємців відрізняється від поведінки непідприємців наступними характерними рисами: здатністю ризикувати, пошуковістю, самостійністю, ініціативністю, націленістю на здобуття прибутку [11].

Схильність до ризику пов'язана і з особистісними рисами особистості, такими як незалежність, агресивність, прагнення до успіху, схильність до домінування і самоствердження, імпульсивність, інтуїція і ін.

Результати дослідження. Для вивчення схильності до ризику в різних професійних групах застосовувалися методики, побудовані на самозвітті респондентів (методика М. Когана — Уоллаха и методика Н. Шуберта) [3, 256–258].

Перша методика орієнтує респондентів на вживання раціонально-оцінних стратегій і передбачає виконання операцій прогнозування, облік ймовірності майбутніх подій. Друга методика пропонує респондентам оцінити свою поведінку в небезпечних для життя, в екстремальних ситуаціях, що розгортаються зазвичай в умовах дефіциту часу і що реалізують емоційно-оцінні стратегії поведінки.

У дослідженні схильності до ризику взяли участь керівники організацій і підприємств міста Одеси (бізнесмени і менеджери) і студенти (студенти-менеджери, студенти-психологи): 160 чоловік по 40 чоловік в кожній групі респондентів.

У таблиці 1 представлені результати дослідження вираженості схильності до ризику в різних професійних групах (бізнесменів, менеджерів, студентів).

Таблиця 1

**Схильність до ризику в різних професійних групах
(методики М. Когана — Уоллаха, Н. Шуберта)**

Група	Оцінки рівня схильності до ризику (в %)					
	раціонально-оцінні стратегії (методика М. Когана-Уоллаха)			емоційно-оцінні стратегії (методика Н. Шуберта)		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Бізнесмени	16,0	74,5	9,5	11,4	52,8	35,8
Менеджери	33,7	63,1	3,2	42,1	22,4	35,5
Студенти-менеджери	0	55,5	44,5	21,4	44,6	34,0
Студенти-психологи	0	60,8	39,2	38,7	31,3	30,0

Аналізуючи представлені в таблиці дані, можна відзначити, що між групами бізнесменів (35,8 %), менеджерів (35,5 %) і студентів (34,0 % і 30,0 %) не встановлено значимих відмінностей в розподілі оцінок високого рівня схильності до «екстремального ризику» (методика Н. Шуберта). Оцінки високого рівня схильності до ризику з використанням емоційно-оцінних стратегій демонструє третина будь-якої з розглянутих професійних груп, тоді як оцінки рівня схильності до «нормативно-буденного ризику» (методика М. Когана — Уоллаха) відрізняються більшою різноманітністю. Схильність до «екстремального ризику» імовірно пов'язана з біологічно обумовленими індивідуальними диспозиціями, тоді як схильність до «нормативно-буденного ризику» в більшій мірі обумовлена особистісно-смысловими утвореннями [6].

Дане дослідження дозволило встановити, що схильність до «нормативно-буденного ризику» і «екстремального ризику» по-різному виявляється в групах бізнесменів і менеджерів.

Виявилось, що високий і середній рівні схильності до «нормативно-буденного ризику» показало більше число респондентів з групи бізнесменів (відповідно 9,5 % і 74,5 %), чим з групи менеджерів (відповідно 3,2 % і 63,1 %), а оцінки по низькому рівню схильності до ризику показало менше число бізнесменів (16,0 %), чим менеджерів (33,7 %).

Схожа тенденція виявилася у бізнесменів і менеджерів і в схильності до «екстремального ризику». Тут середній рівень схильності до ризику показало більше число бізнесменів (52,8 %), чим менеджерів (22,4 %), і низький рівень схильності до ризику — менше число бізнесменів (11,4 %), чим менеджерів (42,1 %).

Результати даного дослідження схильності до ризику в групах бізнесменів і менеджерів відповідають результатам дослідження Е. Лоу і В. Тейлора, які виявили в 1986 р., що у підприємців є переважаюча орієнтація на інноваційний стиль управління, а у менеджерів — на адаптивний [3]. Підприємці націлені на пошук і знаходження нових можливостей і переважно використовують інноваційні стратегії, а менеджери прагнуть утримати досягнуті позиції і не схильні до змін [11].

Велике число осіб з високою і середньою схильністю до «нормативно-буденного ризику» серед студентів-менеджерів (відповідно 44,5 % і 55,5 %)

і студентів-психологів (відповідно 39,2 % і 60,8 %) можна пояснити їх юнацьким максималізмом.

Цікаво відзначити, що і серед студентів спостерігається та ж тенденція, що і серед бізнесменів і менеджерів: студенти-менеджери (відповідно: 44,6 % середнього і 21,4 % низького рівнів схильності до «екстремального ризику»; 44,5 % високого і 55,5 % середнього рівнів схильності до «нормативно-побутового ризику») показали вищу схильність до ризику, чим студенти-психологи (відповідно: 31,3 % середнього і 38,7 % низького рівнів схильності до «екстремального ризику»; 39,2 % високого і 60,8 % середнього рівнів схильності до «нормативно-побутового ризику»).

Отримані емпіричні дані дозволяють зробити висновок про вплив професійної ролі (бізнесмена, менеджера) на схильність особистості до окремих видів ризиків (нормативно-буденного і екстремального ризику). Цей факт пов'язаний з природним відбором в бізнес-діяльність осіб, схильних до ризику, оскільки ця особливість є для бізнесу необхідною і цінною якістю.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отримані в теоретико-емпіричному дослідженні результати дозволяють:

- розширити уявлення, що існують в психології бізнесу і менеджменту про змістове навантаження психологічних чинників управління бізнес-ризиками;

- підтвердити факт того, що в умовах невизначеності результату, дефіциту часу і ресурсів вища схильність до ризику бізнесменів, чим менеджерів, дозволяє першим бути ефективнішими в умовах жорсткої конкуренції;

- продемонструвати продуктивність вживання психологічного підходу до вивчення проблем сприйняття ризику, готовності до ризику в бізнес-діяльності;

- поліпшити процеси підбору, розставлення і розвитку персоналу, приділяючи особливу увагу якостям і здібностям співробітників, які вони проявляють в ризикових ситуаціях;

- поліпшити організацію спільної діяльності співробітників, у тому числі і ризикову діяльність;

- в цілому підвищити ефективність системи управління ризиками, побудованої на користь компанії і її власникам, що у свою чергу забезпечить досягнення фінансових показників, допоможе запобігти втраті важливих для бізнесу активів і ресурсів, допоможе уникнути проблем із законодавством і зберегти хорошу репутацію на ринку.

Результати дослідження використовуються і можуть знайти подальше вживання в напрямках:

- вивчення інтуїції при ухваленні рішень в бізнес-діяльності;

- розробки навчально-методичних матеріалів і програм спецкурсів, присвячених вивченню проблем психології ризику в менеджменті і бізнесі;

- розробки матеріалів тренінгу по формуванню готовності до ризикової діяльності;

- навчанні людей тому, що світ є імовірнісним, а не детерміністським.

Список використаних джерел і літератури

1. Евдокимов А. Г. Физиологические критерии склонности к рискованному поведению у лиц молодого возраста: Дис. ... канд. мед. наук: 03.03.01. / А. Г. Евдокимов; Волгогр. гос. мед. ун-т. — Волгоград, 2010. — 132 с.
2. Задорожнюк И. Е. Феномен риска и современные экономико-психологические интерпретации / И. Е. Задорожнюк, В. А. Зозулюк // Психологический журнал. — 1994. — № 2. — С. 28.
3. Ильин Е. П. Психология риска / Е. П. Ильин. — СПб.: Питер, 2012. — 288 с.
4. Канеман Д. Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения / Д. Канеман, П. Словик, А. Тверски. — Харьков: Издательство Института прикладной психологии «Гуманитарный Центр», 2005. — 632 с.
5. Коган Н. Ошибки восприятия риска / Н. Коган // Наука и техника. — 2008. — № 2. — С. 71–76.
6. Ниязашвили А. Г. Индивидуальные различия склонности к риску в разных социальных ситуациях развития личности: автореф. дис. ... канд. наук: 19.00.01 / А. Г. Ниязашвили; Московский гуманитарный университет. — М., 2007. — 19 с.
7. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий / К. К. Платонов. — М.: Высшая школа, 1984. — 174 с.
8. Солнцева Г. Н. Риск как характеристика действий субъекта / Г. Н. Солнцева, Т. В. Корнилова. — М.: МГУ — НИЦ «Инженер», 1999. — 79 с.
9. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения / Х. Хекхаузен; пер. с англ. — СПб.: Речь, 2001. — 240 с.
10. Человек: анатомия, физиология, психология. Энциклопедический иллюстрированный словарь / Под ред. А. С. Батусева, Е. П. Ильина, Л. В. Соколовой. — СПб.: Питер, 2011. — 672 с.
11. Чернявская Т. П. Психология успешности личности в бизнесе: [монография] / Т. П. Чернявская. — Одесса: Астропринт, 2010. — 288 с.
12. Kahneman D. Prospect theory: An analysis of decisions under risk. *Econometrica* / D. Kahneman, A. Tversky. — 1979. — P. 313–327.
13. McClelland D. The Achievement Motive / D. McClelland, J. Atkinson, R. Clark, E. Lowell. — N. Y., 1953. — 375 p.
14. Slavic P. Rating the risks / P. Slavic, B. Fischhoff, S. Lichtenstem // *Environment*. — 1979. — Vol. 21, N 3. — P. 14–20, 36–39.
15. Wottawa H. Psychologische Theorien für Unter / H. Wottawa, I. Gluminski. — Güttingen: Hogrefe, 1995. — S. 158–185.

REFERENCES

1. Yevdokimov A. G. (2010) *Fiziologicheskiye kriterii sklonnosti k riskovannomu povedeniyu u lits molodogo vozrasta* [Physiological criteria of propensity to the risky conduct at the persons of young age]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Volgograd. [in Russian].
2. Zadorpinyuk I. E. & Zazulyuk (1994) Fenomen riska I sovremennyye ekonomiko-psihologicheskyye interpretatsii [Risk phenomenon and modern ekonomiko-psychological interpretations]. *Psihologicheskyy jurnal- Psychological magazine*, 2, 28 [in Russian].
3. Ilin E. P. (2012) *Psihologiya riska* [Risk psychology]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
4. Kaneman D., Slovik P. & Tverski A. (2005) *Prinyatie resheny v neopredelyonnosti: Pravila I predubejdeniya* [Making decision is in a vagueness: Governed prejudices]. Harkov: *Isdatelstvo Institut prikladnoy psihologii «gumanitarny Tsentr»* [in Russian].
5. Kogan N. (2008) *Oshibki vospriyatiya riska* [Errors of risk perception] *Nauka I tehnika- Science & technique*, 2, 71–76 [in Russian].
6. Niazashvili A. G. (2007) *Individualnye razlichiya sklonnosti k risku v raznykh sotsialnykh situatsiyah razvitiya lichnosti* [Individual distinctions of propensity to the risk in the different social situations of development of personality] *Extended abstract of Candidate's thesis*. Moscow. [in Russian].
7. Platonov K. K. (1984) *Kratky slovar sistemy psihologicheskikh ponyaty* [Short-story dictionary of the system of psychological concepts] Moscow: *Vysshaya shkola* [in Russian].

8. Solntseva G. N. & Kornilova T. V. (1999) *Risk kak harakteristiki deystviy subekta [Risk as descriptions of actions of subject]* Moscow: MGU-NTS «Injener» [in Russian].
9. Hekhauzen H. (2001) *Psihologiya motavatsii dostijeniya [Psychology of achievement motivation]* Saint Petersburg: Rech [in Russian].
10. *Chelovek: anatomiya, fiziologiya, psihologiya. Entsiklopedicheskiy illyustrirovannyi slovar (2011) [Man: anatomy, physiology, psychology. Encyclopaedic illustrated dictionary]* Saint Petersburg: Piter [in Russian].
11. Chernyavskaya T. P. (2010) *Psihologiya uspehnosti lichnosti v biznese: monografiya [Psychology of success of personality in business: monograph]* Odessa: Astroprint [in Russian].
12. Kahneman D. Prospect theory: An analysis of decisions under risk. *Econometrica* / D. Kahneman, A. Tversky. 1979. — P. 313–327.
13. McClelland D. The Achievement Motive / D. McClelland, J. Atkinson, R. Clark, E. Lowell. N. Y., 1953. — 375 p.
14. Slavic P. Rating the risks / P. Slavic, B. Fischhoff, S. Lichtenstem // *Environment*. — 1979. — Vol. 21, N 3. — P. 14–20, 36–39.
15. Wottawa H. Psychologische Theorien für Unter / H. Wottawa, I. Gluminski. — Göttingen: Hogrefe. 1995. — S. 158–185.

Чернявская Татьяна Павловна

д. психол. н., профессор

Кафедра дифференциальной и специальной психологии

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В БИЗНЕСЕ

Резюме

В статье рассмотрены теоретические аспекты изучения проблемы риска: восприятия риска, склонность к риску, готовность к риску. Представлены результаты эмпирического исследования склонности к риску в разных профессиональных группах (бизнесменов, менеджеров, студентов).

Ключевые слова: риск, бизнес, управление бизнес-рисками, эффективная деятельность.

Chernyavskaya T. P.

PhD in Psychology, Professor

Department of differential and special psychology

Odessa I. I. Mechnikov National University

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF RISKS MANAGEMENT IN BUSINESS

Abstract

In the article there considered the theoretical aspects of studying the problem of risk: risk perception, risk appetite, readiness to take risks. One of the most important competitive advantages in business is a fast reaction to changes regarding the actions of competitors or lawmaking of government bodies. It is important to anticipate future scenarios and determine the hazards boundaries in business risks management. Risk management is the process of minimizing of losses that an individual or a company may suffer because of uncontrollable events, actions.

Psychological factors are important in business risks management. The same people in different social circumstances communicate with the risk differently. The nature, frequency and burden of risk consequences depend not only on the efforts on the level of the business participants but also on other social levels. Moreover, the very risk spectrum is of threat for people on different social levels, significantly differently.

Theoretical aspects of the studying the problem of risks include: interpretation of the concept of «risk», peculiarities of risks perception, risk appetite, willingness and readiness to risk in different professional groups and others.

In scientific literature there are different interpretations of the concept of «risk», including sometimes different meanings: possible risk of an unfavorable outcome; adverse or uncertain events; reference to activity because of absence of confidence in its achievement; choice from a variety of alternatives; measure of possible effects that appear at some moment in the future and so on.

The results of empirical research of risk appetite in different occupational groups (businessmen, managers, students) are presented.

Key words: risk, business, business-risks management, efficient activity.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2016

УДК 316.334.3:324

Шинкаренко Олена Євгенівна

кандидат соціологічних наук, викладач
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
E-mail: shinklena1@rambler.ru
ORCID 0000–0002–0009–8664

**ДЕМОКРАТИЧНІ ВИБОРИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА
І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН**

В статті розглянута важлива проблема забезпечення безпеки особистості в умовах трансформації соціальних відносин, яка, як визначилося при проведенні в сучасній Україні соціологічних досліджень, стикається із проблемою неподолання патріархального характеру суспільства. Аналізується ситуація у різних регіонах країни. Визначаються основні напрямки ціннісних орієнтацій населення та їх втілення при проведенні демократичних виборів. Підкреслюється необхідність в процесі організації подібних виборів орієнтації громадян на політичні партії та політиків, що можуть забезпечити через втілення демократичних, європейських цінностей підвищення соціально-політичної та соціально-психологічної безпеки особистості.

Ключові слова: соціально-політична безпека, соціально-психологічна безпека, демократичні вибори.

Постановка проблеми. В умовах радикальної трансформації сутності соціальних відносин, що відбувається в останні десятиріччя в Україні, перед кожною людиною, навіть пересічним українцем, постає дуже важлива, актуальна та непроста проблема. Сутність її у наявній суперечності поміж старим «радянським» способом існування в суспільстві, коли особистість практично повністю «покладає» усі свої сподівання на вирішення соціально-економічних та низки інших проблем на державу, фактично діє принцип патерналізму — з одного боку. Та, з іншого — способом існування, розвитку людини, який передбачає, так би мовити, самостійне функціонування особистості в суспільстві протягом такого існування, вирішення нею низки проблем (забезпечення матеріального добробуту сім'ї, пошук роботи у випадку наявності безробіття і таке інше) самостійно, спираючись на власні зусилля, досвід та вміння [5; 7]. Тобто так, як це відбувається у сучасних ринково та демократично розвинених країнах.

Саме те, що далеко не усі люди на пострадянському просторі, у тому числі і в Україні, можуть самостійно вирішувати подібні ситуації і у багатьох випадках все ще спостерігається специфічне патерналістське ставлення до організації свого суспільного життя, і генерує проблему соціально-психологічної та соціально-політичної особистості у подібному суспільстві. Причому одним із шляхів виходу з такої ситуації, організації вільного, самостійно визначаемого життя, життєдіяльності виступає, з нашої точки зору,

участь громадян у демократичних виборах, у обранні в органи державного управління та місцевого самоврядування таких політиків, людей, що хочуть та можуть забезпечити, по-перше, створення такої соціально-економічної та соціально-політичної ситуації, яка б стимулювала відповідну організацію суспільних процесів у суспільстві. По-друге, допомогу деяким прошаркам людей, що звикли до специфічної психології споживацтва за рахунок покладання на державу, тобто стимулювати їх до самостійності у прийнятті та реалізації рішень, пов'язаних із власним життям, власним вирішенням своєї долі.

Мета статті — провести аналіз проблеми сучасного стану соціально-політичної та соціально-психологічної безпеки людей у сучасній Україні, пов'язаної із «залишками» радянської психології патерналізму, та визначити роль у вирішенні відповідних проблем демократичних виборів, що відбуваються в країні.

Виклад основного матеріалу: результати дослідження. Реалізуючи поставлену вище мету дослідження, безумовно, у першу чергу треба визначити те, наскільки явище психології споживацтва за рахунок і за безпосередньою допомогою держави розповсюджено серед сучасних українців. Як свідчать соціологічні дослідження, явище це досі достатньо широко розповсюджено, причому має свої особливості залежно від регіонів країни, а не тільки віку людей, що досить зрозуміло, оскільки старші люди ще жили у період, коли функціонувала система, що породжувала подібну психологію [5; 7].

Наведемо результати одного з останніх по терміну проведення соціологічних досліджень, здійснених фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» у вересні 2015 року, у проведенні якого взяла безпосередньо участь авторка цієї статті. У ході дослідження було опитано 4000 респондентів в усіх регіонах України (без Криму та окупованих територій Донецької області та Луганської області) з використанням репрезентативної вибірки (див. таблицю 1).

Отже, судячи по результатах дослідження, сьогодні, практично через четверть віку після «зникнення» Радянського Союзу із усіма його принципами соціально-економічного та соціально-політичного регулювання відносин в суспільстві, більше третини громадян України все ще «сподівається» на повну державну допомогу в організації своєї життєдіяльності.

Особливо цікаво наступне: по відповідному критерію можна виділити три практично відмінні один від одного регіони країни. Перший — це Донбас та Причорномор'є, де людей із суто споживацькими, патерналістськими настроями більше половини. Другий — західні регіони країни, де таких людей небагато, менше 30 %. Нарешті, третій, а саме Харківська, Дніпропетровська та Запорізька області, де ситуація, так би мовити, «середня» (до речі, не дуже відрізняються від такої і ще два регіони: Центр і Буковина та Закарпаття).

З нашої точки зору, подібний «вододіл» поміж цими територіями достатньо чітко корелюється із їх соціально-політичними преференціями, вірніше, преференціями їх мешканців. Тобто тими, що орієнтуються на

Європу, на Росію та у більшій своїй частині все ж на європейський напрямок. До речі, саме та обставина, що ситуація із соціально-економічними та соціально-політичними настроями на Слобожанщині та Нижньому Подніпров'ї, які дуже відрізнялися від відповідних на Донбасі та Причорномор'ї, і стала запорукою того, що «побудувати» Новоросію декому не вдалося. При цьому треба мати на увазі ту обставину, що настрої людей у областях Причорномор'я є дуже тривожними, такими, що можуть у подальшому заважати руху України до Європейського Союзу.

Таблиця 1

Відповіді на запитання: «Яке з цих суджень Вам ближче?» (% опитаних; n=4000)

В цілому по масиву	Держава повинна нести повну відповідальність за забезпечення кожної людини усім необхідним	Держава повинна забезпечити людям однакові «правила гри» у житті, а далі сама людина несе відповідальність	Важко відповісти
	34,3	58,1	7,6
Галичина (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська)	23,2	65,0	11,8
Волинь (Волинська, Рівненська)	19,7	73,2	7,1
Буковина та Закарпаття (Чернівецька, Закарпатська)	37,4	60,7	1,9
Поділля (Вінницька, Хмельницька)	24,4	69,6	6,0
Полісся (Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська)	25,0	61,2	13,8
Центр (Черкаська, Полтавська, Кіровоградська)	35,4	53,4	11,2
Нижнє Подніпров'я (Дніпропетровська, Запорізька)	35,5	60,2	4,3
Слобожанщина (Харківська)	40,7	52,9	6,4
Причорномор'є (Одеська, Миколаївська, Херсонська)	51,1	47,2	1,7
Донбас (Донецька, Луганська)	56,5	34,7	8,8
Київ	33,9	60,3	5,8

Навряд чи у цій статті є необхідність детально аналізувати проблеми, що пов'язані із такими настроями людей у регіонах України (це не входить у наші завдання і не є основною метою аналізу). Головне, що треба зробити, виходячи із мети пропонованої статті, це визначити, яким чином описана ситуація, що склалася на сьогодні, може впливати на недостатню соціально-психологічну та соціально-політичну безпеку особистості у подібній ситуації, створювати якісь загрози такій безпеці.

Що ж на сьогодні в соціології у першу чергу розуміють під соціальною та соціально-політичною безпекою? Зрозуміло, що такий стан суспільних відносин, який виключає соціальне, політичне, економічне, духовне при-

душення особистості та соціальних груп, використання насилля до них з боку держави або інших соціально-політичних суб'єктів. Якщо ж казати безпосередньо про соціально-політичну безпеку, то мається на увазі також система заходів та функцій держави по захисту політичних інтересів як окремих громадян, так і народу країни в цілому.

Якщо казати про окремі складові, що впливають на стан соціально-політичної безпеки, то до них, безумовно, у першу чергу треба віднести наступні: масове порушення у державі прав громадян, що належать до різних соціальних, етнічних, релігійних утворень; наявність в окремих регіонах країни сепаратистських сил; загострення відносин поміж представниками різних етносів, різних релігійних конфесій; відсутність та невикористання ефективних методів забезпечення законності та правопорядку, боротьби із злочинністю та деякі інші.

У той же час соціально-психологічна безпека особистості, соціальних груп обумовлюється, з одного боку, такими вимогами до соціально-політичної безпеки (дійсно, громадяни повинні бути упевненими, що буде забезпечена ефективна боротьба із злочинністю, корупцією, не підтримані різноманітні сепаратистські настрої та етнічні і релігійні конфлікти). З іншого — будуть дотримуватися певні соціально-економічні принципи функціонування економіки держави; ми ж маємо на увазі не взаємовідносини поміж окремими особистостями, а організацію життєдіяльності суспільного організму в цілому.

Тобто люди бажають, зокрема в Україні, щоб, по-перше, у державі був певний соціально-політичний «спокій». По-друге, щоб влада прислухалася до вимог населення у забезпеченні таких соціально-економічних механізмів, які б відповідали його потребам. До речі, саме цим можна, з нашої точки зору, пояснити ту обставину, що населення України, її громадяни постійно обирають таку владу, яка не дуже схильна до проведення реальних ринкових реформ, а більше спекулює на обіцянках «поліпшити життя вже сьогодні». Коли ж справа доходить до дійсно болючих реформ, то підтримка влади різко падає.

Не будемо широко дискутувати й цю проблему, оскільки вона очевидна і її вирішення потребує достатньо багато часу. Зосередимося на розгляді та аналізі одного з найважливіших методів забезпечення соціально-політичної та соціально-психологічної безпеки населення країни, яким, виходячи з попереднього аналізу, виступають вибори до органів державної влади та місцевого самоврядування, що відбуваються в країні і спрямовані саме на забезпечення тих критеріїв безпеки, про які йшлося вище.

Часто-густо після закінчення тих чи інших виборів в Україні (президентських, особливо парламентських та місцевих) у громадській думці починають панувати настрої щодо того, що «ми обирали їх для того, щоб вони поліпшили наше життя, а вони...» Дійсно, саме на виборах (поки що якісь серйозні референдуми в країні не проводяться) люди віддають перевагу тим чи іншим політикам, які пропонують свої підходи до вирішення проблем, що забезпечують подальшу економічну, політичну, психологічну безпеку населення.

Проблема лише у тому, за що саме голосують українські виборці сьогодні? Чи справді та обставина, що у Верховній Раді, обраній у жовтні 2014 року, тільки 70–80 депутатів (так часто говорять на політичних шоу, що проводяться на телебаченні) реально репрезентують погляди, устремління українців на реформи, а інші «просунуті» олігархами або виграли вибори за рахунок «гречки»?

Голосування, що проводиться в Україні, та, як свідчать закордонні спостерігачі, у достатньо демократичний спосіб, дійсно на сьогодні практично завжди призводять до того, що більша частина Верховної Ради не завжди конструктивна та відповідальна щодо висловлення інтересів населення, виборців. Про це зокрема свідчать голосування в останні роки за державні бюджети «під ялинку», непоборене до цього часу «кнопкодавство», коли один депутат голосує за себе та за «того хлопця». Добре, коли хоча б за одного. І таке інше. Тому й виникає основне і кардинальне питання, що характеризує ставлення населення України до її виборчої системи та її функціонування: «Чи дійсно обрані депутати «обманюють» людей та після їх обрання діють всупереч їх інтересам, чи може тут задіяні якісь інші чинники?»

Спробуємо розібратися у цій проблемі. У першу чергу розглянемо мотиви, якими керуються українські виборці, коли приходять на виборчі дільниці та віддають свої голоси за партії і кандидатів. Візьмемо для прикладу результати соціологічних досліджень, проведених у трьох мажоритарних округах у ході виборчої кампанії у Верховну Раду, здійснених у 2012 році при безпосередній участі автора статті, а саме: виборчому окрузі № 20 (Волинська область) — опитано 800 респондентів; № 101 (Кіровоградська область) — опитано 791 респондент; № 205 (Чернігівська область) — опитано 800 респондентів (див. таблицю 2) [7].

Хоча можна зауважити про те, що, на жаль, наведені результати здобуті при використанні так званого альтернативного запитання (тобто респондент міг обрати лише одну відповідь), все ж цілком очевидно, що головним мотивом голосування на виборах для українців залишається виконання так званого «громадського обов'язку». Тобто фактично проста демонстрація своєї участі у політичному житті країни. Саме по собі це дуже важливо. Але викликає подив та обставина, що тільки від 9 % до 18 % опитаних приходять на виборчі дільниці для того, щоб продемонструвати свою згоду (або незгоду) з політикою держави, керівництва регіону, вплинути на ситуацію в країні, районі, можливості її зміни. Навряд чи хто буде заперечувати, що саме це й є основне завдання участі виборців у виборах. Зрозуміло, якщо казати про тих виборців, які дійсно хочуть визначити свою позицію щодо розвитку країни чи регіону. Отже можна зробити висновок, що лише незначна частина українських виборців приймають участь у виборах для того, щоб реально оцінити ситуацію в країні чи регіоні, оцінити діяльність органів влади, просунути для врахування нею та виконання інтересів більшості населення.

Тепер визначимо: які ж конкретно інтереси, що саме українські виборці вважають основними, яке спрямування їх цінностей та відповідних

орієнтацій. Для цього звернемося до результатів загальнонаціонального дослідження, що було здійснене у вересні 2015 року та вже згадувалося. Наведемо відповіді респондентів на деякі запитання, що ставилися для того, щоб визначити подібні інтереси та орієнтації.

Таблиця 2

Відповіді на запитання: «Скажіть, будь ласка, чому Ви збираєтесь брати участь у виборах народного депутата України (% опитаних)?»

	Округ № 20 (Волинська область) n ₂ =800	Округ № 101 (Кіровоградська область) n ₃ =791	Округ № 205 (Чернігівська область) n ₄ =800
Це мій громадянський обов'язок: вважаю, що я зобов'язаний брати участь в політичному житті країни, міста, регіону	61,6	56,0	58,3
Таким чином хочу показати свою згоду (або незгоду) з політикою держави, керівництва регіону, вплинути на ситуацію в країні, районі, можливість її зміни	18,7	12,0	9,3
Хочу підтримати кандидата, якому я довіряю, симпатизую	7,0	11,1	10,8
Не хочу, щоб до влади прийшла людина, якій я не довіряю, не симпатизую	3,4	7,2	7,9
Брати участь у таких виборах мені просто цікаво, хочу подивитися, хто переможе в змаганні кандидатів	1,0	5,3	2,3
Візьму участь, оскільки відсутність депутата від нашого округу не дає змоги репрезентувати інтереси населення у Верховній Раді	1,3	3,1	3,4
Візьму просто за звичкою, тому, що голосують друзі, родичі, сусіди, звик ходити на виборчу дільницю	2,9	4,8	4,1
З інших причин	0,3	0,1	1,6
Важко відповісти	3,8	0,4	2,3

«ЩО ВИ ПІДТРИМУЄТЕ У ПЕРШУ ЧЕРГУ: ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ АБО СТИМУЛЮВАННЯ ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ?»:

– 47,6 % — у першу чергу — підвищення розміру пенсій, зарплат і т. ін.,

– 44,2 % — у першу чергу — фінансову підтримку зростання економіки,

– 8,2 % — важко відповісти.

«ЩО ВИ ПІДТРИМУЄТЕ: ВИСОКІ ПОДАТКИ, БІЛЬШЕ «СОЦІАЛКИ» АБО НАВПАКИ?»

– 32,6 % — збільшення податків з бізнесу, щоб допомогти простим людям,

– 52,4 % — зменшення податків з бізнесу, щоб краще розвивалася економіка,

– 15,0 % — важко відповісти.

«ЩО ВИ ПІДТРИМУЄТЕ: ПРИВАТИЗАЦІЮ АБО ДЕПРИВАТИЗАЦІЮ?»:

– 58,9 % — повернення у державну власність найбільшої кількості підприємств,

– 22,7 % — максимально можлива приватизація державних підприємств;

– 18,4 % — важко відповісти.

«ЩО ВИ ПІДТРИМУЄТЕ: ПІЛЬГИ АБО АДРЕСНІ СУБСИДІЇ?»:

– 38,7 % — скорочення кількості пільг та на заміну надання тим громадянам, що цього потребують, грошових субсидій,

– 40,7 % — збільшення обсягу та кількості пільг населенню,

– 20,6 % — важко відповісти.

«ЧИ ВИ ПІДТРИМУЄТЕ ПІДВИЩЕННЯ АБО ЗНИЖЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ВІКУ?»:

– 6,7 % — підвищення пенсійного віку до рівня, який би давав можливість не дотувати пенсійний фонд з боку бюджету,

– 38,4 % — збереження нинішнього пенсійного віку,

– 45,4 % — зниження пенсійного віку, навіть за рахунок дефіциту пенсійного фонду,

– 9,5 % — важко відповісти.

«ЩО ВИ ПІДТРИМУЄТЕ: КОНТРОЛЬ ЗА ЦІНАМИ АБО ВІЛЬНЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ?»:

– 51,9 % — повний державний контроль за рівнем цін,

– 32,8 % — вільне ціноутворення, але державний контроль за недопущенням монополій,

– 8,0 % — повна відсутність будь-якого контролю, усе повинен регулювати ринок,

– 7,3 % — важко відповісти.

Наведені результати дослідження навряд чи треба коментувати, особливо зважаючи на те, що практично половина опитаних вважають, що треба зменшити пенсійний вік, який на сьогодні в Україні є практично найнижчим у світі, або на те, що більшість населення, що живе у суспільстві із ринковою економікою, вимагає повного державного контролю за рівнем цін.

Саме наведені результати дослідження, які у достатньому обсязі віддзеркалюють ті настрої, що досі є в українському суспільстві, говорять про те, що люди голосують за певних кандидатів (діяльністю яких потім незадоволені) найчастіш не за «гречку». Відомо ж, що можна її взяти, а голосувати у кабіні голосування як завгодно. Це вже добре усвідомили деякі політики і політтехнологи, що призвело на останніх виборах до появи

дуже цікавого масового порушення: вони вимагали людей надавати фото бюлетенів, що виборці заповняли та кидали в урни. Тому, з нашої точки зору, можна із впевненістю казати про те, що обраний нещодавно корпус депутатів (як Верховної Ради, так і місцевих рад) повністю відповідає тим цінностям та настроям українських виборців, що реально мають місце. Тобто багато в чому відзеркалюють патерналістський характер українського суспільства, що багато в чому зберігається.

Зрозуміло, що наведені результати досліджень також свідчать про поступову та непросту зміну суспільної свідомості значної маси українців, пов'язану із трансформацією соціальних відносин у теперішній час руху країни до ринкової економіки, демократії, взагалі європейських цінностей. Не викликає сумнівів та обставина, що описані вище ціннісні орієнтації українців пов'язані із специфікою їх соціально-економічного становища, соціально-економічною політикою, що проводиться державою, значною мірою впливають на соціально-політичну та соціально-психологічну безпеку українців. Це, зокрема, стосується зниження життєвого рівня населення, на що впливають значна інфляція; відміна низки пільг, що практично нічим не компенсується; постійне зростання цін; погіршення медичного обслуговування та недостатнє фінансування освіти і таке інше. І саме проведення демократичних виборів, активна участь у них громадян виступають гарантією постійного укріплення соціально-політичної та соціально-психологічної безпеки особистості у складних умовах суспільства, що трансформується.

Висновки. Соціологічні дослідження, що проводяться сьогодні в Україні, свідчать про те, що процеси сучасної трансформації соціальних відносин у напрямку демократії та європейських цінностей супроводжуються явищами, притаманними для суспільства патерналістського характеру, спрямованими зокрема на перекладання відповідальності за свої життя та розвиток на державу. Особливо це стосується регіонів Донбасу та Причорномор'я.

Подібна ситуація містить загрозу соціально-політичній та соціально-психологічній безпеці населення країни, оскільки знижує його сталість в умовах трансформації соціальних відносин, рівень протидії соціально-економічним та іншим загрозам, що мають місце. Одним з найважливіших чинників протидії подібним загрозам виступають демократичні вибори, в процесі яких громадяни поступово обирають партії і політиків, а разом з цим і цінності, що все у більшій мірі укріплюють безпеку особистості у суспільстві, що трансформується.

Список використаних джерел та літератури

1. Малкин Е. Б. Основы избирательных технологий и партийного строительства / Е. Б. Малкин, Е. Б. Сучков. — М.: SPS1. — «Русская панорама», 2003. — 480 с.
2. Політична наука: Методи досліджень: підручник / О. А. Габрієляна та ін.; за ред. О. А. Габрієляна. — К.: ВЦ «Академія», 2012. — 320 с.
3. Політичний маркетинг: сутність, функції, проблеми використання: монографія / В. А. Полторака та ін.; за ред. В. А. Полторака. — Д.: Вид-во ДУЕП імені Альфреда Нобеля, 2010. — 152 с.

4. Полторац В. А. Избирательные кампании: научный подход к организации / В. А. Полторац, О. В. Петров. — К.: Знання України, 2004. — 120 с.
5. Соціологія політики: Підручник у 2 част. / За ред. В. А. Полторака, О. В. Петрова, А. В. Толстоухова. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2011. — Част. 2. — 330 с.
6. Справочник по политическому консультированию / Под ред. проф. Дэвида Д. Перлматтера: Пер. с англ. — М.: Консалтинговая группа «ИМИДЖ-Контакт»; ИНФРА-М, 2002. — 330 с.
7. Шинкаренко О. Є. Маркетингова модель електоральної поведінки: сутність та основні характеристики / О. Є. Шинкаренко // Український соціологічний журнал. — 2013. — № 1–2. — С. 87–91.

REFERENCES

1. Malkin E. B. & Suchkov E. B. (2003) *Osnovi izbiratel'nykh tekhnologiy i partiynogo stroitel'stva* [Fundamentals of election technologies and the party building] Moscow: Russkaya panorama. [in Russian].
2. Gabrijeljan O. A. et al (2012) *Political Science: Research Methods: Tutorial*. O. A. Gabrijeljan (Ed.), Kyiv: Akademiya.
3. V. A. Poltorak et al. (2010) *Political marketing: essence, functions, problems of use: monograph*. V. A. Poltorak (Ed.) — Dnepropetrovsk: Vid-vo DUEP imeni Al'freda Nobelya.
4. Poltorak V. A. & Petrov O. V. (2004) *Izбирatel'nye kampanii: nauchnyy podkhod k organizatsii* [Election campaign: the scientific approach to organization], Kyiv: Znaniya Ukrainy. [in Russian].
5. V. A. Poltorak, O. V. Petrov, A. V. Tolstoukhov (Ed.) (2011) *Policy Sociology: Textbook in 2 parts*. Kyiv: Vid-vo Yevrop. un-tu
6. Devid D. Perlmatter (Ed.) (2002) *Guide for a political consulting*. — Moscow: Konsaltingovaya gruppa «IMIDZh-Kontakt».
7. Shinkarenko O. Є. (2013) Marketingova model' elektoral'noi povedinki: sutnist' ta osnovni kharakteristiki [Marketing model elektoralnoi povedinki: sutnist that osnovni characteristics] *Ukrains'kiy sotsiologichnyi zhurnal- Ukrainian sociological journal*, 1–2, 87–91. [in Ukrainian].

Шинкаренко Елена Евгеньевна

кандидат психологических наук, преподаватель
Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ВЫБОРЫ И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме

В статье рассматривается важная проблема обеспечения безопасности личности в условиях трансформации социальных отношений, которая, как было определено в результате проведения в современной Украине социологических исследований, сталкивается с проблемой преодоления патриархального характера общества. Анализируется ситуация в разных регионах страны. Определяются основные направления ценностных ориентаций населения и их реализации при проведении демократических выборов. Подчеркивается необходимость в процессе организации подобных выборов ориентации граждан на политические партии и политиков, которые могут обеспечить через внедрение демократических, европейских ценностей

повышение социально-политической и социально-психологической безопасности личности.

Ключевые слова: социально-политическая безопасность, социально-психологическая безопасность, демократические выборы.

Shinkarenko O. E.

PhD in Sociology, Lecturer

Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky

**DEMOCRATIC ELECTIONS AND THE SOCIO-POLITICAL
AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL SECURITY OF PERSON UNDER
TRANSFORMATION OF SOCIAL RELATIONS**

Abstract

In the article was examined the important issue of security of the individual in terms of transformation of social relations. Purpose of the article is to conduct analysis of the current state of socio-political and socio-psychological security of people in modern Ukraine related to the «remnants» of the Soviet psychology of paternalism and determine the role in addressing relevant issues of democratic elections which taking place in the country.

The opinion polls conducted in Ukraine today, indicate that the process of modern transformation of social relations towards democracy and European values are accompanied by phenomena inherent to society paternalistic nature, is aimed in particular at shifting responsibility for their life and development to the state. This situation contains a threat to the socio-political and socio-psychological security of the population, because it reduces its sustainability under conditions of transformation of social relations, the level of counteraction social, economic and other threats that occur. One of the most important factors in combating such threats advocate democratic elections, during which citizens elect gradually parties and politicians and with it the values that are more likely to strengthen the security of the individual in society, transformed.

The author emphasizes the need in the organization of these elections, targeting citizens to political parties and politicians who can provide through the implementation of democratic European values aimed to improve the socio-political and socio-psychological security of personality. The research paper identifies the main areas of value orientations of the population and their implementation during the democratic elections.

Key words: socio-political security, social and psychological security, democratic elections.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2016

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Вісник Одеського національного університету. Психологія» є фаховим виданням України і має мету інформувати читачів про нові дослідження у сфері психологічної науки.

У журналі друкуються статті та короткі повідомлення, в яких наведені оригінальні результати теоретичних досліджень і огляди з актуальних проблем за тематикою видання.

Статті публікуються українською, російською або англійською мовами.

1. Матеріали для публікації повинні бути оформлені таким чином:

- у першому рядку ліворуч вказують індекс УДК;
- (у називному відмінку виділити жирним прямим) **Прізвище Ім'я По батькові**, науковий ступінь, наукове звання, посада, місце роботи автора, поштова адреса та електронна пошта (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками;
- персональний ідентифікаційний номер ORCID;
- (по центру прописними літерами, виділити жирним) **НАЗВА СТАТТІ**;
- (по центру виділити жирним) **Анотація**;
- (з абзацу) текст анотації українською мовою;
- (з абзацу) **Ключові слова**: (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним);
- **ТЕКСТ СТАТТІ**

У структурі статті повинні бути відображені обов'язкові елементи згідно з вимогами ВАК України до наукових статей, а саме:

постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;

виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

формулювання цілей статті (постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки з даного дослідження;

перспективи подальших досліджень у даному напрямі.

- (по центру виділити жирним) **Список використаних джерел і літератури**:

Список використаних джерел оформлюється відповідно до стандартів ДСТУ 7.1:2006, ДСТУ 3582–97, ГОСТ 7.12–93;

- анотація **РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ** у такому порядку й вигляді: **Прізвища та ініціали авторів** (науковий ступінь, наукове звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками); **Назва статті** (по центру виділити

жирним прямим); **Анотація** (по центру виділити жирним); (з абзацу) текст анотації; (з абзацу) **Ключевые слова:** (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним).

• Реферат статті **АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ** (обсяг до 1000 знаків) у такому порядку й вигляді: **Прізвища та ініціали авторів** (науковий ступінь, наукове звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками); **Назва статті** (по центру виділити жирним прямим); **Abstract** (по центру виділити жирним); (з абзацу) текст анотації; (з абзацу) **Key words:** (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним).

Реферат статті англійською мовою має відповідати таким вимогам: інформативність (без загальних слів); оригінальність (не копіювати скорочену анотацію, подану національною мовою); змістовність (відобразити основний зміст статті та результати досліджень); структурованість (можливо, навіть рубрикація, як у статті: предмет, тема, мета, метод або методологія, результати, сфера застосування результатів, висновки); «англомовність» (якісна англійська мова); компактність (обсяг 100–250 слів).

• **список літератури (транслітерований) (REFERENCES)**, який необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список літератури, наданий національною мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, наведеному латиницею. Оформляти за нормами APA — American Psychological Association

<http://www.apastyle.org/>,

<http://www.library.cornell.edu/research/citmanage/apa>,

<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>

2. **Текст статті** має бути набраний шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервала; верхнє і нижнє поле — 2 см, ліве — 2,5 см, праве — 1,5 см; абзац — 1,25 см. Назви розділів в тексті статті — по центру, назви підрозділів — з абзацу, таблиці — по центру. Не допускається форматування за допомогою пустих рядків.

3. **Рисунки та графіки** у статтю вставляють в одному з форматів (jpeg, bmp, tif, gif) з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi (подавати якісні оригінали). Написи на рисунках виконують шрифтом основного тексту та розміру. Рисунки підписують і нумерують (якщо їх більше ніж один) під рисунком по центру тексту — шрифтом розміру 12 накреслення *Курсив (Italic)*. Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані. Текст статті не повинен містити рисунків і/або текста в рамках, рисунків, розташованих поверх/за текстом, й т. ін., тобто текст повинен форматуватися таким чином, щоб для всіх об'єктів було встановлено розміщення «у тексті». Складні, багатооб'єктні рисунки з нашаруваннями готувати за допомогою графічних редакторів (CorelDraw, PhotoShop та ін.).

4. **Таблиці** подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, накреслення п/ж, пряме, а нумерація таблиць (якщо їх більше ніж одна) — по правому краю сторінки.

5. **Формули** подають у форматі *Microsoft Equation 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю. Шрифт за визначенням *Word: звичайний* — 13 пт, *великий індекс* — 9 пт, *маленький індекс* — 6 пт, *великий символ* — 14 пт, *маленький символ* — 10 пт.

6. Окремий файл — відомості про автора:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- наукове звання, посада, місце роботи автора (установа, підрозділ);
- адреса; електронна пошта; телефон.

7. Стаття повинна мати рецензію і бути рекомендована до друку та подаватися з рецензією керівника, консультанта або фахівця з проблеми, що досліджується, а також з рекомендацією відділення, оформленою як витяг із протоколу засідання відділення або вченої ради установи.

8. Публікація в журналі платна (у разі неможливості особистого отримання матеріалів друкований журнал надсилається Новою поштою за кошти автора).

9. Редколегія, за погодженням з автором, може редагувати матеріал. Відповідальність за зміст статті несе автор. В одному номері може бути опублікована тільки одна стаття автора.

http://onu.edu.ua/uk/science/sp/announcer_onu/announser_onu_psiho/

Редакційна колегія журналу

«Вісник Одеського національного університету. Психологія»

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

вул. Дворянська, 2,

м. Одеса, 65082

vestnik_psy.onu.edu.ua

Електронну версію статті

можна надіслати електронною поштою за адресою

vestnik_psy@onu.edu.ua

Відповідальний редактор

Кононенко Оксана Іванівна — к. психол. наук, доцент

oksana.kroshka@gmail.com

тел. 067–796–40–10

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11457-330р від 07.07.2006 р.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал
фаховим виданням з психологічних наук.
Постанова Президії ВАК України № 1-05/5 від 18 листопада 2009 р.

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № 8 від 26.04.2016 р.

Відповідальний за випуск *О. І. Кононенко*

Ум. друк. арк. 17,15. Тираж 100 прим. Зам. № 478 (200).

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
E-mail: vestnik-psy.onu.edu.ua

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
www.astroprint.ua
www.stranichka.in.ua
e-mail: astro_print@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.